

סדרי פסוקים בפיוטים ובתפילות ישראל

שולמית אליצור

לנשמת אמי מורתי נ"ע
שפתחה לפני שיערי שירה

א. פתיחה

מן המפורסמות הוא שבגופן של ברכות או בצד קטעי פיוט מצוטטים פסוקי מקרא. בתפילות ישראל מופיעים פסוקים לעתים במרכזן של ברכות¹ ולעתים בסמוך למטבעות חתימתן.² בדרך כלל עומד לפנינו במקומות אלה פסוק אחד, או לכל היותר פסקה בת שניים-שלושה פסוקים סמוכים,³ אך לפעמים אנו נתקלים גם בלקט פסוקים, המקושרים זה לזה בדרך כלל בציון 'ונאמר'.⁴ בפיוטים שכיחות שרשרות פסוקים מן הטיפוס האחרון לקראת מטבעות החתימה של ברכות שונות, והן קבועות בפיוטי היוצר,⁵ בברכות המזון המפויטות,⁶ אחרי פיוטי המגן, המחיה והמשלש בקדושתא,⁷ ובעוד סוגי פיוט הנחתמים

- 1 כאלה הם דרך משל פסוקי 'ויכולו' (בראשית ב, א-ג) ו'ושמרו' (שמות לא, טז) באמצע ברכת קדושת היום של שבת בשחרית ובערבית, וכן פסוקי הקרבנות במרכזן של ברכות קדושת היום בתפילות המוספין.
- 2 בסידורים היום אנו מוצאים פסוקים כאלה דרך משל בברכות הראשונות של ברכת המזון (בברכת הזן – 'פותח את ידך' [תהלים קמה, טז], על פי נוסחי כמה עדות, ובברכת הארץ – 'ואכלת ושבעת' [דברים ח, י]) ובכמה מברכות קריאת שמע (כגון 'לעשה אורים גדלים' [תהלים קלו, ז] בברכת יוצר המאורות, ו'גאלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל' [ישעיהו מז, ד] או 'כי פדה ה' את יעקב' [ירמיהו לא, י] בברכת הגאולה). פסוקים מופיעים גם סמוך לסיומם של קטעי הרחבה קדומים המשולבים בעמידה, כ'עננו' לתענית או 'נחם' לתשעה באב, ומקורם כבר בתלמודים. על כל אלה ראה בהרחבה במאמרי שייזכר להלן, הערה 9.
- 3 הכוונה לפסקאות כגון אלה המצוינות לעיל, הערה 1.
- 4 המפורסמים ביותר בעניין זה הם פסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות שידונו בהמשך, אך גם במקומות נוספים אפשר למצוא שרשרות פסוקים מן הסוג הזה. ראה דרך משל את הפסוקים המשולבים בפסקת 'אלהינו ואלהי אבותינו מחול לעוונותינו', לקראת סוף ברכת קדושת היום של יום הכיפורים, או את אלה שבתפילת 'אתה הבדלת אנוש מראש' שבתפילת נעילה. וראה עוד בהמשך הדברים.
- 5 ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 225-226; וביתר הרחבה: הנ"ל, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 180-185.
- 6 פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 248.
- 7 שם, עמ' 141-144. בניגוד לסוגי הפיוט הקודמים שצוינו, בקדושתא חוצצת מחרוזת סיום קצרה בין שרשרת הפסוקים לבין מטבע החתימה; גם שרשרת הפסוקים שאחרי המשלש איננה מעבירה למטבע

בברכה.⁸ בכמה סוגי פיוט, כפי שנפרט בהמשך, אנו מוצאים קטעי שיר המפייטים פסוקים אף שלא בסמוך לברכות. לאחרונה הקדשתי מחקר רחב לתופעת שרשרות הפסוקים בפיוטים בכלל ובקדושתא בפרט, והראיתי שכל אימת שפייטנים משלבים פסוקים בפיוטיהם, הם נזקקים לכך בשל מציאותם המקבילה של פסוקים בתפילת הקבע המתפייטת. אף העליתי את ההשערה שפסוקי מקרא הופיעו, כנראה בסמוך למטבעות החתימה, בכל הברכות הקדומות, ובברכות העמידה בכלל זה.⁹

כאן ברצוני להתייחס לתופעה מיוחדת אחת: הימצאותן של סדרות פסוקים מקיפות יחסית, המסודרות בסדר מובנה ומאורגן על פי מקור הפסוקים בתורה, בנביאים או בכתובים. סדרות אלה נדירות יחסית בתפילות הקבע, אך בפיוטים הן מופיעות בכמה פינות, וטקסטים חדשים שיתפרסמו בהמשך עשויים ללמד על דרך היווצרותן.

ב. פסוקי התקיעות

המקום היחיד בתפילות הקבע שבו אנו מוצאים קבוצת פסוקים מקיפה המלווה בהוראות הלכתיות קדומות לעניין דרך סידורה הוא בברכות המלכויות, הזיכרונות והשופרות שבתפילת מוסף של ראש השנה. מספרם (המינימלי) של הפסוקים וסדרם המכוון כבר נדונים במשנה: 'אין פוחתין מעשרה מלכיות מעשרה זכרונות מעשרה שופרות. רבי יוחנן בן נורי אומר, אם אמר שלש שלש מכולן יצא... מתחיל בתורה ומשלים בנביא. רבי יוסי אומר, אם השלים בתורה יצא' (ראש השנה ד, ו). התנא מניח כמובן מאליו את עצם קיומם של הפסוקים במקום הזה, ולא בא אלא לתת בהם סדר ומניין: אין לפחות מעשרה פסוקים מכל סוג וסוג (ולשיטת ר' יוחנן בן נורי – משלושה פסוקים¹⁰), ויש לסדרם על

ברכה. ואולם, נראה שביסודן הקדום העבירו גם שרשרות הפסוקים בקדושתא ישירות לברכות. ראה במאמרי, להלן, הערה 9.

8 כאלה הם דרך משל פיוטי עושה השלום (שם, עמ' 297–298), פיוטי קידוש ירחים (שם, עמ' 257), פיוטי סיום להלל (ש' אליצור, 'סיום להלל – סוג פיוט בלתי ידוע', ספר ישורון, בעריכת מ' ששר, ירושלים תשנ"ט, עמ' 89–93), ועוד. על העובדה שברוב הפיוטים באות שרשרות הפסוקים בסמוך למטבעות החתימה של הברכות עמד ע' פליישר, 'עיונים במבנה הקדושתא הקלאסית', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ג, ירושלים תשל"ב, עמ' 291–295.

9 לביור זה מוקדש מאמרי 'שרשרות הפסוקים בקדושתא והברכה הקדומה', תרביץ עז (תשס"ח), עמ' 425–473.

10 בתוספתא, ראש השנה ב, יב (מהדורת ליברמן, עמ' 317), מובאת שיטה נוספת, של ר' עקיבא, שעל פיה 'אם אמר שבע מכולם יצא'. גם ר' יוחנן בן נורי וגם ר' עקיבא מתייחסים למספר המינימלי הדרוש כדי לצאת ידי חובה בדיעבד, וברור שהם אינם מתנגדים להמלצת תנא קמא, שלא לפחות מעשרה פסוקים.

פי מקורם ולהתחיל בפסוקי התורה, להמשיך בפסוקי הכתובים (דבר זה לא נאמר במפורש במשנה, אך כך הבינוה בכל הדורות) ולהשלים בנביאים (ור' יוסי מתיר להשלים בפסוק מן התורה). ואכן, על פי סדר זה מאורגנים הפסוקים בנוסחי הקבע שלנו: אחרי קטעי פתיחה חגיגיים שמקורם כנראה בתקופת האמוראים ('תקיעתא דבי רב') בא בכל אחת ואחת מן הברכות רצף של פסוקים הסדורים בקבוצות – שלושה פסוקי תורה, שלושה פסוקי כתובים ושלושה פסוקי נביאים.¹¹ הפסוק העשירי (המנותק בברכות הזיכרונות והשופרות מיתר הפסוקים ובה לקראת סיום הברכות¹²) הוא פסוק מן התורה, ובדרך זו מקוימת גם שיטת ר' יוסי.¹³

11 במקרים בודדים באים יותר משלושה פסוקים בקבוצה, בעיקר בשל הופעת פסקה מקראית רצופה הנחשבת פסוק אחד (כפסקת 'שאו שערים ראשיכם' [תהלים כד, ז-י] בין פסוקי המלכויות [וראה דיון בשאלה אם יש לומר פסוקים אלה 'כל אחד ואחד בפני עצמו' או 'אומרו כולן כאחד' בתוספתא, ראש השנה ב, יג, מהדורת ליברמן, עמ' 319], או כפרק ק"ן בתהלים שבין פסוקי השופרות; קטע זה מופיע בנוסחים שלנו בנוסף על שלושת פסוקי הכתובים), אך אין זה משנה את הסדר העקרוני. יש לציין שבכתבי יד מופיעים גם סדרים אחרים של פסוקים בתפילות הקבע של ראש השנה.

12 לדעת י' היינמן, עיוני תפילה, ירושלים תשמ"א, עמ' 58-59, ייתכן שגם בברכת המלכויות שולב הפסוק העשירי מלכתחילה לקראת סיום הברכה, כמצוי בנוסחים מן הגניזה המצוינים שם, הערה 20; ומכל מקום, סביר מאוד להניח שקטעי הסיום של ברכות אלה אכן כללו פסוקים גם לקראת מטבעות החתימה, כמקובל בברכות אחרות. הפיוטים המחליפים את גופי הברכות הללו כוללים, כפי שנראה בסמוך, קטעי פתיחה וחטיבה המשלבת בתוכה את הפסוקים, ולכאורה לא ברור איך עברו ממנה אל חתימת הברכה. על פי התייעוד שבגניזה, בקהילות רבות אמרו לאחר פיוטי התקיעות את פסקות הקבע של סיומי הברכות כלשונו (ראה דרך משל: י' יהלום, מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 44, 47, 49), אך ודאי אין זה המנהג הקדום. משום כך מעניין במיוחד כתב יד קדום שהדפיס R. Edelmann, *Zur Frühgeschichte des Mahzor*, Stuttgart 1934, עמ' ט-י: עם סיום התקיעתא הקדומה לשופרות הנדפסת שם, באים כמה פיוטים בעלי אופי רהיטי, ובסופם בא טור מעבר קצר המלווה בפסוק כמעבר לחתימה (אם כי המעבר איננו ישיר, ובין הפסוק לחתימה חוצץ עוד טור פייטני קצר). גם בכ"י קימברידג' T-S NS 239.80 בא קטע בעל אופי רהיטי עם סיום תקיעתא קדומה לזיכרונות (היא התקיעתא שהדפסתי במאמרי 'שרידים נוספים של תקיעות בנוסח יוסי בן יוסי', תרביץ, סא [תשנ"ב], עמ' 227-236; תודתי לד"ר מיכאל רנד שהפנה את תשומת לבי לקטע הרהיטי הזה). מסגרת זו מקבילה אפוא למצוי בשבעות הטל והגשם שתדיונה בהמשך: גם בהן באים פיוטים 'רהיטיים' בין סדר הפסוקים לחתימת הברכה (ראה: פליישר, שירת הקודש [לעיל, הערה 5], עמ' 197), וגם פיוטים אלה אינם מופיעים ברבים מכתבי היד המאוחרים.

13 שיטה זו, המוצגת במשנה כתקפה רק בדיעבד ('ואם השלים... יצא'), מובאת בברייתות (גם בשם ר' יוסי) כשיטה המומלצת מלכתחילה. ואכן, הבבלי (ראש השנה לב ע"ב) מעמת את הברייתות הללו עם המשתמע מן המשנה: "אם השלים" – דיעבד אין, לכתחילה לא?! והתניא, "רבי יוסי אומר, המשלים בתורה הרי זה משובח!" אימא "משלים". והא "אם השלים" קתני, דיעבד אין, לכתחילה לא?! הכי קאמר, מתחיל בתורה ומשלים בנביא. רבי יוסי אומר, משלים בתורה, ואם השלים בנביא – יצא. תניא נמי הכי, "אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, וותיקין היו משלימין אותה בתורה". גם מן התוספתא (ראש השנה ב, יב, מהדורת ליברמן, עמ' 317) משתמע שכבר בתקופה קדומה נהגו להשלים בפסוק מן התורה: 'מתחיל מתחיל בשל

פייטנים שכתבו פיוטי תקיעות לברכות המלכויות, הזיכרונות והשופרות הלכו בעקבות נוסח הקבע ושילבו את פסוקי היום בפיוטיהם, אך בניגוד לנוסח הקבע, אין הפסוקים באים בהם בזה אחר זה, אלא הם משולבים במהלך הפיוט ולכל פסוק באה הקדמה פייטנית קצרה הרומזת אליו. הפייטנים שמרו על סדרם המכוון של הפסוקים, אך ארגנו אותם כמעט תמיד, כבר למן התקופה הקדם-קלסית של הפיוט,¹⁴ בדרך שונה, המשקפת הבנה אחרת במשנה: לא בקבוצות של פסוקי תורה, כתובים ונביאים, אלא בסדרות של שלושה-שלושה פסוקים, שכל אחת ואחת מהן כשלעצמה מסודרת בסדר של תורה, כתובים ונביאים.¹⁵ מספר הסדרות הללו הוא לפחות שלוש, ולרוב בא אחריהן עוד

תורה ומסיים בשל תורה, ואומ' של נביאים ושל כתובים באמצע'. המנהג המעשי מתאים למשמע מן התוספתא ומן הברייתות שבבבלי.

14 כך הוא בתקיעות של יוסי בן יוסי (א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 87–113) ובעוד שני שרידים של תקיעות קדומות (ראה במאמרי: 'קטעי תקיעות בנוסח יוסי בן יוסי', תרביץ, נג [תשמ"ד], עמ' 547–558; שרידים [לעיל, הערה 12]).

15 עמד על כך היינמן [לעיל, הערה 12], עמ' 62; והשווה גם: פליישר, שירת הקודש [לעיל, הערה 5], עמ' 178. במקרה אחד (בתקיעות של ר' מישאל בר אלסטל, שהדפיס I. Davidson, 'Poetic Fragments from the Genizah', *Jewish Quarterly Review*, NS, 8 [1917–1918], pp. 425–454) הפסוקים בסדר של תורה-נביאים-כתובים. חריג בולט יותר הוא ר' אלעזר ברבי קליר, המביא, בדומה לנוסח הקבע שלנו, את כל פסוקי התורה תחילה, אחריהם את כל פסוקי הכתובים, לאחר מכן את כל פסוקי הנביאים, ולבסוף עוד פסוק מן התורה (אך גם הוא מקדים, כמובן, לכל פסוק ופסוק קטע פיוט מיוחד). שינוי מעניין הוא שבכל קבוצה הוא מביא ארבעה פסוקים ולא שלושה, ובסך הכול שלושה עשר פסוקים, כמניין אותיות החתימה 'אלעזר ברבי קליר' (ראה את פיוט השופרות אצל ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, א: ראש השנה, ירושלים תש"ל, מבוא, עמ' מו). עם זאת, הסדר שתואר בפנים, בשלושת פסוקים של תורה-כתובים-נביאים כל אחת, מקוים בכל יתר פיוטי התקיעות של הפייטנים הידועים בשמם (יוסי בן יוסי [ראה בהערה הקודמת], פינחס הכהן [ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 378–405]), וכן במספר מחזורי תקיעות אנונימיים, בלתי מחזוריים, שעלו מן הגניזה (קטעים מתוך שניים מהם נתפרסמו בשני מאמרי שנזכרו בהערה הקודמת, וקטע ממחזור נוסף פרסם אדלמן [לעיל, הערה 12], עמ' ח-ט). רק חריג בולט אחד עלה מן הגניזה: קטע מתקיעות בלתי מחזורות המביאות לקט פסוקים שאין בו כל סדר המתייחס למקורותיהם. במקרה זה גבר על המסורת העתיקה רצונו של הפייטן להפגין וירטואוזיות צורנית: הוא ביקש לקשור את כל הפסוקים בשרשרת אל טורי הפיוטים שאחריהם, ועל כן בחר פסוקים שמילתם האחרונה מתאימה לאות הנצרכת לו לפתיחת אותם טורים, על פי סדר האלפבית. בכל אחד ואחד מפיוטי התקיעות הללו שילב אפוא משורר זה עשרים ושניים פסוקים. הקושי הגדול למצוא פסוקים מתאימים (העוסקים במלכות, ביזרון או בקול שופר ומתאימים גם לאלפבית) הביא את הפייטן הזה לעבור על ההלכה הקדומה לא רק בעניין סדר הפסוקים אלא גם בעניינים חמורים הרבה יותר: הוא לא נמנע מלהביא פסוקי פורענות, ואף בחר את הפסוקים באופן טכני, על פי הופעת השורש המבוקש (כגון מ"ל"), בלי להקפיד שאכן ידברו על מלכות ה' דווקא. ראה פיוט זה ודין רחב במהלכו במאמרי שרידים נוספים [לעיל, הערה 12]. יש להדגיש פשוט זה יוצא מן הכלל, ואולי לשכמותו התכוון רס"ג כשכתב בסידורו שמקצת פיוטי התקיעות שנכתבו 'פסדים בכל' (סדור רב סעדיה גאון, מהדורת 'דודון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א, עמ'

פסוק אחד מן התורה. נוצרת כאן אפוא סדרה מובנית של פסוקים הבאים בשלושת-שלשות על פי מקורותיהם. סדרה זו מעוגנת היטב בנוסח הקבע המקביל, אך מפתחת אותו לכיוון פייטני ייחודי שאין לו תיעוד בשום הקשר של נוסח קבע, אם כי לא מן הנמנע שבתקופה קדומה, שלא נותרו עדויות ממנה, אכן היה מנהג מקביל גם בתפילה הקבועה. כפי שנראה בהמשך, סדרות כאלה מצויות בעוד פינות בעולם הפיוט.

ג. סדרי פסוקים לטל ולגשם

'סדר פסוקים' מאורגן הדומה בעיקרו לתקיעות מופיע גם במרכז פיוטי ההרחבה שבשבעות הטל והגשם. שבעות אלה, המורחבות בברכתן השנייה לכבוד ההחלפה בין הטללים לגשמים, מביאות כמה פיוטי הרחבה קבועים: רשות, 'סדר עולם' ו'סדר פסוקים'.¹⁶ סדר הפסוקים כולל קטעי פיוט קצרים (לרוב בני שתי מחרוזות) שכל אחד מהם מעביר אל פסוק אחד. הפסוקים מסודרים גם כאן בשלוש, על פי מקורם במקרא, בסדר של תורה-נביאים-כתובים או תורה-כתובים-נביאים.¹⁷ מספר השלוש אינו קבוע, אך בדרך כלל אין הפייטנים פוחתים מארבע שלשות כאלה, ומעמידים לפחות שנים עשר פסוקים,¹⁸ אם כי מצאנו סדרים שיש בהם אפילו יותר מעשרים פסוקים.¹⁹

(רכה). בכל יתר התקיעות שבידינו הקפידו הפייטנים, כפי שציינו, על סדר נאות ועל מבחר ראוי של פסוקים, כהוראות שבמשנה.

16 על השבעות הללו ופרטי מרכיבהן ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 5), עמ' 196–198.
17 רשימה של פיוטי טל וגשם ופירוט סדר הפסוקים בהם ראה במאמרי: "ארצן תפקוד בגשם": קטעי פיוט משבעות גשם קדומות, גנזי קדם, א (תשס"ח), עמ' 48, ובעיקר בהערה 73.

18 יוצא מכלל זה הסדר 'אל משוך בטלה', שפרסמתי שם, עמ' 70–78: בדומה לתקיעות, אין בו אלא עשרה פסוקים (בסדר של תורה-נביאים-כתובים שלוש פעמים, וסיום בפסוק מן התורה). חריג בולט עוד יותר הוא סדר נוסף, קדום מאוד, שנדפס שם, עמ' 62–65. בסדר זה באים פסוקים כנגד כל אותיות האלפבית, וכדי להשתלב בשרשור הם סדורים על פי סדרן האלפביתי של מילותיהם האחרונות. זכור, ראינו סידור דומה גם בפיוט תקיעות חריג אחד (לעיל, הערה 15), אך בניגוד לאותו פיוט, בסדר לגשם אין הפסוקים יוצרים כל בעיה עניינית או הלכתית, ורק סדרם חורג מן המקובל.

19 כך, דרך משל, בסדר הקלירי לגשם 'פתח ארץ ליגע' שבשבעתא המפורסמת 'אף ברי אותת' (ד' גולדשמידט וי' פרנקל, מחזור סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, עמ' 418–427) באים עשרים ושניים פסוקים, כנגד כל אותיות האלפבית שבחטיבות הפיוט (שבע שלשות של פסוקי תורה-נביאים-כתובים, ופסוק אחרון מן התורה); ובסדר המקביל לטל 'אלים ביום מחוסן', שבשבעתא 'בדעתו אביעה חידות' (י' פרנקל, מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשנ"ג, עמ' 225–234), באים עשרים ואחד פסוקים (שבע שלשות של פסוקי תורה-כתובים-נביאים; אותיות ש-ת מצורפות שם בחטיבה אחת). מספר דומה של פסוקים הובא כנראה בסדר 'מטר תחיש ותשלח' משבעתת הגשם 'אשפוך לב כמים' של ר' יוחנן הכהן (נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי

גם סדרי הפסוקים לטל ולגשם מתועדים כבר בתקופה הקדם-קלסית של הפיוט.²⁰

הסיבה להופעת הפסוקים בשבעות הטל והגשם היא מן החידות המרתקות בתולדות הפיוט. כבר לפני שנים רבות העלה עזרא פליישר את ההשערה, שמקורם בקבוצות פסוקים שהיו נאמרות בברכת הגבורות בראשון של פסח ובמוסף של שמיני עצרת לכבוד החילופים בין הטל לגשם. לחיזוק הצעתו הביא מספר קטעי גניזה שיש בהם רשימות של פסוקים כאלה.²¹ קטע אחד קטוע מאוד וקשה לעמוד על הרכבו המדויק,²² אך שני

יהושע, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד, עמ' 171–173; לפנינו רק שש וחצי חטיבות, אך לכל פסוק ופסוק מוקדשת בו אות אחת מן האלפבית). גם בשריד מסדר לטל ושבת שבשבעתא 'בנאות דשא ארביץ המוניי', המיוחסת לקלירי (ש' שפיגל, אבות הפיוט, נייריורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 159–160), באים המקראות אחרי חטיבות שבכל אחת ואחת מהן יש אות אחת מן האלפבית, אך לפנינו שני פסוקים אחרי כל חטיבה (ומילת 'ונאמר' ביניהם), ומסתבר שסך הפסוקים בסדר השלם הגיע לפחות לארבעים ושניים. עם זאת, ככל הפסוקים כאן בא משום כפל הקדושות (פסח ושבת): הפסוק הראשון אחרי כל חטיבה הוא מעניין השבת, והשני – מפסוקי הטל, וכל צמד פסוקים מובא מאותו מקור, על פי הסדר של תורה-כתובים-נביאים; סך פסוקי הטל בסדר לא עלה אפוא על זה שבסדרים הקליריים שהזכרנו בראש ההערה. שרידים מקיפים מסדר נוסף לטל ושבת מועתקים בכ"י קימברידג' T-S NS 208.17. גם שם באים שני פסוקים אחרי כל חטיבה המביאה אות אחת מן האלפבית (לפנינו האותיות כ-ר), אך שם הפסוק הראשון בכל זוג הוא מפסוקי הטל והשני מעניין השבת, והפעם בסדר של תורה-נביאים-כתובים, החל תמיד על שני פסוקי הצמד (פיוט זה צוין בטעות בידי ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 115, הערה 78, כגוף בשבעת טל, אך אין הוא אלא סדר פסוקים).

20 שני סדרי פסוקים קדם-קלסיים לגשם נזכרו לעיל, הערה 18. סדר קדום לטל הדפיס ע' פליישר, 'לקדמוניות פיוטי הטל (והגשם): קרובה קדם-ינאית לגבורות טל', קבץ על יד, ח [ח] (תשל"ו), עמ' 121–127. בסדר שישה עשר פסוקים, הסדורים בשלושת של פסוקי תורה-נביאים-כתובים, ולבסוף עוד פסוק מן התורה.

21 ראה: פליישר, שם, עמ' 98–102.

22 הכוונה לכ"י מוצרי שנדפס שם, עמ' 101. לפנינו שריד של כותרת ובה תיבת 'הגשם', שני פסוקי נטילת רשות כלליים ('יי שפתי תפתח ופי יגיד תהליך' [תהלים נא, יז], 'תפלה לעני כי יעטף ולפני יי ישפוך שיחו' [תהלים קב, א]), ואחריהם פסוקים מעניין הגשם. לפנינו שרד פסוק אחד מן התורה (אם בחקותי תלכו ואת משפטי תשמרו ועשיתם אותם' [ויקרא כו, ג]), והכוונה ככל הנראה לצרף אליו את הפסוק הבא: 'ונתתי גשמיכם בעתם' ועוד רצף של פסוקים מן הכתובים, אך כתב היד נקטע בלי שאפשר יהיה לעמוד על טיבה של הרשימה השלמה. רשימה נוספת, פחות ברורה בכוונתה אך מושלמת בארגונה המסודר, מופיעה בכ"י קימברידג' T-S NS 125.12. ההקשר אינו ברור. לפנינו גיליון לא רצוף, שלכאורה אין קשר בין דפוי: באחד מהם מועתק הספד, ואילו בעמוד הראשון של הדף השני בא קטע מפיוט לסוכות, ואחריו – בלא שהושלם – הושאר רווח גדול; אך בעמוד השני של דף זה נראה כאילו המעתיק מתחיל באמצע עניין. בראש עמוד זה באים כמה פסוקי רשות ובהם רמז לאמירת הרשות הקדומה 'אוחילה לאל' (י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, נייריורק תרפ"ה-תרצ"ג, א 1701; לאמירתה בהקשר של פיוטי טל וגשם ראה מאמרי: 'הפיוטים במחזור ארם צובה', מחזור ארם צובה – מבואות, ירושלים תשס"ח, עמ' 49, הערה 47). לאחר מכן באה הכותרת 'סדר', השכיחה בראש סדרי פסוקים מפיוטים, אך שלא כצפוי, אין

קטעים אחרים (כ"י קימברידג' T-S H 7.6 וכ"י אוקספורד [2743/1 Ms. Heb. f 48, דף 23]) מביאים רשימה זהה, המוכתרת בשניהם בכותרת המפורשת 'פואסיק אלגשם' (=פסוקי הגשם). פליישר עמד על עצם קיומה של הרשימה, אך לא בחן את סדרה. והנה, בדיקה מעמיקה של הפסוקים שבה מצביעה על עקבות ברורים של סדר מכוון. נביא כאן את הרשימה בשלמותה על פי כ"י אוקספורד (בכ"י קימברידג' היא נקטעת באמצע הפסוק החמישי עשר), נשלים את פסוקיה ונציין את מקורותיהם:

פואסיק אלגשם

יפתח יי לך >את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה> (דברים כח, יב)
 ונ>אמר> ונתתי מטר ארצכם >בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך> (דברים יא, יד)
 ונ>אמר> ונתתי גשמיכם >בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו> (ויקרא כו, ד)
 ונ>אמר> ונהר יוצא מעדן >להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים> (בראשית ב, י)
 ונ>אמר> ואד יעלה מן ה>ארץ והשקה את כל פני האדמה> (שם ו)
 ונ>אמר> השקיפה ממעון >קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש> (דברים כו, טו)
 ונ>אמר> כי הארץ אשר יי אלהיך נותן לך ארץ הרים ובקעות >למטר השמים תשתה מים> (דברים יא, יא)
 ונ>אמר> כי יי אלהיך מביאך אל ארץ טובה >ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר> (דברים ח, ז)
 ונ>אמר> יערך כמטר >לקחי תזל כטל אמרתי כשעירם עלי דשא וכרביבים עלי עשב> (דברים לב, ב)
 ונ>אמר> מעלה נשיאים >מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו> (תהלים קלה, ז)

שם שום פיוט ומועתיקים פסוקים בלבד, אחד מן התורה (דברים יא, יד), אחד מן הנביאים (ישעיהו ל, כג; בראשו הכותרת 'תאני', כלומר שני) ואחד מן הכתובים (איוב ה, י; בראשו כתוב 'תאלת', שלישי). בשוליים מועתק פסוק נוסף מן התורה (דברים לב, ב), ואחריו ציון לאמירת תפילה כלשהי ('ויקול אלהינו'). בכל ארבעת הפסוקים נזכרת המילה 'מטר', וברור אפוא שהם פסוקי גשם, אך הממצא כולו איננו נהיר כל צורכו.

ונ>אמר> גשם נדבות תניף <אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה> (תהלים סח, י)
 ונ>אמר> עושה גדולות עד אין חקר ונפ>לאות עד אין מספר< (איוב ט, י)
 ונ>אמר> הנותן מטר <על פני ארץ ושלח מים על פני חוצות> (איוב ה, י)
 ונ>אמר> הן אל שגיא ולא נדע מספר שניו ולא חקר, כי יגרע נטפי מים <יזקו
 מטר לאדו>, אשר יזלו שחקים <ירעפו עלי אדם רב> (איוב לו, כו-כח)
 ונ>אמר> לקול תתו המון <מים בשמים ויעלה נשאים מקצה הארץ ברקים למטר
 עשה ויוצא רוח מאצרותיו> (ירמיהו י', יג, ובדומה שם נא, טז)
 ונ>אמר> היש בהבלי <הגוים מגשמים ואם השמים יתנו רבבים הלא אתה הוא
 יי אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה> (ירמיהו יד, כב)
 ונ>אמר> שאלו מיי מטר <בעת מלקוש יי עשה חזיזים ומטר גשם יתן להם לאיש
 עשב בשדה> (זכריה י', א)

ונ>אמר> נהר פלגיו <ישמחו עיר אלהים קדש משכני עליון> (תהלים מו, ה)
 ונ>אמר> וכאור בקר <יזרח שמש בקר לא עבות מנגה ממטר דשא מארץ>
 (שמואל ב' כג, ד)

ונ>אמר> והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות לכנה (צ"ל: תלכנה) חלב
 וכל אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית יי יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד, יח)
 ונ>אמר> כי לשלג יאמר הוא ארץ <וגשם מטר וגשם מטרות עזו> (איוב לז, ו)
 ונ>אמר> ויהי עד כה ועד כה <והשמים התקדרו עבים ורוח ויהי גשם גדול וירכב
 אחאב וילך יזרעאלה> (מלכים א' יח, מה)

ונ>אמר> ירד כמטר על גר (צ"ל: גז) <כרביבים זרזיף ארץ> (תהלים עב, ו)
 ונ>אמר> כי כאשר ירד הגשם <והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה
 את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזרע ולחם לאכל> (ישעיהו נה, י)
 ונ>אמר> כן יהיה <דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר
 חפצתי והצליח אשר שלחתיו> (שם, יא)

בסידור הרשימה, עד לקראת סופה, ניכר ארגון מדוקדק, המזכיר את ארגון פסוקי
 המלכויות, הזיכרונות והשופרות שבנוסח הקבע: הרשימה נפתחת בקבוצה של תשעה
 פסוקים מן התורה, אחריהם באים חמישה פסוקים מן הכתובים, ולאחר מכן שלושה
 פסוקים מן הנביאים. מכאן ואילך באים במעורב שבעה מקראות מן הכתובים ומן
 הנביאים. מסתבר שעירוב זה משני, והסדר המכוון ברובה של הרשימה איננו מקרי.
 ראיה נוספת לסדר מכוון וקדום של פסוקי טל וגשם, גם אם סופו נתערב וניטשטש,

עולה ממקור נדפס. מתברר שמנהג דומה שרד גם במחזור ארם צובה. מחזור זה, שראה אור בוונציה בשנת רפ"ז ושב ונדפס שם בשנת ש"כ, משמר כידוע מסורות ארץ ישראליות עתיקות.²³ ואכן, במחזור ארם צובה עומדת במרכז סדר הכרזת הטל והגשם (המצויה, כנהוג במחזור זה, לפני התפילה ולא בתוכה) סדרה מקיפה של פסוקים. ההכרזה נפתחת בפנייה אל הקהל, שבה מזכיר החזן את השינוי בין טל לגשם ומתפלל שיהיה לטובה, וממשיך בשרשרת פסוקים מקיפה. בתפילת הטל בולט מאוד מקומם של הפסוקים, אך אי אפשר למצוא בהם שום סדר מכוון. וזו פתיחת המעמד (על פי המחזור, דפוס ראשון, דף רכז-רכח):

מדבר עבדכון קדמכון דעבר (=מזכיר עבדכם לפניכם שעבר) זמן מוריד הגשם ובא זמן מוריד הטל, לחיים ולא למות, לשלום ולא למלחמה, לשובע ולא לרעב, לברכה ולא לקללה, לרפואה ולא לחולי, לפדות ולא לעבדות, לרפואה ותרופה ולא לחולי ומגפה, לרחמים ולא לזעמים, לרצון ולא לחרון, בזכות אשר אמר יושב בסתר עליון, הוריד טלינו בעתו.

כדכתיב 'ערוף כמטר לקחי תזל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב' (דברים לב, ב), 'כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה' (זכריה ח, יב), 'הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני יי בראתיו' (ישעיהו מה, ח), 'וגערתי לכם באוכל ולא ישחית לכם את פרי האדמה ולא תשכל לכם הגפן בשדה אמר יי צבאות' (מלאכי ג, יא), 'ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש' (בראשית כז, כח), 'וליוסף אמר מבורכת יי ארצו שמגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת' (דברים לג, יג), 'מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד, וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל' (דברים לג, כז-כח), 'אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון' (הושע יד, ו), 'השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש' (דברים כו, טו).

23 המחזור יצא לאחרונה במהדורה פקסימילית (מחזור ארם צובה, ירושלים תשס"ח). על זיקתו למנהגי ארץ ישראל ראה: נ' ויזר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח, א, עמ' 246-247; פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 87-88, 91, 202-208, 254-257, 325, ועוד; הנ"ל, 'שרידיים נוספים מקובצי תפילה ארץ ישראלים מן הגניזה', קבץ על יד, טו [כה] (תשס"א), עמ' 15-16; 'פרנקל, 'מחזור ארם צובה ודרכי מחקר', מחזור ארם צובה – מבואות, ירושלים תשס"ח, עמ' 19; ש' אליצור, 'הפיוטים במחזור ארם צובה', שם, עמ' 37-38.

לאחר רצף זה של תשעה פסוקים, רובם פסוקים המזכירים במפורש טל ומיעוטם פסוקי ברכה כלליים, בא קטע פייטני קצר שכל מחרוזותיו מסתיימות בפסוקים המזכירים טל, ואחריו כמה תחינות קצרות. למרות מקומם המרכזי של הפסוקים, אין ניכר, כפי שציננו, כל סדר מכוון בהבאתם ובארגונם: פסוקי התורה והנביאים באים במעורב, ופסוקי כתובים אינם מופיעים כלל. ואולם, נראה שמדובר כאן בעירוב משני ומאוחר, שכן מתפילת הגשם (דפוס ראשון, דף תרנח-תרס) עולה מצב אחר. סדרת הפסוקים שבה באה גם היא לאחר הכרזת 'מדבר עבדכון קדמכון' וסדרת הברכות ('לחיים ולא למות' וכו') הנחתמת, בדומה להכרזת הטל, במילים 'בזכות אשר אמר יושב בستر עליון, הוריד גשמינו בעתם'. הסדרה כאן ארוכה יותר וכוללת את המקראות הבאים:

יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב, כי שם יי אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים לב, ב-ג)

אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו (ויקרא כו, ג-ד)

ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציאו, ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם (שם, י-יא)

ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגןך ותירושך ויצהרך (דברים יא, יד)

ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה ולחם תבואת האדמה והיה דשן ושמן ירעה מקניך ביום ההוא כר נרחב (ישעיהו ל, כג)

שאלו מיי מטר בעת מלקוש יי עושה חזיזים ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה (זכריה י, א)

כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה (זכריה ח, יב)

ובני ציון גילו ושמחו ביי אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון, ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר (יואל ב, כג-כד)

וגערתי לכם באוכל ולא ישחית לכם את פרי האדמה ולא תשכל לכם הגפן בשדה אמר יי צבאות (מלאכי ג, יא)

הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני יי בראתיו (ישעיהו מה, ח)

מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו (תהלים קלה, ז)
 הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות (איוב ה, י)
 המכסה שמים בעבים המכין לארץ מטר המצמיח הרים חציר (תהלים קמז, ח)
 ישלח דברו וימסם ישב רוחו יזלו מים (שם יח)
 שובה יי את שביטנו כאפיקים בנגב (תהלים קכו, ד)
 כי לשלג יאמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו (איוב לז, ו)
 ונתתי אותם וסביבות גבעתי ברכה והורדתי הגשם בעתו גשמי ברכה יהיו (יחזקאל לד, כו)
 יפתח יי לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה (דברים כח, יב)

סדר הפסוקים, כמעט לכל אורכה של הרשימה, מכוון היטב: היא נפתחת בארבעה מקורות מן התורה (הכוללים שבעה פסוקים), אחריהם באים שישה מקורות מן הנביאים (הכוללים שבעה פסוקים), ובעקבותיהם – שישה פסוקים מן הכתובים. רק לקראת סוף הרשימה יש חריגה קלה מן הסדר: הפסוק השביעי, לאחר פסוקי הכתובים, הוא מן הנביאים. הרשימה נחתמת – כמו פסוקי התקיעות – בפסוק מן התורה. סדר מכוון זה, הבא גם ברשימות מן הגניזה וגם במחזור ארם צובה, אי אפשר שהוא מקרי. אכן, יש ללמוד ממנו, כפי ששיער פליישר, שנוסח ברכת הגבורות בתפילות המוספים של ראשון של פסח ושל שמיני עצרת 'כלל מקראות שהובאו בהם הבטחות של טל ושל גשם, והרכבו דומה היה למה שמצאנו בברכות המלכיות הזכרונות והשופרות במוספי ראשי השנים'.²⁴ גם בפיוטי הטל והגשם, כמו בתקיעות, אימצו הפייטנים את הסדר העקרוני, אך מימשו אותו לא בקבוצות של פסוקי תורה, נביאים וכתובים (או תורה, כתובים ונביאים), אלא בשלושת-שלוש של פסוקים הסדורים על פי מקורותיהם.

ד. סדרי פסוקים ליום הכיפורים

סדרי פסוקים מובנים ומקיפים מופיעים בפיוטים בפניה נוספת, אולי פחות מפורסמת, אך לא פחות קבועה: בקדושתאות ליום הכיפורים. ברכת קדושת היום, לאחר הווידוי,

נחתמת בהן ב'סדר פסוקים' מקיף,²⁵ הבנוי גם הוא מקטעי פיוט קצרים הרומזים לפסוקי מקרא המשולבים בתוכם. במקרה זה עוסקים הפסוקים בעניין היום – בעיקר בסליחה ובכפרת העוונות. גם פסוקים אלה סדורים כמעט תמיד בשלשות של מקראות מן התורה, מן הכתובים ומן הנביאים. פייטנים רבים נהגו לדבר בהם בענייני היום, תוך שהם פותחים כל מחרוזת במילת הקבע 'ום' (לעתים קרובות פותח כל טור שני שבמחרוזת ב'היום'); משום כך מכונים הפיוטים הללו במקורות מאוחרים בשם 'שבח היום'.²⁶ ואולם עניין אחרון זה, למרות שכיחותו, איננו מהותי: חשוב וקבוע ממנו קיומם של הפסוקים המלווים את יחידות הפיוט וארגונם בסדר המכוון.

מקור הפסוקים במקום זה בתפילת הקבע גלוי וידוע: בני ארץ ישראל נהגו לשלב צרורות של פסוקי מקרא בברכות קדושת היום בשבתות ובחגים,²⁷ ועוד נשוב ונעסוק בכך בהמשך. והנה, ביום הכיפורים הם כללו בברכה זו, בנוסף לקבוצת הפסוקים המרכזית שכיוצא בה הביאו בכל חג וחג, גם קבוצה של פסוקי סליחה וכפרה. פסוקים אלה שולבו בברכה לקראת סיומה, אם כי לא ממש בסופה, ומקומם היה בין פסקת 'אנא אלהינו יעלה ויבוא לבין הפסקה החותמת, 'השיאנו'.²⁸ קבוצה זו כללה בדרך כלל מקרא אחד מן התורה (ויקרא טז, ל), ואחריו כמה פסוקים מן הנביאים. במרכז הקבוצה בולטת פסקה בת שלושה פסוקים ממיכה (ז, יח-כ), וראשה בפסוק 'מי אל כמוך נושא עון'.

דרכם של הפייטנים בעיבודה של קבוצת הפסוקים הזאת מיוחדת, ונראה שהיא מושפעת מפיוטי התקיעות ואולי אף מן הסדרים לטל ולגשם. במקום המבחר הקצר שבנוסח הקבע, הם מלקטים את הפסוקים מן המקרא כולו ומסדרים אותם בשלשות. מסיבה שאינה ידועה, ואולי בעקבות דגם קדום,²⁹ מקפידים הפייטנים להביא את פסקת

25 הכינוי 'סדר פסוקים' לפיוט זה מצוי כבר בכתבי יד קדומים, כפי שציין פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 5), עמ' 172.

26 פליישר, שם; הדוגמאות לפיוטים אלה רבות. ראה דרך משל בנדפס אצל מ' זולאי, פיוטי ינאי, ברלין תחר"ץ, עמ' שכד-שכו; וחמש דוגמאות שונות אצל ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ב: יום כיפור, ירושלים תש"ל, עמ' 305-309, 591-595, 716-720. דוגמה לפיוט כזה ללא מילת הקבע 'ום' הוא הסדר 'אשפוך תחן לשננה' של ר' יוחנן הכהן; ראה: ויסנשטרן (לעיל, הערה 19), עמ' 89-93. דוגמאות נוספות נרשמו על פי קטעים מן הגניזה הקהירית.

27 ראה בפירוט אצל פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 103-109.

28 פליישר, שם, עמ' 134.

29 הפיוט העתיק ביותר מן הטיפוס הזה המצוי בידנו הוא ככל הנראה 'יום אשר התווית מדי שנה' (גולדשמידט [לעיל, הערה 26], עמ' 593). פיוט זה איננו מחוזר והוא נראה קדום מאוד. הוא שרד במחזורי אשכנז בסוף תפילת מוסף של יום הכיפורים, והעתקה שלו, בנוסח קצת שונה, נמצאה גם בגניזה הקהירית (בכ"י קימברידג', T-S H 6.65; כותרת הפיוט שם: 'סדר פסוקין'). עם סיום הסדר בא בכתבי היד האשכנזיים הפיוט 'אדיר ונאור / בורא דוק וחלד', שכל טוריו נחתמים בענייה 'מי אל כמוך'. גם פיוט זה קדום מאוד,

'מי אל כמוך' ממיכה בסוף הסדרה, ואף לעטר אותה בקטע פייטני עצמאי. קטע זה כולל מחרוזות דרטריות קצרות, וכל אחת מהן מלווה ברפרין 'מי אל כמוך'; בסופו נאמרים תמיד פסוקי הקטע ממיכה הפותח בלשון זה.

לבד מסימון הייחודי בפיוטי 'מי אל כמוך', דומים אפוא סדרי הפסוקים ליום הכיפורים לקטעים המפייטים את פסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות ולסדרי הפסוקים לטל ולגשם. ואולם, אם הראשונים באו, כפי שראינו, לתת תיקון פייטני לסדרות פסוקים שכבר היו מאורגנות בסדר מכוון (אם כי לא בשלשות-שלשות), הרי שבסדרים ליום הכיפורים נראה שפייטנים הם שנתנו את התיקון המסודר לפסוקי המחילה, תוך שהם מוסיפים עוד מקראות על אלה שנהגו בתפילת הקבע. עם זאת, גם כאן התייעוד של תפילות הקבע שבידינו מאוחר במאות רבות של שנים לקדומים שבפיוטים הללו, ולכן קיימת אפשרות שבאחד מגלגוליו של נוסח הקבע הקדום היה לפסוקים אלה סדר מכוון.

ה. תפילת התענית

מקרה נוסף של סדרה מובנית של פסוקים המשולבת בפיוט נתגלה רק בשנים האחרונות: פיוטן של ברכות תפילת התענית המורחבת, על שש ברכותיה הנוספות, המתוארות במשנה (תענית ב, ב–ד). הקטע שהתגלה מכיל את ההרחבה הפייטנית רק לברכת 'גואל ישראל', ואף שהיא מגוף תפילת העמידה ולא מן הברכות הנוספות, היא הברכה המורחבת הראשונה שבסדרה.³⁰ הפיוט קדם-קלסי בצורתו, ומבנהו זהה למבנה התקיעות לראש השנה: אחרי קטע פתיחה חגיגי באה סדרה של עשרה טורים פייטניים, וכל אחד ואחד מהם מעביר לפסוק. הפסוקים סדורים בשלוש שלשות של פסוקי תורה-נביאים-כתובים, ולאחריהם שוב קטע מן התורה. רוב הפסוקים מביאים לשון גאולה. בכמה מקרים בא קטע מקראי שלם ולא פסוק בודד. בולט במיוחד הקטע האחרון (מן התורה), שבו נרמזת אמירת פרשת העקדה (בראשית כב, א–יד) כמעבר לחותם הברכה: 'מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם' (משנה, תענית ב, ד).

אמנם זהו פיוט בודד, אך נראה שהוא מלמד על דרך טיפולם של פייטנינו הקדומים בברכות התענית המורחבות, שהייתה דומה לדרכם בפיוטי התקיעות וביתר סדרי

כמוכח מהיעדר החריזה, מנוכחותו בגניזה הקהירית (בכ"י קימברידג', T-S NS 156.14) ומתפוצתו הגדולה גם במחזורי עדות המזרח. ייתכן שפיוט זה הוא שעמד בפני פייטנים מאוחרים יותר, ועל פיו בנו את קטעי 'מי אל כמוך' שלהם.

30 הפיוט התפרסם במאמרי: 'לסדר תפילת התענית של בני ארץ ישראל', תרביץ, עה (תשס"ו), עמ' 175–184.

הפסוקים שסקרנו. מסתבר שגם כאן נשען מנהג זה על פסוקים שהיו חלק מנוסח הקבע. אמנם, אין בידינו כל מידע על קיומם של פסוקים סדורים בברכת 'גואל ישראל' המורחבת, אך מקומם המרכזי של קטעי מקרא ביתר ברכות התענית המורחבות עולה באופן חד-משמעי מתיאורן במשנה: שתיים מהן אינן אלא זיכרונות ושופרות, ואף על פי שהמשנה איננה מפרטת דבר לגביהן, סביר שהן היו בנויות בדומה לאחיותיהן שבמוסף של ראש השנה;³¹ וארבע האחרות מתוארות על פי פסקאות מקיפות מן המקרא, בעיקר מזמורי תהלים שלמים, הבאים במרכזן. גם כאן, כמו בסעיפים הקודמים, איננו יודעים על סדרם המלא של אותם מקראות, וקיימת תמיד האפשרות שסדרן של השלשות המאורגנות של הפסוקים מקורו בפיתוח פייטני, אם כי שוב ייתכן שסדר זה משמר שלב כלשהו בהתפתחות נוסח הקבע של ברכות התענית.

1. שבעתות חג: פסוקי היום

מידע מרתק על יצירתן של סדרות פסוקים מובנות במסגרת פייטנית טהורה עולה ממקום בלתי צפוי: שבעתות חג קליריות. כידוע, שבעתות החג שונות משבעתות השבת בברכת האמצעית: בשבעתות לשבתות באים שבעה קטעי פיוט סימטריים כנגד כל אחת מברכות העמידה, ואילו בשבעתות החג יוצרים את הסימטריה רק ששת הקטעים המפייטים את שלוש הברכות הראשונות ושלוש האחרונות. כנגד הברכה האמצעית, ברכת קדושת היום, עומדים תמיד קטעים ארוכים ומקיפים יותר, המכונים 'גוף'.³² קטעי 'הגוף' סוטים מן הסימטריה של השבעתא כולה, והם מורחבים מאוד ומכוונים דרך קבע לפייט פסוקי מקרא הבאים לצדם. מקורם של פסוקים אלה, כפי שהראה בהרחבה עזרא פליישר,³³ בנוסח הקבע של ברכת קדושת היום של בני ארץ ישראל, שכן בני ארץ ישראל נהגו לשלב בברכה זו צורות של פסוקים מיוחדים לכל חג וחג, בדרך כלל פסוקים מן התורה בלבד.³⁴ אמנם המנהג מתועד בנוסחי הקבע רק מתקופת הגניזה, אבל התואם המלא בין

31 לאפשרות שסדרי פסוקי הזיכרונות לתענית היו שונים וייחודיים, ואף הותירו את טביעתם על התפילה עד לימינו, ראה: היינימן (לעיל, הערה 12), עמ' 52, הערה 34.

32 ראה בפירוט: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 5), עמ' 194–195.

33 הוא עמד על כך כבר במאמרו 'עיונים בבעיות תפקידם הליטורגי של סוגי הפיוט הקדום', תרביץ, מ (תשל"א), עמ' 48. ביתר הרחבה ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 109–112. לנוסח הקבע ופסוקיו ראה שם, עמ' 95–109.

34 ראה את פירוט פסוקי החגים אצל פליישר, תפילה, שם, עמ' 105–109 (ועיין גם שם, עמ' 123, 134, לגבי פסוקי הימים הנוראים). כפי שפליישר מציין שם (עמ' 109), יוצא מכלל זה יום שמיני עצרת, שבו הובא לקט של פסוקים מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים, אך כנראה ללא סדר מכוון: אמנם פסוקי התורה

השבעות לנוסחים אלה מעיד שמדובר במנהג קדום, והפייטנים, שהחליפו את נוסח הקבע, דאגו שלא לדלג על פסוקים אלה ושילבום בפיוטיהם.

דומה שמלבד החובה העקרונית להקדים מבוא שירי לפסוקי היום, לא נקבע מנהג מחייב לדרך טיפולם של פייטנים בפסוקים הללו,³⁵ ויש בידינו שבעות ספורות שאין בגופן אלא קטע פיוטי רצוף אחד שבסופו הובאו הפסוקים כולם. לאחריו אמור החזן להמשיך את תפילתו, עד לסוף ברכת קדושת היום, בנוסח הקבע.³⁶ שיחות יותר שבעות שבהן בא קטע פיוטי אחד רחב כנגד רוב פסוקי היום, וקטע נוסף כנגד הפסוקים 'שלוש פעמים בשנה...' וגו' (דברים טז, טז-יז), שהובאו בנוסח הקבע של עמידות הרגלים בארץ ישראל בנפרד מיתר פסוקי היום, לקראת סוף הברכה.³⁷ ואולם לעתים קרובות ביקשו פייטנים להבליט עוד פסוק, זה או אחר, מפסוקי היום, והקדישו לו קטע פייטני נוסף.³⁸ בין כך ובין כך, בשבעות החג הרגילות לא מצאנו יותר משלושה קטעים המעבירים לפסוקים; רק בכמה שבעות ליום טוב שחל בשבת בא לעתים קטע נוסף כנגד פסוקי השבת.³⁹

(ויקרא כג, לו, לט; ובמוסף – במדבר כט, לה-ל, א) מלווים בפסוק אחד מן הנביאים (מלכים א' ח, טו) ואחריו פסוק מן הכתובים (נחמיה ח, יח), אך לאחר מכן בא בדרך כלל עוד פסוק מן הנביאים (יחזקאל מג, כז). פליישר קובע 'שהתופעה שתומה' וגם אם 'הממצא ממצא', הרי 'אין בידינו להסבירו לפי שעה בצורה המניחה את הדעת'.

35 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 5), עמ' 198; הנ"ל, תפילה, שם, עמ' 117-118.

36 ראה, דרך משל, את השבעתא לראש השנה שהדפיס זולאי, פיוטי יניי (לעיל, הערה 26), עמ' שיט-שכא.

37 על פסוקים אלו ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 95-100, ותיאור השבעות מן הטיפוס הזה, שם, עמ' 111 ואילך. לשבעות שבהן מופיעים הפסוקים 'שלוש פעמים...' וגו' בנפרד ראה דרך משל את

השבעתא לפסח של יניי 'שיר אשירה נא לידידי', אצל זולאי, שם, עמ' רסח-רעב; השבעתא הקלירית

לליל פסח 'חסד אומצו בו נפשים מלחץ', שהדפיס ע' פליישר, 'מבנים סטרופיים מעין-אזורים בפיוט

הקדום, הספרות, ב (תש"ל), עמ' 213-214; ושבעת הבהדה 'יורא אלהים יחוסי יומים', של ר' יהושע

הכהן, אצל: ע' פליישר, 'שבעות-הבהדה ארץ-ישראליות', תרביץ, לו (תשכ"ז), עמ' 357-361 (הפסוקים

שם, בעמ' 360).

38 הדבר שכיח במיוחד אצל הקלירי. ראה בשבעתא שלו לסוכות 'הללויה אומרה מטביעה' (פליישר, מבנים

סטרופיים, שם, עמ' 208-210; וראה דיון בשבעתא זו אצל פליישר, תפילה, שם, עמ' 118 [ויש לתקן

שם בהערה 92 '210' במקום '201']); בשבעת הפסח הקלירית 'שמרת את ליל זה להשתלש' (שם,

עמ' 211-213); בשבעת הבהדה לשבועות מפרי עטו 'יורא אלהים אטומת אלפיים' (פליישר, שבעות

הבהדה, שם, עמ' 350-354), ובדומה גם בשבעת הבהדה לפסח 'המבדיל יום מלילה' של ר' יהושע הכהן

(שם, עמ' 362-365). הפסוק המובלט בשבעות ללילה הראשון של פסח הוא בדרך כלל 'ליל שְׁמְרִים הוא'

(שמות יב, מב), פסוק שנהגו להוסיף בלילה הזה על יתר פסוקי הפסח הרגילים (פליישר, תפילה, שם, עמ'

105, הערה 46, ושם גם לעניין הבלטתו בפיוטים). וראה בעניין זה עוד בהמשך דברינו.

39 ראה בהרחבה להלן, לקראת סוף הסעיף הזה. דוגמה לשבעתא כזאת מתפרסמת בנספח למאמר זה.

והנה, מתברר שכבר בתקופת הפיוט הקדם-קלסי היה מי שביקש לפייט כל אחד ואחד מפסוקי קדושת היום של החגים: ב'גוף' קדם-קלסי מתוך שבעתת גשם למוסף של שמיני עצרת בא טור פייטני כנגד כל פסוק ופסוק. נראה שבמקרה זה נעשה ניסיון לתת תיקון גם לסדר הפסוקים: אמנם אין הם באים בשלשות-שלשות, אבל הטור הראשון מפייט פסקה מן התורה, שני הטורים הבאים – פסוקי נביאים, ועוד שני טורים מפייטים פסוקים מן הכתובים.⁴⁰ רוב הפסוקים הללו לקוחים מנוסח הקבע, אך שם סדרם פחות מכוון.⁴¹ דרך זו לא נשתגרה בשבעתות הקלסיות, אך מתברר שהיה לה המשך, והיא אף נשתכללה בכיוון העולה מסדרי הפסוקים שסקרנו בסעיפים הקודמים. בשתי שבעתות קלסיות מפוארות, כנראה קליריות,⁴² האחת לליל ראשון של פסח והאחרת לשביעי של פסח ('יום ויושע') שחל בשבת, מכיל הגוף, אחרי קטע פתיחה, קבוצה של מחרוזות שאחרי כל שתיים מהן בא פסוק, בדיוק כמו בתקיעות הקליריות ובסדרים קליריים לטל ולגשם. דמיון נוסף לתקיעות ולפיוטי הטל והגשם ניכר בסידור הפסוקים: גם בשבעתות הללו מסודרים הפסוקים בשלשות של פסוקי תורה-נביאים-כתובים. ייחודן של שבעתות אלה צוין במחקר, אך רק כדי ללמוד ש'הקלירי, ואולי גם פייטנים אחרים, שלבו לעתים בגופי השבעתות גם מקראות שאי אפשר שנאמרו בנוסח הקבע'.⁴³ כאן אני מבקשת להדפיס אותן בשלמותן, כדי להראות את דרכו של הפייטן בעיצוב סדרות הפסוקים המובנות והמשוכללות שבתוכן. נעיין בכל אחת מהן לעצמה.

40 לתיאור גוף זה ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 116. הגוף נדפס כולו במאמרי (לעיל, הערה 17), עמ' 68–69, וראה שם, עמ' 38, דיון בפסוקים המשולבים בו.

41 על הפסוקים המיוחדים לשמיני עצרת ראה לעיל, הערה 34. לבד מתיקון סדר הפסוקים (תוך הקדמת הכתוב מיחזקאל מג, כז), נוסף בגוף הנדון עוד פסוק מן הכתובים (דברי הימים א' כו, ה), אבל הטור המפייט פסוק זה חורג מאקרוסטיכון הפיוט, ולכן ייתכן שהוא תוספת מאוחרת; אך גם אם אין הוא מקורי, יש בו כדי להעיד על ניסיון לאזן את פסוקי התורה (שאינן בהם אלא קטע אחד; אולם הוא מקיף וכולל שישה פסוקים: במדבר כט, לה – ל, א), הנביאים (שני פסוקים) והכתובים (עם התוספת – שוב שני פסוקים).

42 השבעתא הראשונה (לליל פסח) חתומה במפורש, בחטיבותיה העיקריות, בחתימה הקלירית המובהקת 'אלעזר הוידיה'. השבעתא השנייה (ליושע ושבת) חתומה בסופה 'אלעזר' בלבד, אך טביעת אצבעותיה של הקלירי ניכרת בלשונה ובמהלכה, וגם דמיונה העקרוני לשבעתא הייחודית לליל פסח מחזקת את ייחוסה לקלירי.

43 פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 113. בדבריו שם (עד עמ' 115) הוא תיאר את השבעתות הללו, אך לא עמד על כל מקורותיהן וסבר בטעות שמדובר בשתי שבעתות נפרדות ליושע ושבת אף שלפנינו שבעתא אחת (המקורות המצוינים שם – כ"י קימברידג' T-S H 2.20, שבו מועתקת השבעתא 'הראשונה', וכ"י קימברידג' T-S H 2.49, מקורה של השבעתא השנייה) – אינם אלא שני חלקים של כתב יד אחד, והם ממשיכים זה את זה ברציפות; סידור הדפים הבלתי שגרתי שבכתב היד, וכן ציפיות ההעתקה בסוף השבעתא, גרמו לטשטוש הקשר בין הקטעים).

השבעתא ללילה הראשון של פסח פותחת 'ליל אשר לאב הוחץ'. שש חטיבותיה, שכנגד שלוש הברכות הראשונות ושלוש האחרונות של העמידה, בנויות בדומה לשבעות קליריות אחרות: הן מעוטרות במילות קבע ('ליל' בראש כל טור ראשון, 'הוא הלילה' בראש כל טור שלישי⁴⁴), ואות אחת מחתימת הפייטן מיוחדת לכל חטיבה וחוזרת בראשי כל טוריה. ייחוד מסוים עולה מסיום החטיבות: כל אחת ואחת מהן נחתמת, לאחר הטור התקני האחרון שבה הכולל לשון מעין הברכה, בטור רפריני קצר נוסף, שאיננו משתלב בחריזה: 'בליל שימורים'. מהלך זה, שהוא לכאורה בלתי שגרתי בנופה של הפייטנות הקדומה, עולה בעוד כמה קרובות קליריות מפוארות למועדים שונים, אם כי העובדה שהצירוף מופיע כאן כרפרין ואיננו הופך לחלק אינטגרלי מן הטור הקודם לו היא ייחודית.⁴⁵ לגבי חטיבות אלה יש לציין את היעדר הסימטריה בין שלוש הראשונות לשלוש האחרונות: אם בשלוש הראשונות באים שבעה טורים לפני הרפרין, הרי הקלירי מסתפק בחמישה טורים בלבד בחטיבות שכנגד ברכות העבודה וההודאה. בחטיבה האחרונה, שכנגד ברכת השלום, חורג הקלירי מן הסימטריה על דרך ההרחבה, כמנהגו להרחיב את חטיבות הסיום בפיוטיו:⁴⁶ חטיבה זו עומדת על שתי מחרוזות מרובעות (בתוספת טור

44 מילות הקבע 'הוא הלילה' בראש כל טור שלישי שכחות בשבעות קליריות לליל פסח. הן באות גם בשבעות 'חסד אומצו בו נפושים מלחץ' (לעיל, הערה 37), 'ושמרת אות ליל זה להשתלש' (לעיל, הערה 38) ו'ליל אותיות בנוף הפליא לי' (פליישר, מבנים סטרופיים [לעיל, הערה 37], עמ' 215–216). וכן בשבעתא 'ושמרתם ארוחת ראש גילים' (כ"י קימברידג' T-S H 2.38 ועוד) ובכמה שבעות נוספות שאינן מיוחדות לקלירי.

45 האריך בעניין זה ע' פליישר, מבנים סטרופיים (לעיל, הערה 37), והדפיס שם כמה וכמה דוגמאות לקרובות שבהן בא צירוף מילים קבוע, החורג מן החרוז, בסופי המחרוזות. ואולם ברוב הפיוטים הנדפסים שם באות המילים הקבועות הללו כחלק מן הטור האחרון, ורק במקרים בודדים הן נוספות על הטור הזה, אחרי מילת החרוז, כרפרין קצר, כמו בשבעתא שלנו. ראה דרך משל שם, עמ' 216 (בגוף 'המבדיל אור מחושך'), עמ' 219 (בפתיחת הקרובה 'הושענא אל אמונה'; בהמשך מצטרפות המילים הקבועות אל הטור האחרון והופכות חלק ממנו). בשתי הדוגמאות הללו המהלך איננו מושלם. דומה לפיוטנו שבעתא קלירית אחרת לפסח, שסופה (החתום [אלעזר הודיה] מועתק בכ"י קימברידג' T-S NS 101.58: גם במעט ששרד ממנה מופיעות המילים 'בליל שימורים' בסופי המחרוזות אחרי החרוז. עם זאת, ייתכן שבנוסח קדום של השבעתא שלנו היו המילים 'בליל שימורים' כלולות בטורים האחרונים של המחרוזות, והחרוז נוסף בהן באופן משני. הדבר נרמז בטור 117, שבו חסרה באחד מכתבי היד (כ"י ב במהדורתנו) מילת החרוז שלפני 'בליל שימורים'. מצבו הלוקי של מקור זה אינו מאפשר לבדוק את הטורים המקבילים, ומשום כך אין כאן אלא רמז. וראה: פליישר, שם, עמ' 223–224, דוגמה לשיר מן הסוג הזה, שנוסף בו באחד מכתבי היד חרוז ומילות הקבע הועמדו מחוץ למסגרת הטור, כמו לפנינו.

46 ראה: ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקדום', תרביץ, לט (תשל"ל), עמ' 248–267. החטיבה האחרונה של השבעתא שלנו (שורות 125–133) נדפסה שם, עמ' 255, כאחת הדוגמאות לתופעה.

הרפרין אחריהן).⁴⁷ בראש כל טורי החטיבות הללו (ובמקרה של הופעת מילות קבע – אחריהן) הציב הקלירי את אותיות החתימה של שמו, 'אלעזר', אות אות לחטיבה. משום היעדר הסימטריה חוזרות האותיות א, ל, ע שבע פעמים, ואילו ז, ר באות רק חמש פעמים כל אחת. בחטיבה האחרונה, המורחבת, חתם הקלירי 'הודיה' (אותיות 'הוד' שתי פעמים ו'ה' – פעם אחת).

חשוב יותר לענייננו מהלכו של הגוף שבשבעתא. זהו גוף עצמאי, הבנוי מחרוזות מרובעות, המיוסדות על אקרוסטיכון אלפביתי כפול בראשיהן, שתי מחרוזות לכל אות, ללא כל קישוטי תבנית. במחציתו הראשונה של הפיוט באות המחרוזות ברצף.⁴⁸ למן האות ל מעביר כל צמד מחרוזות לפסוק. הקטע המקראי הראשון (אחרי האות ל) הוא הפסקה השגורה בגופים שבשבעות של פסח ומופיעה גם בנוסח הקבע: 'אלה מועדי ה'... בחודש הראשון... פסח לה'... ובחמשה עשר יום... חג המצות לה'... ביום הראשון מקרא קודש... כל מלאכת עבודה לא תעשו' (ויקרא כג, ד–ז). לאחר מכן באים עשרה פסוקים מלוקטים מן המקרא כולו, כשהם סדורים בשלוש שלשות של פסוקי תורה נביאים כתובים. המקרא האחרון הוא שוב מן התורה: כאן באים שני הפסוקים המופיעים לקראת סיום ברכת

47 מילות הקבע מאורגנות כאן בדרך ייחודית: בראשונה מבין שתי מחרוזות אלה הן באות כרגיל: 'ליל' בראש הטור הראשון, ו'הוא הלילה' בראש הטור השלישי. בשנייה באות רק המילים 'הוא הלילה', ובטור הראשון דווקא. על ידי שינוי זה הצליח הקלירי ליצור תחושה שאין כאן שתי מחרוזות נפרדות אלא חטיבה אחת מורחבת ומלוכדת.

48 חלק זה של הגוף ראוי לציון בתכניו המיוחדים: בחלקו הראשון (אותיות א–ג) עוסק הקלירי בהרחבה במדרש המתאר את חרפתם של המצרים, כאשר גילו לפתע שבנים רבים שלא נחשבו בכורים מתו גם הם, והתברר שהם בכורים כתוצאה מניאוף. כמה מחרוזות נוספות (ד–ו) מתארות את הצעקה הגדולה שהייתה במצרים בליל מכת בכורות, ואת תשועת ישראל על רקע מפלת המצרים. מכאן ואילך (למן המחרוזת השנייה של האות ו ועד למחרוזת הראשונה של האות ל) עוסק הפיוט בקושיות הנשאלות בליל הסדר ובתשובותיהן. הקלירי מוסיף על הקושיות הרגילות (בעניין זביחת הפסח, אכילת המצה ואיסור החמץ, טיבול המרור בחרוסת ואכילת בשר צלי אש) עוד שאלות, על טעמי ארבע הכוסות וההלל, ולאחר מכן מביא תשובות לכל הקושיות. כל השאלות הללו מושמות בפי הבנים: 'ולדי שושנה / לאבות חלו שאל נא / ליל זה מכל שנה / מה נשתנה' (שורות 47–48), והתשובות באות מפי האבות ('שיבום אבותם', שורה 61). השווה לשבעתא הקלירית שזכרה לעיל, הערה 45: גם שם מתוארות שאלות 'מה נשתנה' מפי הילדים (ליל הנשאל לאב מפי עלל / ומה נשתנה מכל ליל); ובדומה בגוף הקלירי לפסח שחל במוצאי שבת, 'אשמור זה אשחר' (פליישר, מבנים סטרופיים [לעיל, הערה 37], עמ' 217, שורות 17–18: 'להורים אשאלה / מה פעל רב עלילה / מופת בזה לילה', ואחרי פירוט שאלות, שברובן מקבילות לאלה שבפיוטנו, מודגשת תשובת הורים 'שיבבו' ו'גידו לעוללים' (עמ' 218, שורות 33–34). מוטיב זה בא כמובן בעקבות המשנה בפסחים י, ד: 'זכאן הבן שואל אביו', וברור שהקלירי הבין גם את השאלות שבהמשך ('מה נשתנה' וכו') כשאלות הבן ולא כהדרת האב (שלא כמשתמע מן הרמב"ם, הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב, ובניגוד לביאורם של ד' גולדשמידט, הגדה של פסח ותולדותיה, ירושלים תש"ך, עמ' 11–10; ש' זו' ספראי, הגדת חז"ל, ירושלים תשנ"ח, עמ' 31).

קדושת היום בנוסח הקבע ומובלטים בשבעות חג נוספות: 'שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך' (דברים טז, טז–יז). יתר תשעת הפסוקים הם מעניינים שונים שבמבט ראשון לכאורה אינם מעניין החג,⁴⁹ אך בחינה מעמיקה שלהם מגלה שלגבי כולם קיימת מסורת מדרשית הקושרת אותם בחג הפסח.⁵⁰

השבעתא הגיעה לידינו בארבע העתקות שונות. בשתיים מהן היא הועתקה ככל הנראה בשלמותה, אך מצב ההשתמרות של כתבי היד מחייב אותנו להיעזר גם בהעתקות האחרות לשם שחזורה.⁵¹ במקור שלישי דולג הגוף,⁵² והוא מביא רק את שש החטיבות שכנגד שלוש הברכות הראשונות ושלוש האחרונות. מעניינת במיוחד לעניין הנדון כאן ההעתקה הרביעית.⁵³ בהעתקה זו בא הגוף בלבד, אך דומה שריבוי הפסוקים המתפייטים בו לא נראה למעתיק, והוא ניסה להתאים את הגוף לתבנית המקובלת על ידי קיצורו: הוא הביא את חלקו הראשון (א–ל), כולל הפסוקים השגרתיים שאחריו; דילג על הקטעים המביאים פסוקים מלוקטים עד שהגיע למחרוזות האות ק, המעבירות לפסוק 'ליל שְׁמֵרִים' (שמות יב, מב), שהיה מוכר לו מנוסח הקבע ומשבעות נוספות; שב והשמיט את מחרוזות ר–ש על פסוקי הנביאים והכתובים המפויטים בהן; וסיים במחרוזות האות ת, השבות ומפייטות פסוקים ידועים מנוסח הקבע ומפויטים אחרים ('שלוש פעמים בשנה' וגו',

49 בנקודה זו לא דייק פליישר בתיאור השבעתא. הוא טען שהפסוקים הללו 'בלתי קשורים, ברובם, לענייני החג' ו'אי אפשר להעלות על הדעת שפסוקים אלה כולם כלולים היו בנוסחי הקבע של עמידות הפסח, שהרי אין הם מדברים ברובם בחג הזה כלל' (פליישר, תפילה [לעיל, הערה 19], עמ' 114). פליישר מונה שם את הפסוקים, אך מתחיל משום מה מן הפסוק השלישי (שאחרי האות נ).

50 הסבר מפורט לגבי כל פסוק ופסוק ראה בביאור לפיוט. יש לציין שמקצת הפסוקים האלה מופיעים גם בשרשרות הפסוקים בקדושתאות של יניי והקלירי לראשון של פסח, והאירועים הנזכרים בהם נרמזים בפיוטים המונים מאורעות שהתרחשו בפסח. הקלירי איננו מקפיד להביא כאן רק פסוקים הנוגעים ללילה הראשון של החג (כפסוק העוסק באברהם בעת מלחמת המלכים, אחרי שורה 76), אלא גם כאלה המציינים אירועים שקרו בלילה השני (כנדידת שנתו של אחשוורוש; ראה בביאור לשורות 81–84). גם פסוקים שאינם מתארים אירועים היסטוריים נדרשים על ליל יציאת מצרים ועל חג הפסח (ראה דרך משל בביאור לשורות 92, 96).

51 השבעתא כולה עומדת לפנינו בכ"י קימברידג', T-S NS 118.55–57 (כ"י ב במהדורתנו), אך כתב היד מחורר ביותר, ובכמה וכמה מדפיו הפרוץ מרובה על העומד, וגם החלקים הקיימים לקויים וקשים לפענוח. מקור זה שימש נוסח יסוד רק למחרוזות שאינן קיימות במקורות האחרים. העתקה רצופה של השבעתא באה גם בכ"י קימברידג', T-S NS 247.11 (כ"י ג), אך שם נקטעת ההעתקה אחרי שורה 86.

52 הוא כ"י קימברידג', T-S H 2.20 (כ"י א במהדורתנו). השמטת הגוף משבעות חג רגילה בקטעי גניזה, אך בשבעות אחרות (כולל השבעתא ליושע ושבת המתפרסמת כאן בהמשך) לא השמיט מעתיק זה את הגוף, ומתברר שגם לגבי השבעתא שלנו הוא חש בחסר, ועם השלמת העתקתה הבטיח להשלימו במילים: 'גוף לה אחר זה'. העתקה זו של הגוף לא נמצאה.

53 כ"י אוקספורד, בודיאנה, דפים 4–6 (כ"י ד במהדורתנו).

דברים טז, טז–יז).⁵⁴ מהלך זה גרם כמובן לשיבוש האקרוסטיכון, אך הוא מעיד על ייחודה של השבעתא שלפנינו ועל העובדה שחזן מאוחר ראה בה תופעה חריגה הטעונה 'תיקון'. והרי לשון השבעתא:

ז לפסח דר אלעזר זצל

לְיָלְ / אֲשֶׁר לָאֵב הוֹחֵץ

אַחֲרֵי רְדוּפֵי לִימְחֵץ]

הַּ > וְאֵ < הַּ לְיָלְ / אִיּוֹם חֵץ

אוֹנֵי רְאִשִׁית לְמִחֵץ

5 אֲדִירֵי שַׁחַץ / לְהוֹם וְלִלְחֵץ

אַהוּבִים צִיאָם לְרַחֵץ

אַחֻדִים גְּנוּנִים בְּמִחֵץ]

א – קימברידג', T.S H 2.20. רק שש החטיבות העיקריות, שורות 1–24, 109–133, נוסח היסוד לשורות אלה. שורות 125–133 נדפסו ממקור זה בידי ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבנית של סוגי הפיוט הקלאסיים', תרביץ, לט (תשל"ג), עמ' 255.
ב – קימברידג', T.S NS 118.55–57. דף ושני גיליונות, כולם מחוררים ומחוקים מאוד, ובהם כל השבעתא. במס' 55 נוסח קבע לרגלים (בבל) ואחריו שורות 1–40 שלפנינו; במס' 57 שורות 41–76; ובמס' 56 – משורה 77 עד הסוף. מס' 54 גם הוא מאותו טומוס, ומועקקים בו קטעים מן ההגדה של פסח. נוסח היסוד לשורות 87–96, 101–108. כתב היד נבדק במקור על ידי ד"ר עמוס גאולה, ותודתי נתונה לו.

ג – קימברידג', T.S NS 247.11. גיליון לא רצוף, מהודר ומנוקד. באחד מדפיו שורות 1–86. נוסח היסוד לשורות 73–86.
ד – אוקספורד, בודליאנה, Ms. Heb. f 43 (2708/1), דפים 4–6. רק הגוף, בקיצורים. שורות 25–72, 97–100, 109–112. נוסח היסוד לשורות אלה.

2 ההשלמה על פי ג 4 לימחץ ג 5 ולילחץ בג 6 אהובים צאם לרחץ בשוליים ג

1–4 ליל... למחץ: הלילה שנחצה ('הוחץ') בעבור אברהם אבינו ('לאב') כאשר רדף אחרי המלכים וביקש למחוץ אותם, הוא הלילה שהקב"ה ('איוס') חצה ('חץ') כדי להכות את בכורות מצרים ('אוני ראשית', בסמיכות הפוכה, על פי תהלים עח, נא). השווה: "ויחלק עליהם לילה" וגו' (בראשית יד, טו)... יוצרו חלקו. אמר הקב"ה, אברהם פעל עימי בחצות, אף אני פועל עם בניו בחצות הלילה, ואימתי במצרים, שנ' "ויהי בחצי הלילה" (שמות יב, כט) (בראשית רבה מב [מג], ג, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 417). 5 אדירי שחץ: כינוי למצרים שנתגאו על ישראל. 6 אהובים: צריך להיות 'אהובים', כבכ"ג, והוא כינוי לישראל. ציאם לרחץ: לנקותם מחטאם; והשווה יחזקאל טז, ט.

54 אחרי הציון לפסוק 'ליל שימורים', ולפני העתקת מחרוזות ת, מובא בכתב היד הציון 'אלהינו וגו', המכוון לאמירת כמה פסקאות מנוסח הקבע הארץ ישראלי (תחילתן 'אלהינו ואלהי אבותינו גלה כבוד מלכותך'). את המחרוזות האחרונות ואת הפסוקים 'שלוש פעמים...' שאחריהן הוא כיוון לומר כנראה רק אחרי פסקאות אלה, כנהוג בשילוב קטעי הגוף בנוסח הקבע של בני ארץ ישראל. על מנהג זה בשבעות חג ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 111.

בְּלִיל שִׁמּוּרִים

ב>רוך< מגן

- לִיל / לֹבֵשׁ כְּתָרִים
 10 לְמַבֵּין רְאִיית כְּתָרִים
 הוא ה>לִילָה< / לְכַד סְתָרִים
 לְחֶסֶף צְפוּנֵי מְסֻתָּרִים
 לִיגוֹף בְּכוֹרִים מְחוּתָּרִים
 לְהַנּוֹת לְחַיֵּי תוֹרִים
 15 לְהַגְשִׁים תְּחִיהַ לְנִסְתָּרִים
 בְּ>לִיל< שְׁ>מוּרִים<
 ב>רוך...< מחיה

לְיִל / עֲצוּם בְּנוֹרָאוֹת

עוֹז אֶל הַרְאֹת

ה>וא< הַלִּילָה / עֲצוּרִים מְלֵהֲרָאוֹת

20 עַל מְשָׁקוֹף מוֹפֶת לְרָאוֹת

עַם לְהִיפְסַח בְּדָם מִצּוֹי לְאוֹת

10 ראיית] בין השיטין ג חסר ב 12 ספוני ב 13 לינוגוף ב 15 להגשים] מתוקן מ'להטליל ג להטליל ב 20 להראות בג
 7 **אחודים**: כולם כאחד, ואפשר לפרש גם: אחוזים. **גנונים במח**[ץ]: ההשלמה על פי החרוז וכ"ב, ומשמעו אולי:
 שעה שבכורי מצרים הוכו ונמחצו. 8 **בליל שימורים**: על פי שמות יב, מב. 9 **לובש כתרים**:
 כנראה: מעוטר ומיוחד לגאולה. 10 **למבין ראיית בתרים**: כמו: למראיית בין בתרים, ומשמעו: ליל הגאולה
 ממצרים כבר נקבע במחזה שנראה לאברם בברית בין הבתרים. 11–12 **לכד סתרים... מסתרים**: בלילה זה
 נלכדו גם אלה שהוריהם הסתירו את בכורתם; השווה: "כי אמרו כלנו מתים" (שמות יב, ג), אמרו, לא כגזרת
 משה, משה אמר "ומת כל בכור בארץ מצרים" (שמות יא, ה), והיו סבורין שכל מי שיש לו ד' או ה' בנים אין
 מת אלא הבכור שבהם, והם לא היו יודעין שנשותיהן חשודות בעריות וכולן בכורים מרווקים אחרים. הן עשו
 בסתר והב"ה פרסם אותם' (מכילתא בא, מסכתא דפסחא, יג, מהדרת הורוויץ־רבין, עמ' 45–46). 13 **לינוגוף**
בכורים מחותרים: השווה: 'כיון שהיה הבכור מת לאחד מהן היו עושיין לו איקונין ומעמידה בביתו ואותו הלילה
 נשחקת ונדקת ונזרת, והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה, ולא עוד אלא שהיו המצרים מקוברים בבתיהם,
 והיו הכלבים נכסין דרך הכוכין ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוכיהן ומתעתעין בהם, והיה אותו היום
 קשה להם כיום הקבורה' (מכילתא, שם, עמ' 44). 14 **להננות לחיי תורים**: לייפות את ישראל, המכונים 'לחיי
 תורים', על פי שיר השירים א, י. 15 **להגשים תחיה לנסתרים**: להחיות את המתים הנסתרים בקבריהם על
 ידי מי הגשמים; והנוסח 'להטליל' שבמקבילות ודאי שגוי, כי השבעתא נועדה לליל הפסח, שבו עדיין מזכירים
 גשמים ולא טללים. 19 **עצורים מלהראות**: בליל פסח מצרים נעצרו ישראל בבתיהם ולא הורשו להראות
 בחוץ (שמות יב, כב). 20–21 **על... לאות**: באמצעות הדם שעל המשקוף (והמזוזות) נראה המופת הגדול,

עיר וְקָדִישׁ בּוֹ בְּקָל לְדָאוֹת
עַל גְּאִים לְהַתְגַּאוֹת
בְּ>לִיל< שְׁמוֹרִים
בְּרוּךְ... האל

אתה בחרתה

25 אוֹיְבִים כְּמוֹ מַדּוֹ / בְּסֵאֶפֶא הוֹמְדוֹ
בְּתַשַׁע עֲמָדוֹ / וּבְעֵשְׂרִית הוֹשְׁמָדוֹ

אֲמָצוֹ אֹפֶל שְׁמֹר / לְזַרְמַת סוֹס וְחֲמֹר
וְשִׁמְרוֹ בְּנֶשֶׁף לְאֹמֵר / לֹא תִשׁוּרְנוּ עֵינַי צְרוֹר הַמֹּר

בוֹחַן סְתָרִים / גַּל מְסֻתָּרִים

30 לְפַעֲנַח מַחְדָּרִים / בְּכוֹרוֹת הַסְּתוּרִים

26 בעשירית ב 27 לזירמת ב לזירמת מתוקן ללזירמת ג 28 בנשף) בי"ת מסומנת למחיקה ג לא] בין השיטין ג תשורינו ב 30 לפעניח בג / הסְתָרִים ג

כאשר המכה פגעה במצרים ופסחה על בתי ישראל (השווה: שמות יב, כב–כג; וללשון 'בדם... לאות', השווה: שם יג). 22 עיר וקדיש: מלאך (השווה: דניאל ד, יד), ונראה שהוא 'המשחית' שנגף את המצרים (על פי שמות יב, כג). בו: בליל הפסח. בקל לדאות: לטוס כעל עב קל (השווה: ישעיהו יט, א). 23 גאים: המצרים. 25 אויבים... הומדו: במידה שמדדו האויבים, הם המצרים, בה נמדד להם כשנענשו. השווה: "הכמכת מכהו הכהו אם כהרג הרוגיו הרג" (ישעיהו כז, ז), ר' יהוד' ור' נחמיה. ר' יהוד' א', במקל שהכו המצריים את ישראל' בו לקו. ור' נחמיה א' באיספטי (=חרב) שהכו המצריים את ישראל' בה לקו. "בסאסאה" (שם ח), ביסאה סאה. תני בשם ר' מאיר, במידה שאדם מודד בה מודדין לו' (פסיקתא דרב כהנא, ויהי בשלח, ד, מהדורת מנדלבוים, עמ' 179). 26 בתשע עמדות: בתשע המכות הראשונות עדיין שרדו המצרים (או: עדיין עמדו במרדם). ובעשירית: במכת בכורות. 27 אמצו... וחמור: המצרים השתדלו לנאף בחשכה, באין רואה. לזרמת סוס וחמור: על פי יחזקאל כג, כ. 28 ושמו בנשף... לא תשורנו עין: וחיכו לחושך כדי שמעשיהם לא ייראו, ועל פי איוב כד, טו; והשווה: "ועין נואף שמרה נשף" (איוב כד, טו)... הנואף הזה יושב ומשמר אימתי נשף בא אימתי ערב בא, "בנשף בערב יום" (משל ז, ט), והוא אינו יודע שהוא יושב בסתרו שלעולם והקב"ה צר כלקטירין (=תווי הפנים) שלו בדמותו בשביל לפרסמו' (ויקרא רבה כג, יב, מהדורת מרגליות, עמ' תקמה–תקמו); וכאן העביר הפייטן את העניין לגילוי המצרים הנואפים בעת מכת בכורות. עין צרוֹר המור: עינו של הקב"ה, והכינוי על פי שיר השירים א, יג, כפרשנותו האלגורית המקובלת, וייתכן שכינוי זה נבחר כאן גם משום דרשת הפסוק על מכת בכורות; השווה: "צרוֹר המור דודי לי בין שדי ילין" (שיר השירים א, יג), רבי יודא אומר, הוא הלילה שלקו הבכורות' (שיר השירים זוטא א, יג, מהדורת בובר, עמ' 14). 29 בוֹחַן סְתָרִים: הקב"ה (השווה: ירמיהו ז, י, ועוד). גל: גילה. 30 לפענח... הסתורים: לגלות את הבכורות שהיו נסתרים, כלומר שלא נחשבו לבכורים עד לאותו רגע (על פי המדרש המובא לשורות 11–12 לעיל, ובעניין זה עוסקות גם המחרוזות הבאות).

בְּנִשְׁף בְּעָרְב יוֹם / נֶאֱפֹו בְּחֶדֶר בְּחִבּוֹן

וְנוֹרָא וְאִיּוֹם / הֶפֶךְ לַיְלָה לַיּוֹם

גִּילִיתָה חֶרְפַת הוֹרְתָם / בְּהִבְטַת מְעוֹרוֹתָם

אָבוֹת כְּשׁוֹרוֹתָם / בְּכוֹרֵי עֲבִירְתָם

35 גַּם בְּשִׁמְעָם וּמַת כֹּל בְּכוֹר / וַיִּתְּרוּ עַל יַיְחוּד בְּכוֹר

וּכְקִפְאוֹ סְפוּנִים לְבַכּוֹר / בְּאִיבָם חָל לְעַכּוֹר

דְּפָקָה וְהַלִּילָה / חֵם בְּחֻצֵי לַיְלָה

וַתִּקַּם בְּעוֹד לַיְלָה / לְקִרְאֵת מְחַנְנֵי לַיְלָה

דָּלַק בְּרֹאשׁ וְהַלִּיל / בְּצַעַק וְגַם יְלִיל

31 ניאפו (יו"ד תלויה) ג 33 גליתה? ב חרפת] חרפ מחוק לפניו ד בהבטת] מתוקן מ'בהבטחת ג בהטבת (ז) ב מעורתם? ב 34 עבירתם] בשוליים, ובפנים עבדותם ג 35 בשומעם ג ייחוד] יחיד ג 36 לבכור] לנכור ג חל? כל? ב 37 והלילה ג 38 מחנני] מרנני בג 39 והליל ג והילל ב יילל ב

31 **בנשף בערב יום:** משלי ז, ט. 32 **ונורא... ליום:** עם מות ילדי הזנונים גילה ה' (נורא ואינם) לעין כול, כבאור יום, את מעשיהם שנעשו בסתר ובאפלה. 33 **חרפת הורתם:** את העובדה שהוריהם זנו. **בהבטת מעורותם:** בפרסום חטא גילוי העריות שלהם, והלשון על פי חבקוק ב, טו. 34 **כשורותם:** בראותם. **בכורי עבירתם:** את הבכורים שנולדו להם בעברה. 35 **גם... ייחוד בכור:** נראה נוסח המקבילה: "יחיד בכור", ומשמע הטור: כאשר שמעו המצרים את האזהרה 'ומת כל בכור' (שמות יא, ה) חשבו שלא ימות לכל אחד מהם אלא בן אחד, הבכור. 36 **וכפאו:** כשנתגלו (השורש שכ"ח במשמע זה בלשוננו של הקלירי; השווה דרך משל למובא אצל ש' אליצור, "'אחת שאלתי" – קדושתא לשבת פרה לר' אלעזר בירבי קליר', קבץ על י, י [כ] [תשמ"ב], עמ' 43, שורה 186: 'וקיפאון קפה [נו"א: קפאו] וידוע וגלוי לכל פנים'). **ספונים:** אלה שבכורתם הייתה ספונה עד כה, שלא נחשבו לבכורים. **לבכור:** להיחשב מעתה כבכורים; אך נראה יותר נוסח המקבילה: לנכור, והכוונה: מעתה התברר למצרים שבנים אלו נכרים להם משום זנות אמותיהם. **באיבם חל לעכור:** נראה שכוונתו: את פריים ('באיבם'), בניהם, החל הקב"ה לעכור ולנגוף. ומשמע המחרוזת כולה: מתחילה חשבו המצרים שרק בן אחד ייפגע בכל בית, והיו מוכנים לוותר ולהסכים לכך, אך כשהגיעה המכה הם גילו שבנים רבים מתים. 37 **דפקה:** שיועה, זעקה לעזרה. **והלילה:** וצעקה בלילה. **חם:** מצרים. 38 **ותקם בעוד לילה:** משלי לא, טו, ומוסב כאן במפתיע על האומה המצרית, על פי שמות יב, ל. וייתכן שיש כאן רמז למדרש על בת פרעה שניצלה ממות באותו לילה. השווה: 'הנקבות הבכורות אף הן מתות חוץ מבתיה בת פרעה שנמצא לה פרקליט טוב... לפיכך אמר שלמה "טעמה כי טוב סחרה" (משלי לא, יח), "ותקם בעוד לילה" (שם טו), באיזה לילה, "ויהי בחצי הלילה" (שמות יב, כט) (שמות רבה יח, ג). **לקראת מחנני לילה:** לקראת עם ישראל, כדי לקרוא להם 'קומו צאו' (שמות יב, לא). והכינוי 'מחנני לילה' על שום שישראל מתפללים בכל לילה, ובמקבילות 'מרנני לילה', ועניינו אחד (והשווה גם: איכה ב, יט). 39 **דלק בראש:** מיהר פרעה בראש כולם. **והליל... יליל:** כשהוא זועק ומיילל.

40 בכפל שרו בליל / בנפול הילל

הוצמתו אורזים / חיי עם ממרים
זומנו משוררים / על מצות ומורזים

הונגפו חמורים / להבהב גמורים
פסח על נוה שמרים / בליל שימורים

45 ונאספו עוללים / לאומן מהללים
בנאחזו שועלים / עין גדי שוללים

ולדי שושנה / לאבות חלו שאל נא

40 בכפל) כנפל ב? בנפול] בנפילת ב וכינפילת ג הילל) הילל ג היילל ב 41 חיי] אחריי מחוקה ה"א ג ממרים] מתוקן ל-ממריים ג 46 שמרים] שימורים מתוקן ל-שמורים ג 46 שועלים] עוללים ב 47 חלו] מתוקן מ'חולו ג שאל] מתוקן ל-שאלו ג

40 בכפל... הילל: על פי המקבילות נראה לשחזר את נוסח הטור: 'כַּנְפֵּל שְׁרוּ בַלִּיל / כַּנְפֹּל (או 'כַּנְפִּילַת') הִילֵל'. והשווה: 'כיון שראו ישראל שרה של אומה (כלומר של מצרים) נופל, התחילו נותנים שבח... וכן אתה מוצא שאין הקב"ה עתיד להפרע מן המלכות לעתיד לבא עד שיפרע משריהן תחלה... ואומר "איך נפלת משמים הילל בן שחר" (ישעיהו יד, יב)' (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, ב, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 124-125). המדרש מספר על נפילת שרה של מצרים בעת קריעת ים סוף, והפייטן העביר את העניין לליל מכת בכורות. 41 הוצמתו: נכרתו. אורזים: המצרים. חיי עם ממרים: על שום שמות א, יד. 42 זומנו: ונקראו לצאת ממצרים. משוררים... ומורזים: כינוי לישראל, האומרים את שירת ההלל בליל הסדר. ולשון 'על מצות ומורזים' על פי במדבר ט, יא. 43 הונגפו חמורים: הוכו המצרים המכונים 'חמורים' על שום יחזקאל כג, כ. להבהב גמורים: אשר דינם נגמר לגיהנם ('להבהב', על שום משלי ל, טו, ומדרשו בבבלי, עבודה זרה יז ע"א, ועוד). 44 נוה שמרים: בתיהם של ישראל שנשמרו מן המכה. 45 עוללים: ילדי ישראל. לאומן מהללים: שהיללו את הקב"ה שנשאם ממצרים כאומן; והשווה: 'כיון שעלו ישראל מן הים וראו את אויביהם פגרים מתים ומוטלין על שפת הים אמרו כולם שירה, עולל מוטל בין ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו כיון שראו את השכינה הגביה עולל צוארו ותינוק שמת פיו משדי אמו וענו כולם שירה... שנ"מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" (תהלים ח, ג) (תוספתא, סוטה ו, ד, מהדורת ליברמן, עמ' 184). 46 כנאחזו שועלים: כשנלכדו המצרים (או ילדי מצרים) במכת בכורות; ולכינוי 'שועלים' ראה שיר השירים ב, טו, ומדרשו על ילדי המצרים בשיר השירים רבה ובמקבילות. עין גדי שוללים: שהיו שוללים את ישראל; והכינוי 'עין גדי' בא כנראה בהשפעת המשך הפסוק על השועלים בשיר השירים ב, טו ('מחבלים כרמים'), בצירוף שיר השירים א, יד ('בכרמי עין גדי'). ואולם 'גדי' עשוי לשמש כינוי מטפורי עצמאי לישראל. 47 ולדי שושנה: ילדי ישראל ('שושנה', על שום שיר השירים ב, ב, ומדרשו האלגורי על ישראל). ומכאן עובר הפייטן לקושיות הבנים על המצוות המיוחדות לליל הסדר. חלו: החלו, ואפשר שהפייטן מתייחס לא רק לשאלות בימיו, אלא גם לשאלות האפשריות של הבנים בעת הסדר הראשון, בפסח מצרים, שכן השאלות מתייחסות הן למנהגי הסדר המאוחרים הן לפרטים השייכים לפסח מצרים בלבד (הצעת פרופ' ר' שיינדלן, וראה להלן, בביאור לשרות 50, 56).

לֵיל זֶה מִכָּל שָׁנָה / מֵה נִשְׁתַּנָּה

זִבַּח מִיָּנוּי זְבָחִים / הֶעֱת לָמָּה זֹבְחִים
50 טְבִילַת דָּם פְּסָחִים / הֶעֱת לָמָּה מְזַבְּחִים

זִמּוֹן מִצּוֹת / מֵה אֶחָפֶשׂ מִצּוֹת
שְׁאוֹר לְבַעַר וּלְמִצּוֹת / מִכָּל מַחִיצוֹת

חֲרוֹסֶת לְצַבּוּעַ / חֲזַרְתָּ לְטַבּוּעַ
מְרוֹר מֵה לְטַבּוּעַ / תִּמְכָּה לְשַׁבּוּעַ

55 חֶשֶׁק צְלִי אֵשׁ / וְלֹא בְּסִיר עָלִי אֵשׁ
מֵה טַעַם לְהַחֵשׁ / וְלֹא לְהַתִּיאֵשׁ

טָלָה לַפְּסַח מִסּוֹת / לְחֶשְׁבוֹן מַכְסוֹת
שִׁיעוּר יַיִן כּוֹסוֹת / מֵה לִי לִינְסוֹת

48 נישתנה ג 49 מנוי ג זבחים] פסחים מחוק לפניו ד 50 העת למה מזבחים] מה זה על פתחים ג 51 אחפס ג מצות] מצוות מתוקן כנראה לימצאות ג 55 עלי אש] מתוקן מייעל עץ ג 56 להיתן[אש] ג 57 טלא ג לפסח? ב 58 ושיעור ג יין] מתוקן ממים ג לינסות] לכסות ג

48 ליל... נשתנה: על פי משנה, פסחים י, ד, וראה לעיל, הערה 48. 49 זבח מינוי זבחים: קרבן פסח ש'אינו נאכל אלא למנוי' (משנה, זבחים ה, ח). העת: כעת, בחג הפסח. 50 טבילת דם פסחים: דם קרבן הפסח שבמצרים טבלו בו אגודת אזור (שמות יב, כב). העת: כעת (וראה לעיל, בביאור לשורה 47). 51 זימון מצות מה אחפש מצות: לשם מה אנו מחפשים ומבקשים למצוא ולהכין מצות דווקא. 52 שאור... מחיצות: ומדוע אנו טורחים לבער כליל ('ולמצות') את החמץ והשאור מכל מקום ('מכל מחיצות'). 53 חרוסת לצבוע: כנראה כמו: בחרוסת לצבוע, ו'לצבוע' כאן הוא לשון טיבול, על פי משמע השרש בארמית (לשון הרטבה וטבילה; הערת ד"ר אורי מלמד). חזרת לטבוע: ולטבול ('לטבוע', כמו להטיב) בחרוסת את החזרת, היא המרור (משנה, פסחים ב, ו). 54 מרור מה לטבוע: לשם מה אנו תובעים, מבקשים, מרור לליל הסדר. תמכה: מין ירק הכשר למרור (משנה שם), והניקוד על פי כתבי יד קדומים של המשנה. לטבוע: לאכול. 55 חשק צלי אש: מדוע נרצה ונחשק בליל הסדר דווקא צלי אש; וכאן לא ברור אם ההתייחסות היא לקרבן פסח או לימי הפייטן, שכן בארץ ישראל היו רבים שנהגו להקפיד לאכול בלילה זה רק צלי אש גם לאחר החורבן, אם כי מן הטור הבא משתמע לכאורה שמדובר בפסח מצרים. ולא בסיר: ולא בשר צלוי בכלי (השווה משנה פסחים ז, ב; הערת י' ברודי). 56 להחש: להזדרז באכילתו (על שום 'אכלתם אותו בחפזון' שנאמר בפסח מצרים, שמות יב, יא). להתיאש: להתרשל (ראה: מ' זולאי, ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 483). 57 לפסה: צ"ל: ל'פסח. מסות: די (השווה: דברים טז, י, וההוראה שכיחה בארמית), כלומר טלה המספיק לכל המנויים עליו. לחשבון מכסות: על פי חשבון 'מכסת נפשות' (שמות יב, ד). 58 שיעור יין כוסות: יין המספיק לשיעור ארבע כוסות (השווה: משנה פסחים י, א). לינסות: קשה, ובמקבילה: ל'כסות, ואולי משמעו: למדוד ולשער (מלשון מ'כסה).

- טעם הלל / בו מה אפלל
 60 מה שונה זה ליל / מכל יום וילל
- ישיבום אבותם / לפי מחשבותם
 ניסי ליל לחכותם / לשוב לבבותם
- יגידום מפעלות / נורא עלילות
 אשר מכל לילות / זה ליל חק לעלות
- 65 כוסות ארבעה / כדי רביעית ארבעה
 כי נפלו ארבעה / בטיט ובטיעה
- כסוחים כי כיסח / ובעדי גן ופסח
 בכך אלי שח / זאת חוקת הפסח ליפסח
- לילה כי חצה / וישעי בחופז כיצא
 70 בכך אבער חומצה / ואעש מרור ומצה

62 לחכותם] לחוותם ג ליבבותם ג 66 וביטביעה ג 67 כין בין השיטין ג 69 כיצא] מצא ב המצא (ה"א תלויה) ג 70 חומצה] חמיצה ב חמצא מתוקן ל'חמיצה ג

59 טעם: אמירת, מצוות. 62 לחכותם: צריך להיות כבכ"י ג: לחותם, להגיד להם. 63 מפעלות נורא עלילות: מעשי ה', והלשון על פי תהלים סו, ה. 64 זה... לעלות: חקק וקבע לרומם את הלילה הזה. 65 כדי רביעית ארבעה: אקפיד שיהיה בכל אחת מהן יין כשיעור רביעית; השווה: 'כמה הוא שיעור הכוסות... ארבע כוסות של פסח ישנו רביעית יין איטלקי' (ירושלמי, שבת יח א, טז ע"ג [מהדורת האקדמיה, טור 442]). 66 כי נפלו... ובטיעה: עניין זה, כטעם לארבע כוסות, מופיע גם בגוף 'אשמור זה אשחר' שבשבעת ההבדלה הקלירית 'ליל אותיות בנוף': 'כי ארבע פחות / נדחפו (נוסח אחר: נידפו) בזה לילה' (פליישר, מבנים סטרופיים [לעיל, הערה 37], עמ' 218, שורה 30). ואולי הכוונה לארבע המלכויות שסופן שיפלו ויכלו מן העולם. לדרשה שארבע הכוסות הן כנגד ארבע מלכויות ראה: ירושלמי, פסחים י א, לז ע"ג [מהדורת האקדמיה, טור 555], ועוד (ובדומה לכך, על פי בראשית רבה פח, ה, גם פליישר בביאורו שם). אך לפירוש זה קשה לשון העבר, וגם לא ברור מה הכוונה 'בטיט ובטיעה', ולכן ייתכן שהכוונה היא לזכר טביעת המצרים; השווה: 'במדה שמדדו בה מדדת להם, הם מררו את חייהם בעבודה קשה בחומר... ואף אתה עשית להם המים כטיט והיו משתקעין בהם, לכך נאמר "טבעו בים סוף" (שמות טו, ד), ואין "טובעו" אלא בטיט' (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, ד, מהדורת הרוויץ-רבין, עמ' 132). ואולם לפירוש זה לא ברור מי הם הארבעה שנפלו וטבעו. 67 כסוחים: המצרים המשולים (כיתר הגויים) לקוצים כסוחים', על פי ישעיהו לג, יב; וייתכן שצריך להיות: כסלוחים (מבני מצרים, בראשית יד). כיסח: השמיד. גן: הגן. 68 אלי: הניקוד על פי כ"י ג, אך ייתכן שצריך להיות: אלי זאת חוקת הפסח: שמות יב, מג. 69 בחופז: בחיפזון. כיצא: נראית יותר גרסת המקבילה: הקצא. 70 חומצה: חמץ, ובמקבילה (לאחר התיקון): חמיצה, ועניינו אחד.

לְהִלְלוּ בְּפֶה וּבְלִשׁוֹן / בְּקוֹל וְלֹא בְלִחְשׁוֹן
כִּי שְׁמִרְנֵי כְּאִישׁוֹן / בְּחֹדֶשׁ הָרֵאשׁוֹן

ככ>תוב> בתו>רתן< אלה מועדי יי <מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדם. בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים פסח ליי. ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות ליי שבעת ימים מצות תאכלו. ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו> (ויקרא כג, ד–ז)

מִי יוּכַל לְמַלֵּל / גְּבוּרוֹת פִּילָאֵי לַיִל
לְפִי כוּחֵי מְעֻט אֲמַלֵּל / וְאַבְיָעָה הַלַּיִל

75 מֵאֲז לְנִס נִיתַן / וְצוֹר וּגְבַע חוֹתַן
וְלִיכְפוֹת אֶף בְּמַתַּן / נַחֲלֵק לִישַׁע אֵיתַן

ככ>תוב> בתו>רתן< ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם וירדם עד חובה אשר משמאל לדמשק (בראשית יד, טו)

נֶץ אָבִי עֲזָרִי / בּו אֶפֶד נִיזְרִי
וְנִירָאָה עוֹזְרִי / מִמְדִּיִן לְעֲזָרִי

נִיפֶץ מְשֻׁמְנִים / וְהִיכְחִיד בְּפוֹל הַמוֹנִים

73 פילאי] מתוקן מפילאי ג 74 כוחין יר"ד תלויה ג הליל] מתוקן מהיליל ג 76 אף] מתוקן מ'אב ג 78 וניראה] ונימצא ב עוזרי] מתוקן מעזרי ג עזרי ב ממדין ב

71 בלחשון: בלחש. 73 פילאי ליל: הנפלאות שעשה ה' בליל הפסח. 75 מאז לנס ניתן: מימים קדמונים נשמר לילה זה לעשות בו נס לישראל (ראה במדרש שהובא לעיל, לשורות 4–1). וצור וגבע חותן: נראה שמשמעו: ואברהם ושרה התחתנו כדי להיפקד ביום הזה, שכן 'בפסח נולד יצחק' (השווה: בבלי, ראש השנה י ע"ב – יא ע"א). אברהם מכונה 'צור' על שם ישעיהו נא, א–ב, ושרה 'גבע' על פי: 'וגבעות אלו אימהות' (ויקרא רבה לו, ו, מהדורת מרגליות, עמ' תתנב, ועוד). 76 וליכפות אף במתן: וכדי לשכך את חמת הקב"ה על ידי מעשי צדקה, ועל פי ההמשך מדובר בצדקתו של אברהם אבינו. והלשון על פי משלי כא, יד. נחלק לישע איתן: נחלק כדי להושיע את אברהם אבינו במלחמת המלכים (ראה לעיל, בביאור לשורות 1–4). 77 נץ אבי עזרי: בנו של יואש אבי העזרי, הוא גדעון. בו אפד נזרי: בליל פסח קושט ונתעטר בניצחוננו על מדיין. ולניצחוננו של גדעון על מדיין בימי הפסח (אם כי לאו דווקא בלילה הראשון) השווה: "'ויהי בלילה ההוא ויאמר ה' אל גדעון קום רד במחנה'" (שופטים ז, ט), ליל הפסח היה' (ספרי דאגדתא על אסתר, מדרש פנים אחרים, נוסח ב, ו [מהדורת בובר, וילנא תרמ"ז, עמ' לז]; והשווה גם ויקרא רבה כח, ו, מהדורת מרגליות, עמ' תרס). 78 וניראה עוזרי: ונתגלה הקב"ה לעזרו לי. 79 ניפץ משמנים: שבר והשמיד את הגויים המתגאים, כמפורש בהמשך. והיכחיד בפול המונים: וכילה את חילו הגדול של סנחריב, המכונה כאן 'פול', על שם מלך אחר של

80 וְלִיהֵט בְּרִיחַ שְׁמָנִים / חֲמֵשָׁה מָאָה וְשְׁמוֹנִים

ככ>תוב> על יד נב>יאך> ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך יי ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבוקר והנה כולם פגרים מתים (מלכים ב' יט, לה)

שֵׁשׁ לְפֶלֶס עֶשְׂרֵת / לְהַפִּיל פֹּר בְּמוֹסְרֵת
וְרִיגֵל בְּכָל גַּיָּא בְּשׁוֹרֵת / לְהַשְׁמִיד נוֹחַלֵי עֶשְׂרֵת

סְפָרִים לְפָנֵי שְׁנָה / חֶרֶת לְאָבֵד יְשִׁינָה
וְאֵל עֵידָן שְׁנָה / לְנַדְנֵד בְּזָה לֵיל שְׁנָה

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> בלילה ההוא נדדה שנת המלך ויאמר להביא את ספר הזיכרונות דברי הימים ויהיו נק>ראים> לפ>ני> המלך> (אסתר ו, א)

85 עַל פְּתָחַיִם דְּפָקְתָהּ / אֶסְרִינִי שְׁמוֹר שְׁקֵדְתָהּ

80 ויהי בלילה ההוא בשוליים ג 81 שש] שם(?) ב לפלס] סמ"ך מסופקת, ואולי כתוב לפלט בג 82 וריגל] יו"ד תלויה ג 83 מלפני ב 85 אסירין] מתוקן מ'אסירים ג

אשור. ולהשמדת סנחריב וחילו בליל הפסח דווקא, השווה: "ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור" וגו' (ישעיהו לז, לו), ואותו הלילה ליל הפסח היה' (ספרי דאגדתא על אסתר שם, והשווה גם ויקרא רבה, שם, עמ' תרסא). 80 וְלִיהֵט בְּרִיחַ שְׁמָנִים: ושרף בזכות התורה או האבות; ראה: שיר השירים א, ג, ומדרשיו בשיר השירים רבה ובמקורות נוספים. חמשה מאה ושמונים: מניין ההרוגים במחנה אשור היה מאה ושמונים וחמישה אלף, על פי הפסוק הסמוך; ופסוק זה נלקח ממלכים ב' יט, לה, אך המעתיק טעה והביא בו לשון 'ויכה' במקום 'יך', בהשפעת הפסוק המקביל בישיעהו לז, לו. 81 שש... עשרת: מוסב על המן, ונראה שכוונתו: שמח לשקול ('לפס', מלשון פֶּלֶס) לאחשוורוש 'עשרת אלפים ככר כסף' (אסתר ג, ט). להפיל פור: על פי אסתר ג, ז. במוסרת: קשה, ואולי משמעו הטלת עול כבד (מלשון 'מוסרות ומטות', ירמיהו כז, ב), כמטפורה לגזרה הקשה (ואולי כינוי לכנסת ישראל המוסרת נפשה על קידוש השם; הצעת י' ברודי). 82 וריגל: הפיץ את השמועה (על ידי האיגרות שלח). בכל גיא: בכל ארץ, והכוונה לשבע ועשרים ומאה מדינה' שבהן שלט אחשוורוש (אסתר א, א). בשורת: בשורה, והיא: להשמיד נוחלי עשרת: להשמיד את כל היהודים, שנחלו את עשרת הדיברות. 83 ספרים... חרת: ב"ג בניסן, כשנה לפני מועד ההשמדה הצפוי ("ג באדר), כתב ('חרת') המן את הספרים ובהם כתב הזרה; ראה: אסתר ג, יב-ג. לאבד ישנה: להשמיד את ישראל, והכינוי 'שניה' על שום שיר השירים ה, ב, ובמקורות רבים דרשוהו על מצב העם בגלות. 84 ואל עידן שנה: והקב"ה שינה על המן את הזמן, כלומר הפך את גורלו לרעה, והלשון על פי דניאל ב, כא, וראה בהמשך הפסוק שם: 'מהעדה מלכין ומהקים מלכין' (=מסיר מלכים ומקים מלכים). לנדנד... שינה: כמו לַנְדָד, לגרום לאחשוורוש נדודי שנה (אסתר ו, א) כדי להביא לעליית מרדכי ולמפלת המן; והדבר אירע 'בליל זה', כלומר בחג הפסח, 'שהרי אותו היום ט"ז בניסן היה' (אסתר רבה י, ד, והשווה גם ויקרא רבה כח, ו, מהדורות מרגליות, עמ' תרסב-תרסד; וספרי דאגדתא על אסתר, במצוין לעיל, לשורה 77). 85 על פתחים דפקתה: השווה: "קול דודי דופק" (שיר השירים ה, ב)... בשעה שאמר "ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים" (שמות יא, ד), "פתחי לי" (שיר השירים שם), רבי יסא אמר, אמר הקב"ה לישראל, בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחסו..." (שיר

כִּי צֵאן פִּקְדָתָהּ / בְּלִי צֵאת פִּתְחַּ פִּקְדָתָהּ

עֲזַרְתָּם בְּלַתֵּךְ וְכוּר / צִוִּיתָם עֵיתוֹ זְכוּר
לְמַעַן לְזַכּוֹר / לֵיל מְכוֹת כָּל בְּכוֹר

כַּכְּתוּב > בתורתך ויהי בחצי הלילה ויי הכה כל בכור בארץ מצרים > מבכור פרעה הישב על כסאו על (!) בכור השפחה (!) אשר בבית הבור וכל בכור בהמה (שמות יב, כט)

פֶּגֶר שׁוֹחֲחֵי נֶסֶר / בְּכִלְיוֹן וְחוֹסֵר
כִּי תִמּוֹר מְכוֹת מְכוֹת עֶשֶׂר / גִּדְעַת קַרְנוֹת עֶשֶׂר 90

פּוֹרָה דְרוֹךְ לְדוֹמָה / לְצִלְלָם בְּצוֹל אֲדָמָה
כִּי לַעֲיֵי נוֹף נִידָמָה / לֵיל מִשְׁאֵ דוֹמָה

86 פיקדתה] י"ד תלויה ג 91 לדומה] ו"ו תלויה ב לציללם] למ"ד שלישית מתוקנת מ"ס או כ ב

השירים רבה ה, ב). והשווה לקדושתא הקלירית לפרשת החודש 'אתיית עת דודים' (דוידזון [לעיל, הערה 22], א, 8904): 'כסף ודפק בפתחי ישנה'. **אסיריו**: את ישראל שהיו כאסירים במצרים. **שמו** שקדתי: שמרת עליהם מפני הנגף בעת מכת בכורות. 86 **צאן**: את ישראל (השווה: ירמיהו כ, ב ועוד). **בלי... פיקדתה**: ופקדת על ישראל 'אתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר' (שמות יב, כב). 87 **עזרתם בלתיך זכור**: עזרת לעם ישראל וקנית אותם לך לעם 'בחמר (=כור) שערים ולתיך שערים' (הושע ג, ב), וראה מדרשו על בחירת הקב"ה בישראל וגאולתם ב'חמשה עשר בניסן', בפסיקתא דרב כהנא, החודש הזה, י, מהזרת מנדלבוים, עמ' 98-99; והשווה שם, בחודש השלישי, ד, עמ' 206. הכינוי לישראל 'זכור' בלתיך זכור' מצוי בעוד פיוטים קליריים (השווה דרך משל למובא אצל א' מירסקי, הפיוט, ירושלים תש"ן, עמ' 136-138). **צויתם עיתו זכור**: וציווית את ישראל לזכור את יום יציאת מצרים (ראה: שמות יג, ג). 88 **מכות**: אולי צריך להיות: הכות. 89 **פגר**: המת, השמד. **שוחחי נסר**: את הגויים המשתחוים לפסלים העשויים מעץ מנוסר. 90 **כי תמור... קרנות עשר**: נגד עשר מכות שהוכו בהם המצרים, ייכרתו עשר קרנות הגויים לעתיד לבוא. השווה: 'עשר קרנות הם, קרנו של אברהם, קרנו של יצחק, קרנו של יוסף, קרנו של משה, קרנו של כהונה, קרנו של לוי, קרנו של נבואה, קרנה של תורה, קרן בית המקדש, קרן ישראל... וכולהו הוו נתונות בראשן של ישראל, וכיון שחטאו ישראל ניטלו מהם ונתנו לאומות העולם... ומניין שניתנין לאומות העולם, שנאמר "ועל קרנייא עשר די בראשה" (דניאל ז, כ), לכשישראל עושין תשובה קרן של חי' העולמים גודע אותן' (איכה רבה ב, ג ובמקבילות). ולהקבלת עשר המכות לעשר הקרנות ראה בקרובת 'אוני פטרי רחמתיים' של יניי: 'פִּרְעֵת מִפְּתוֹס בְּתַקְלִית מִכַּת עֶשְׂרִית // וּמִאֲדוֹם תִּפְרָע בְּתַקְלִית קֶרֶן עֶשְׂרִית' (צ"צ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, א, ירושלים ותל-אביב תשמ"ה, עמ' 299). **מכות מכות**: כך בטעות בכתב היד. 91 **פורה דרך לדומה**: רמוס את מלכות אדום השולטת בישראל כדורך בגת. ללשון דריכת הפורה לאדום השווה ישעיהו סג, ג, ולזיהוי 'דומה' כאדום, היא רומי, ראה ירושלמי, תענית א, א, סד ע"א (מהדורת האקדמיה, טור 705), והשווה ליניי, שם, עמ' 298: 'שָׁמַע לְאֲדוֹם שָׁמַע מְצָרִים // מִשְׁאֵ דוֹמָה כְּמִשְׁאֵ מְצָרִים'. **לציללם**: נראה שצריך להיות: לַצְלֵלָם, להטביעם ולהשקיעם. **בצול אדמה**: במעמקי האדמה, כבמצולות ים. 92 **כי... דומה**: כי ליל העונש של אדום-רומי ('ליל משא דומה'), ראה בביאור לשורה הקודמת) דומה לליל מכת בכורות שנהרסו בו המצרים ('נוף') והפכו לעיי חרבות; אך קריאת 'לעיי' מסופקת.

כך>תוב> על יד נביאך משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל
(ישעיהו כא, יא)

צור לְיִשְׁעַי יִצְאָתָהּ / וְאִשְׁמֹרֶת תִּיכֹנֶה הַחֲצִיטָה
צְבָאוֹת הוֹצֵאתָהּ / וְאִתָּם הוֹצֵאתָהּ

95 צוֹפֵה עֵתִידוֹת / עֵיתִדְתּוֹ לְתוֹלְדוֹת
מִפְּזֵז בּוֹ לְחֵדוֹת / עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקָה לְהוֹדוֹת

כך>תוב> בד>ברי> קד>שך> חצות לילה אקום [להודות] לך על משפטי צדקך (תהלים
קיט, סב)

קֶץ נִקְמָה הָאֶמֶר / בְּלִבּוֹ כְּמֹר
לִכֵּן מֵאֵז הוּא שְׁמוֹר / לְכָל דֹּר לְשִׁמּוֹר

קִיצוֹ שׁוֹמְרִים / עוֹנוֹתָיו מְשֻׁמְרִים
100 לִיְהִיֹת עֵתִידִים וְשׁוֹמְרִים / לְהִיגָאֵל בְּלִיל שִׁמּוֹרִים

93 [ישע] למ"ד תלויה ב תיכונה ו"ו תלויה ב 97 בליבו ב 99 ושומרים ב 100 ושומרים ושומרים ב

הקישור בין ליל מכת בכורות למשא דומה' התחזק ככל הנראה משום בחירת הפסוק על 'משא דומה' (ישעיהו
כא, יא) כהפטרת סדר 'ויהי בחצי הלילה' (שמות יב, כט) של בני ארץ ישראל. 93 **לישע יצאתה:** הלשון על פי
חבקוק ג, יג. **ואשמורת תיכונה החציתה:** ואת האשמורת האמצעית של הלילה חצית. 94 **צבאות הוצאתה:**
הוצאת את צבאות ישראל ממצרים (השווה: שמות יב, מא). **ואתם הוצאתה:** וגם הקב"ה כביכול נגאל עם
ישראל, שכן 'בכל מקום שגלו ישראל כביכול גלתה שכניה עמהם' (מכילתא בא, מסכתא דפסחא, יד, מהדורת
הורוויץ־רבין, עמ' 52). ולדרשת 'הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם' (שמות ו, ו) – 'וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם' (שמוה להוּשְׁעָנָא 'כהושעת
אלים בלוד עמך': 'כְּהוֹשְׁעָתָּ מֵאֶמֶר וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם' / נְקוּב וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם' (גולדשמידט־פרנקל, מחזור סוכות
[לעיל, הערה 19], עמ' 181). 95 **צופה עתידות:** הקב"ה הרואה את העתיד. **עיתדתו לתולדות:** קבעת לילה זה
גם לעתיד לבוא לבניהם של ישראל שיצאו ממצרים, שבו הם עתידים להיגאל. 96 **מפזז... להודות:** כדי לשמח
בו (לחדות', לשון חדווה) גם את דויד המלך ('מפזז', על שום שמואל ב' ו, טז), אשר הודה ושר לה' בחצות הלילה
על נסי יציאת מצרים, על פי הפסוק הסמוך (תהלים קיט, סב), וראה מדרשו בפסיקתא דרב כהנא, ויהי בחצי
הלילה ד, מהדורת מנדלבוים, עמ' 124: "'חצות לילה אקום להודות לך'... מה היה דוד עושה, נוטל נבל וכנור
ונותנם מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם... "על משפטי צדקך", על המשפטים אשר הבאת על המצרים
במצרים, ועל צדקה שעשית עם אבתינו במצרים'. 97 **קץ נקמה:** מועד נקמת ה' בגויים. **האמור:** המובטח
לישראל (ראה: דברים לב, מ–מג). **כמור:** צפון, נסתר (אולי הרחבה מלשון כמירת ענבים [תוספתא, מנחות ט, י],
הכרוכה בטמינתם לשם הבשלה, או גזרה מ'מכמורת' שיש להציפיה). 98 **לכץ:** משום שהגאולה תבוא במועד
זה. **מאז... לשימור:** השווה לפסוק המתפייט (שמות יב, מב). 99 **קיצו:** מועדי בואו. 100 **ליהיות עתידים:**
הלשון על פי אסתר ח, יג, וכאן הכוונה: להיות מזומנים לגאולה. **להיגאל בליל שימורים:** השווה: "'ליל שימורים
הוא ליי", בו נגאלו ובו עתידין להגאל' (מכילתא בא, מסכתא דפסחא, יד, מהדורת הורוויץ־רבין, עמ' 52).

ככ>תוב> ליל שימורים >הוא ליי להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה ליי שמרים
לכל בני ישראל לדרתם> (שמות יב, מב)

רְנָן אֲשֶׁר שׁוֹרְרוּ בוּ / כְּמִסּוֹ בְּחוּבוֹ
עַד [קָם] וְהִתְוֹ / אֲבִיעַד וְרָבוֹ

רִיעִים נִהְגוּ / בְּחָגָם [...]...ג
[...] שִׁיר לְמוֹ חָג / כְּלִיל הִתְקַדֵּשׁ [חָג]

[ככתוב על יד] נבי>>ך> השיר יהי[ה לכם כליל התקדש חג] ושמחת לבב כהולך בחליל
לבוא ב[הר יי אל צור י]שראל (ישעיהו ל, כט)

105 שְׁלֵם בִּיֶסְדּוֹ / יְבֹאִיר לוֹ סוּדוֹ
[...]... ידו / לָהֶם צְוָה חֶסְדּוֹ

שִׁינוֹן טְעָמִי / אֲשַׁמֵּעַ בְּנִעְמִי
לְהוֹדִיעַ לְעַמִּי / כִּי בְלִילָה שִׁירוּ עִמָּי

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> יומם יצוה יי חסדו ובלילה שירו עמי תפ>לה> ל>אל> חיי
(תהלים מב, ט)

תִּילּוֹ יִתְעַלָּה / וְאֵיתוֹ נִתְעַלָּה

101 ונ... בז: השיר ששרו ישראל בליל היגאלם ממצרים; השווה: 'עשר שירות הן, הראשונה שנאמרה במצרים, שני' השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיהו ל, כט) (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, א, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 116). כמסו בחובו: שמר הקב"ה ללילה אחר שתיאמר בו שירה על הצלה. 102 עד... אביעד ורבו: ההשלמה 'קם' על פי שרידי אותיות בכתב היד, ומשמע הטורים: עד אשר עמד וחקק את השיר מחדש ('והיתוו', לשון התוויה וחקיקה) חזקיהו מלך יהודה, המכונה 'אביעד' (על פי ישעיהו ט, ה, והשווה רות רבה ז, ג ועוד), ורבו, הוא ככל הנראה ישעיהו, שהורה לו את דבר ה'. והעניין על פי הפסוק הסמוך, המדבר בהבטחת ישעיהו שהעם ישוב וישיר עם מפלת סנחריב בימי חזקיהו כשם ששר בעת גאולתו ממצרים. הפייטן אינו הולך בקו של חז"ל, אשר ביקרו את חזקיהו על שלא אמר שירה על הנס שנעשה בימיו (ראה: רות רבה, שם; והשווה: בבלז', סנהדרין צד ע"א), והוא נאמן לפשט הפסוק, שעל פיו לכאורה נאמרה שירה באותה עת. 103 ריעים: כינוי לישראל, על פי תהלים ככב, ח, אך ההמשך אינו ברור מחמת קרע בכתב היד. 104 חג: הגה, שר. כליל התקדש חג: ראה לעיל, בביאור לשורות 101-102. 105 שלם: את ירושלים. 107 שינון טעמי: את דבריי. 108 בלילה שירו עמי: על פי הפסוק המתפייט, וראה דרשתו לעניין השירה בליל יציאת מצרים: 'אמר לפניו (דוד), רבונו של עולם, עשית לנו נסים בלילה ואמרנו שירה בלילה, שנאמר "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי" (תהלים מב, ט), ואומר "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיהו ל, כט)' (מדרש תהלים יח, א, מהדורת בובר, עמ' 135, והשווה גם שם, מב, ט, עמ' 267). 109 תילו: כינוי להר הבית, על שום 'ונבנתה עיר על תלה' (ירמיהו ל, יח).

110 וְכַהֲלֹכָה לְחַגְגַּ נְעִלָה / תַּחֲלִילָה בְּחַג הַמַּעֲוָלָה

תֹּקֵף נְדִיבֵי עַמִּים / לִי יְהוּ מְנַעֲיִמִים
בְּחַבְלֵי נְעִימִים / בַּעֲלוֹתַי בְּשִׁלוֹשׁ פְּעָמִים

ככ>תוב> שלוש פעמים >בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ולא יראה את פני יי ריקם איש כמתנת ידו כברכת יי אלהיך אשר נתן לך> (דברים טז, טז–יז)

לִּילָה / זָה נְשִׁמֵר
זְמַנּוֹ לְכוּלוֹ אוֹמֵר
115 הַוֹאֵה <הַלִּילָה> / זֶלְזֵלִים יִזְמֵר
זְעִמִּים פְּאִירֵי וְדוֹב וְנִמֵר
זְבָחִים עוֹד נְגִישׁ בְּזִמֵר
<בְּלִילָה> שְׁמוֹרִים
<בְּרוּךְ... שֶׁאֵין וְתֵךְ>

לִּילָה / רִיבֵךְ פּוֹטִים
120 רְהִימוּ עֲשׂוֹת שְׁפָטִים

110 בחגג ב 111 יהוה ב 112 בחבלי נעימים בעלותין חסר ב 114 לכולן לכולו כבוד ב 115 זעמים] זעומים ב 117 בזמור] חסר ב 120 הטור בין השיטין ב

110 לחגג: נעלה לחגיגת שלושת הרגלים במקדש. תחילה בחג המעולה: ונתחיל בעלייה בפסח, שהוא הראשון לשלושת הרגלים. 111 תוקף נדיבי עמים: בני ישראל (נדיבי עמים, על שום תהלים מז, י, וראה מדרשו בהקשר של עלייה לרגל בבבלי, סוכה מט ע"ב) שיהיו חזקים ומבוססים. 112 בחבלי נעימים: בגורל נעים וטוב, והלשון על פי תהלים טז, ו. 114 זמנו לכולו אומר: זמן ליל הפסח מוקדש לקב"ה, ש'כלו אומר כבוד' (תהלים כט, ט; והשווה לנוסח כ"י ב). 115 זלזלים יזמר: יכרות את המלכות הרשעה (בעת הגאולה לעתיד לבוא). ולכינוי 'זלזלים' השווה: 'אמר רבי חמא בר חנינא, אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל, שנאמר "וכרת הזלזלים במזמרות" (ישעיהו יח, ה) (בבלי, סנהדרין צח ע"א). 116 זעמם... ונמר: פנייה אל הקב"ה: זעום אותם (את המלכות הרביעית), כשם שכיילית בזעמך את שלוש המלכויות הראשונות (בבלי, מדי ויוון), המשולות לארץ, לדוב ולנמר (ראה: דניאל ז, ג ואילך). 117 זבחים: קרבן פסח. בזמר: מתוך שירת ההלל. 119 ריבך: המם, השמיד (הפועל מצוי אצל הקלירי בהוראה זו; השווה: 'הוא הלילה ריבך פוטים ועש שפטים' [מתוך השבעתא 'חסד אומצו בו נפושים מלחץ', ראה: פליישר, מבנים סטרופיים (לעיל, הערה 37), עמ' 214], ועוד). פוטים: את המצרים, על שום בראשית י, ו. 120 רהבימו עשות שפטים: כדי לעשות שפטים במצרים, ולשון 'רהבימו' רומז למצרים על שום ישעיהו ל, ז. ואפשר לפרשו גם: במלכותם (כלומר בגדולי מצרים) עשות שפטים, משום ש'אין רב אלא מלכות' (שמות רבה כז, ט ועוד), או: באליהם שהם יראים מהם ('רהב' לשון פחד ויראה) עשות שפטים (על שום שמות יב, יב; הצעת פרופ' ר' שיינדלון).

[הוא הַלִּילָה / ראו פְּלִיטִים]
 ראשית א[וּנִי]ם נְשָׁפְטִים
 ר... [או לְטוֹב וּגְרוֹנָם נְטִים
 בְּגִלְלָה] שְׁמוֹרִים
 בְּרוּךְ... הַטּוֹב

125 [לֵיל / הַשְּׁמוֹרִים] לְיוֹם
 הוֹדִיעַ נוֹרָא וְאִיּוֹם
 הַוַּא-הַלִּילָה / וְהוּא יִשְׁתַּמֵּר עַד בַּא יוֹם
 וַיִּפְקֵד שׁוֹמְרֵי עִיר מִיּוֹם

130 הַוַּא-הַלִּילָה / דַּעַת לַחֲוֹת וְתַהֲלוֹת
 דְּרוֹשׁ לְאִמּוֹנַת נוֹרָא עֲלִילוֹת
 יְבוֹרְכוּ בּוּ בְשָׁלוֹם מְקַהֲלוֹת
 הַעוֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בְּלִילוֹת
 בְּגִלְלָה] שְׁמוֹרִים
 בְּרוּךְ... עֵשׂה-הַשְּׁלוֹם

ז. שבת ויום טוב: פסוקי השבת בשבעתא

השבעתא השנייה המביאה פסוקים סדורים בגוף שבתוכה היא, כאמור, שבעתא ליום ויושע (כלומר לשביעי של פסח) שחל בשבת, המיוחסת גם היא, כפי שציינו, לקלירי, על פי חתימתה בשם 'אלעזר' ועל פי מהלכיה וסגנונה. תחילתה 'מזמור שיר אז הונעם', והיא משוחררת כאן על פי ארבעה מקורות, אחד שלם ואחרים קטועים וחלקיים, אך בכלם אין סימנים להשמטות או לקיצורים.⁵⁵

121 ההשלמה על פי ב 122 ראשית א[וּנִי]ם ראש אוני ב 126 והוא] הוא ב 131 בו] חסר ב מקהילות ב

122 ראשית א[וּנִי]ם: את בכורי מצרים, והלשון על פי תהלים עח, נא. 123 וגרוֹנָם נְטִים: נראה שהפייטן עבר לדבר על ישראל, ונטיית הגרון מסמלת הליכה של בני חורין (ראה ישעיהו ג, טז). שמוֹרִים לְיוֹם: שמור ליום הישועה. 126 נוֹרָא וְאִיּוֹם: הקב"ה. 127 והוּא... יוֹם: ולילה זה יישמר עד בוא יום הגאולה (השווה למובא לעיל, בביאור לשורה 100). 128 וַיִּפְקֵד... מִיּוֹם: וביום הגאולה יפקיד ה' שומרים על ירושלים 'כל היום וכל הלילה' (על פי ישעיהו סב, ו), וללשון 'העיר מיום' ראה יחזקאל מח, לה. 130 דְּרוֹשׁ: מבוקש, שמור. נוֹרָא עֲלִילוֹת: הקב"ה, על פי תהלים סו, ה. 131 מְקַהֲלוֹת: קהל ישראל. 132 הַעוֹמְדִים... בְּלִילוֹת: תהלים קלד, א.

55 לגבי אחד מהם – כ"י אדלר 351.2 (כ"י א במהדורתנו) – אין אפשרות לדעת אם פסוקי הגוף הובאו בשלמות, כי הוא נקטע אחרי ארבע המחזרות הראשונות של הגוף, קודם להבאת הפסוקים. בכל המקורות

שבעתא זו מורכבת וסבוכה בתבניתה וקשה בלשונויה וברמזיה יותר מקודמתה. צירוף שתי הקדושות של היום, השבת והחג, צירוף נדיר המיוחד רק לשנים שבהן ערב פסח חל בשבת, גרם לקלירי להתייחס ברוב חלקי הקרובה לשני העניינים כאחד. הוא ניצל טכניקות פייטניות שונות לשילוב קישוטי של פסוקי מקרא גם מעניין השבת וגם מעניין היום, בצד קישוטי תבנית אחרים כשרשור או נושא קבע. ונפרט את הדברים. כל אחת משלוש החטיבות הראשונות, שכנגד שלוש הברכות הראשונות של העמידה, היא בת חמישה טורים. הטור הראשון בכל חטיבה וחטיבה נפתח במילותיו של פסוק המסגרת 'מזמור שיר ליום השבת' (תהלים צב, א; המילים 'מזמור שיר' באות יחדיו בראש החטיבה הראשונה), ואחריהן באה אות אחת מתחילתו של אקרוסטיכון אלפביתי. הטור השלישי בכל חטיבה מביא קטע של פסוק כצורתו מתחילת הקריאה של החג, בפרשת בשלח: 'ויהי בשלח פרעה את העם', 'ולא נחם אלהים', 'דרך ארץ פלשתים' (שמות יג, יז). פסוקים אלה קובעים את חרוזה של כל החטיבה. יש לציין שמהלך זה, של העמדת טור שלם באמצעה של מחרוזת על לשון פסוק, איננו שגרתית: בדרך כלל נוהגים הפייטנים להציב פסוקים באופן זה בסופי המחרוזות (כסיומות מקראיות) ולא באמצעיהן, אך התופעה נרשמה בעוד כמה פיוטים.⁵⁶ טורי הסיום של כל חטיבה מעבירים, כמקובל, לברכות העמידה המתפייטות, אך בנוסף ללשון מעין הברכה, דאג הקלירי לשלב בכל אחד ואחד מהם גם רמז למנוחת השבת.⁵⁷

הגוף ממשיך את רצף האקרוסטיכון האלפביתי בראשי מחרוזותיו, אות אות למחרוזת, ויש בו המשך גם לפתיחות המקראיות ולפסוקי פרשת בשלח, אם כי בארגון מיוחד. הוא מתחלק לשלושה חלקים הנבדלים זה מזה בפרטי תבניותיהם: שש המחרוזות הראשונות נפתחות במילות פסוק המסגרת 'טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון' (תהלים צב, ב), כהמשך של פסוק המסגרת שבחטיבות הראשונות. הפסוק מפרשת בשלח (שמות יג, יז), שהבאתו לא נשלמה, מובא כאן, קטעים קטעים, בסופי המחרוזות, כסיומות מקראיות.⁵⁸

האחרים שרדו חלקים מקיפים מפסוקי הגוף ללא השמטות. יש לציין שהמקור השלם הוא אותו כתב יד שהביא את השבעתא 'ליל אשר לאב הוחץ' בהשמטת הגוף (קימברידג' T-S H 2.20 והמשכו T-S H 2.49, כ"ב ב).

56 ראה בספרי: פיוטי ר' פינחס הכהן (לעיל, הערה 15), עמ' 145.

57 'עונגו' בטור 5, 'ונינוחם' בטור 10, 'שבותים' בטור 15.

58 במהלך שאיננו שכיח בפייטנות הקדומה, שילב הקלירי כמה ממילות הפסוק מפרשת בשלח תוך הוצאתן מהקשרן המקורי, והוא מעניק להן משמעות חדשה מכוח ההקשר בפיוט ויוצר סיומות מקראיות מתואמות חריפות למדי (על המונח ראה: ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימן [בן שמואל] פייטן', קבץ על יד, יא [כא] [תשמ"ה], א, עמ' 69, הערה 23; לתופעה בפיוט הקדום עיין במבוא לפיוטי ר' פינחס הכהן [לעיל, הערה 15], עמ' 146–148). כך דרך משל המילים 'כי קרוב הוא', המדברות במקור על 'דרך ארץ פלשתים', מוסבות בפיוט

פסוק זה נשלם במחרוזת החמישית. המחרוזת השישית כבר מעבירה לפסוק המובא אחריה, ומשום כך אין בה כל סיומת.

מנקודה זו מתחיל חלקו השני של הגוף. בחלק זה מלווה כל צמד מחרוזות בפסוק מקראי, בסדר תורה-נביאים-כתובים. בחלקו השני של הגוף משולבים שלושה עשר פסוקים: ארבע סדרות של פסוקי תורה-נביאים-כתובים ופסוק אחרון מן התורה.

מיד לאחר שהובא הפסוק הראשון משתנה תבנית הגוף. האקרוסטיכון האלפביתי מוכפל ועומד בראש כל אחת משתי המחרוזות המעבירות לפסוק. המחרוזת הראשונה שבכל צמד נחתמת בראשו של פסוק מהמשך מזמור השבת (תהלים צב, ג ואילך), אך בטורים רבים אין אלה סיומות מקראיות אמיתיות, שכן הפייטן פותח את הטורים בלשונו שלו ורק לאחר מכן מביא את מילות הפסוקים. המחרוזות כולן קשורות בשרשור: המחרוזת הראשונה שבכל צמד נפתחת במילה האחרונה של הפסוק שקדם לה, והמחרוזת השנייה – במילתה האחרונה של המחרוזת הקודמת, כלומר שוב בלשון ממזמור השבת. האקרוסטיכון האלפביתי מצטרף מן המילים שאחרי מילות השרשור. בדרך זו ממשיך הקלירי לאורך שנים עשר צמדי מחרוזות (אותיות י-ש), אך בצמד האחרון חל שינוי קל: האות ש באה בו רק בראש המחרוזת הראשונה, ואילו השנייה נפתחת באות ת. בנקודה זו ניכר שהפייטן התאמץ לסיים את החטיבה: בנוסף על ציפוף האלפביתי, הוא שילב את ראשו של הפסוק האחרון במזמור השבת ('להגיד', תהלים צב, טז) בראש הטור השלישי של המחרוזת השנייה, וכך סיים את עיבודו הפייטני של הפרק.

על כל אלה הוסיף הקלירי קישוט תבנית נוסף: במחרוזת הראשונה שבכל אחד משנים עשר הצמדים שלפנינו הוא שילב את שמו של אחד המזלות, מטלה ועד דגים. דבר זה חשוב במיוחד לענייננו, שכן נראה שהוא רומז למקור שהביא את הקלירי למהלך הפייטני הבלתי שגרתי שבהבאת סדרת הפסוקים בגוף: כבר למן תקופת הפייטנות הקדם-קלסית נהגו הפייטנים לשלב את שנים עשר המזלות בסדרי הפסוקים שבשבעות הטל והגשם.⁵⁹ הבאת המזלות בסדר הפסוקים המחודש שבגוף השבעתא יש בה אפוא כדי ללמד על השפעה ישירה של הסדרים לטל ולגשם על המהלך הייחודי.

ככל הנראה על הקב"ה, שהמצרים התכחשו למציאותו מתחילה, אך בסופו של דבר, שעה שחשו את כובד עונשו, הבינו שהוא קיים ואף קרוב מאוד. שייבוץ מתואם חריף לא פחות הוא של המילים 'ושבו מצרימה': במקור מדובר על החשש שבני ישראל ישובו למצרים, ובפיוט נראים הדברים כמוסבים על מי הם, שלאחר שנבקעו, שבו וכיסו את המצרים (עיין בביאור לשורות 17, 23, וראה גם את הביאור לשורה 19).

59 שנים עשר המזלות, בצד עוד נושאי קבע, מופיעים כבר בסדר הקדום 'אל משוך בטלה', שנדפס במאמרי (לעיל, הערה 17), עמ' 70-78, ועיין גם שם, עמ' 48-49. לנושאי הקבע שבסדרי הפסוקים שבשבעות קלסיות לטל ולגשם ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 5), עמ' 197.

ההפתעה הגדולה המצויה בחלקו השני של הגוף נוגעת למבחר הפסוקים שבו: כל הפסוקים הם מעניין השבת, ואין בחלק זה של הגוף כל רמז לפסוקי החג. נראה אפוא שהמהלך כולו לא בא אלא כדי להבליט את עניין השבת. כידוע, גם בברכת קדושת היום של עמידות השבת הביאו בני ארץ ישראל פסוקים,⁶⁰ ואף כאשר חל יום טוב בשבת מצאו דרכים לכלול אותם בברכה.⁶¹ פסוקים אלה אמנם אינם מפויטים בשבעות לשבתות הרגילות, אך בשבעות חג, שבהן הרחיבו בקטעי הגוף ופייטו את פסוקי היום, הקפידו הפייטנים לפייט גם את פסוקי השבת. במקצת המקרים העבירו פייטנים אל פסוקי השבת, ואמרו בצמוד להם, ברצף, גם את פסוקי החג;⁶² אבל בשבעות רבות העבירו בסוף הקטע הראשון של הגוף לפסוקי השבת, ולאחר מכן העמידו קטע פייטני נוסף (או – במקרים שבהם רצו לפייט כמה מפסוקי החג בנפרד – כמה קטעים) כנגד פסוקי החגים.⁶³ בין כך ובין כך פסוקי השבת שהובאו בשבעות הם כמעט תמיד רק הפסוקים שהיו קבועים בנוסח הקבע של ברכת קדושת היום בשבתות רגילות, משמות לא, טז–יז (לעתים בלי פסוק טז). בשבעתא שלנו החליט הקלירי, מסיבה שאינה ברורה, להרבות בפסוקי השבת וללקט אותם, בדומה לפסוקי התקיעות ולסדרי הפסוקים לטל ולגשם, מכל המקרא כולו, ואף להביאם כשהם סדורים שלשות שלשות. הפסוק הקבוע והשגור ('ביני ובין בני ישראל', שמות לא, יז) מובא בסדרה זו אחרון, ונראה שכל סדרת הפסוקים מכוונת אליו.

60 ראה בהרחבה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 44–48.

61 קטעי גניזה ובהם תפילות ליום טוב שחל בשבת הדפיס פליישר, שם, עמ' 44, סימן יח; עמ' 48, סימן כא; ועמ' 122, הערה 112. בקטע הראשון והאחרון בא הציון לאמירת פסוקי השבת ('ביני ובין בני ישראל', שמות לא, יז) לפני פסוקי החג (ובצמוד להם), וחוזר סמוך למטבע החתימה (ו'שמרו בני ישראל את השבת', שם טז) או לאחר פסוקי המוסף. בקטע השני (בעמ' 48) נרמז מנהג אחר: ברכת קדושת היום נפתח בציון השבת (בנוסח קבע קצר וייחודי ואחריו פסוק – גם הוא לא שגרתו בהקשר [בראשית ב, ג]), ורק אחר כך בא ציון לאמירת נוסח הקבע של יום טוב מתחילתו ('אתה בחרת...').

62 הדבר קורה כאשר הגופים קצרים במיוחד; ראה דרך משל את הנדפס אצל פליישר, שם, עמ' 47. ואולם, גם גופים רחבים יותר עשויים להביא את פסוקי השבת בצמוד לפסוקי החגים. ראה דרך משל בשבעתא הקלירית 'חסד אומצו בו נפוישים מלחץ' (לעיל, הערה 37).

63 שבעתא שבה יש בגוף לכאורה שני קטעים בלבד, האחד כנגד פסוקי השבת והאחר כנגד פסוקי החג, היא השבעתא לפסח ושבת 'אגילה ואשמחה בזה יום' ('כ"י אוקספורד MS Heb. f 43 [MS] 2708 בקלוג נויבאוואר-קאולן', דפים 13–14, שהזכיר פליישר, תפילה, שם, עמ' 47, הערה 75). ואולם, בין סוף הגוף לבין המשך הקרובה מדולגות האותיות ס–ע, וסביר שהגוף המקורי כלל לפחות עוד קטע אחד, כנראה כנגד הפסוק 'שלוש פעמים בשנה' (דברים טז, טז–יז). להלן, בנספח למאמר, נדפסת שבעתא ללילה הראשון של פסח שחל בשבת המעמידה ארבעה קטעי פיוט: כנגד פסוקי השבת, כנגד פסוקי היום מויקרא כג, ד–ז ('אלה מועדי ה' אשר תקראו'), כנגד הפסוק 'ליל שְׁמֵרִים' (שמות יב, מב; ראה לעיל, הערה 38) וכנגד הקטע האחרון, 'שלוש פעמים בשנה'.

עם השלמת פסוקי השבת השלים הקלירי גם את האלפבית שפתח בו את השבעתא, את פסוקי מזמור השבת המשולבים בפיוט ואת הזכרת שנים עשר המזלות, וכפי שראינו, הוא אף צופף מעט את האלפבית ואת פסוקי המזמור ביחידה שהעבירה לפסוק השבת האחרון – כל זאת בלא שהגיע אל פסוקי החג שבגוף. מכאן ואילך היה עליו להמשיך את פיוטו בתבניות חדשות. ואכן, מנקודה זו ועד לסוף השבעתא מתחיל, ככל הנראה, אקרוסטיכון חדש, הפעם של אלפבית הפוך (תשר"ק).⁶⁴ האלפבית מופק מראשי כל הטורים, והסיום נראה חפוז קמעא. גם קישוטי תבנית אין עוד בחלק זה של השבעתא. בחלק זה של הגוף ישנן שלוש מחרוזות בלבד. הראשונה כנראה משובשת, שכן אין בה כל רמז לאקרוסטיכון האלפביתי הצפוי (ת-ק). האלפבית ההפוך מתחיל מן המחרוזת הבאה (צ-ט), אך גם בה לקוי אחד הטורים והאות פ חסרה. בהמשך אין עוד שיבושים באקרוסטיכון.

שלוש המחרוזות שבסיום הגוף אמורות לפייט את פסוקי החג, אך גם כאן נראה שחל שיבוש במקורות שלפנינו: הפסוק היחיד המאפיין את שביעי של פסח נרמז אחרי המחרוזת השנייה, והוא הפסוק האחרון בסדרת פסוקי היום שבנוסח הקבע ('בראשון בארבעה עשר יום... שמות יב, יח).⁶⁵ אחרי מחרוזת נוספת נרמזו פסוקי הסיום הקבועים לכל החגים ('שלוש פעמים', דברים טז, טז-יז). היעדר הפסוקים הראשונים של היום

64 מהלך זה אינו שכית, אך הוא עולה משבעתא קלירית נוספת לשביעי של פסח: סופה של השבעתא 'ויושע אום כבבת נצורה' (או 'ויושע ה' אום כבבת נצורה'), המועתקת (בנוסחים שונים) בכ"י קימברידג' T-S NS 276.169, ובכ"י פילדלפיה 275, בלי הגוף שבה (הפיוט מועתק, הפעם עם הגוף, גם בראש כ"י קימברידג' T-S H 2.49, בדיוק לפני השבעתא הנדונה כאן). החלק ששרד מן הגוף מועט מאוד, ואין בו אלא שתי מחרוזות ובהן האותיות ש-ת (המחרוזת של האות ש נחתמת בסיומת המקראית 'כי בא סוס פרעה' [שמות טו, יט]), ומסתבר שעד לנקודה זו הגוף פייט את פסוקי שירת הים; המחרוזת של האות ת' מעבירה לראשון מפסוקי היום). לאחר מכן נמשך הגוף ומפייט את כל יתר פסוקי היום, במחרוזות שבראשי טוריהן אקרוסטיכון אלפביתי הפוך. בניגוד לשבעתא שלנו, מסיים שם הקלירי את האלפבית בגוף, והחטיבות שאחרי ממשכות את חתימת שמו ('אלעזר הויה'), שנפתחה בחטיבות הראשונות של השבעתא.

65 לרשימת פסוקי הקבע בשביעי של פסח ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 19), עמ' 106. בגוף שבשבעתא הקלירית לוישע שנזכרה בהערה הקודמת מתפייטים רוב הפסוקים הללו כסדרם, וכנגד כל אחד ואחד מהם בא קטע פיוט קצר. הפסוקים הנזכרים שם הם: 'הקרבתם אש-ה' ליי שבעת ימים' (ויקרא כג, ח); 'ששת ימים תאכל-כל מצ-ות' (דברים טז, ח); בנוסח הקבע בא לפני כתוב זה הפסוק 'שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג ליי', משמות יג, ו, אך הוא חסר כאן. המעתיק כתב תחילה רק את האות ש' כרמז למילה הראשונה בפסוק, ואפשר היה להעלות על הדעת שהוא מתכוון לשבעת ימים', אך הוא חש ככל הנראה שיש ברמז דרמשמעות והשלים בין השיטין את המילה 'ששת'; 'ברא-שון' בא-רבעה' ע-שר' יום' (שמות יב, יח), ולבסוף כנראה 'שלוש פעמים בשנה' (דברים טז, טז-יז; לפנינו, אולי בטעות, הרמז ש'לוש-רג-לים', המכוון לכאורה לשמות כג, יד, אך פסוק זה איננו מפסוקי היום, ונראה אפוא שהכוונה לפסוקים מספר דברים).

תמוה, ונראה שהם היו אמורים להופיע אחרי המחרוזת הראשונה שבחלק זה. ואכן, בלשון המחרוזת יש רמז לפסוקים: המילים 'לְמִקְרָא בְּכֹן נוֹחַק / פְּאוּמֵר צוֹר חֵק' רומזות ככל הנראה לפסוק 'אלה מועדי יי מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדם' (ויקרא כג, ד). עם זאת יש כאן קושי מסוים, שכן פסוק זה פותח את חטיבת פסוקי היום בראשון של פסח, ואילו בשביעי של פסח פתחו את החטיבה כמה פסוקים לאחרי, בכתוב 'הקרבנתם אשה ליי שבעת ימים ביום השביעי מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו' (שם ח). לא מן הנמנע שהקלירי כיוון כאן לאמירת הקטע כולו, מפתחתו ועד לפסוק העוסק בשביעי של פסח. אי אפשר לדעת אם הוא ביקש לשלב אחרי קטע זה עוד שניים מפסוקי החג שבנוסח הקבע (שמות יג, ו; דברים טז, ח), או שמא ויתר עליהם. בין כך ובין כך, מיעוט פסוקי החג הנרמזים בשבעתא בולט על רקע ריבוי פסוקי השבת. גם העובדה שהקלירי לא הקדיש פסקת פיוט לכל אחד ואחד מהם, ואף הסתפק במחרוזת פשוטה אחת כמעבר לכל יחידה מפסוקי החג, מראה שטיפל בפסוקי החג באופן מצומצם ביותר, בניגוד להרחבה הגדולה בחלק המוקדש לפסוקי השבת. מובן שלא נוכל לדעת מדוע בנה את השבעתא בדרך תמוהה זו.

הגוף מסתיים עם הופעת הקטע 'שלוש פעמים בשנה' (דברים טז, טז–יז), ונתרו רק שלוש החטיבות המפייטות את שלוש הברכות האחרונות של העמידה. חטיבות אלה פשוטות מאוד: שתי הראשונות (כנגד ברכות העבודה וההודאה) עומדות על ארבעה טורים בכל אחת, והאקרוסטיכון האלפביתי ההפוך שנפתח לקראת סוף הגוף מושלם בהן (ט–ו בראשונה, ה–א בשנייה, כאשר אותיות ב, א באות בטור האחרון, בראש שתי מילים סמוכות). החטיבה השלישית ארוכה מקודמותיה, כמקובל בפיוטים קליריים רבים,⁶⁶ ויש בה שישה טורים. מראשי טוריה עולה החתימה 'אלעזר' (הטור השני משוחרר משום מה מן החתימה). בחטיבות אלה אין כל קישוטי תבנית, אך לשונו העשירה של הקלירי בולטת גם בהן, ועניין כפל הקדושות – החג והשבת – מודגש בהן בהבלטה. למרות היעדר הסימטריה בינו לבין החטיבות הראשונות של השבעתא, אין סיבה לחשוד במקוריותו, שכן יש בהן המשך ישיר לחלקו האחרון של הגוף, ודרכו החפזה של הפייטן בסיום הגוף ניכרת גם בהן.

וזה לשון השבעתא:

66 ראה לעיל, הערה 46. חטיבה זו (שורות 90–95) נדפסה במאמר המצוין שם, עמ' 258 (ובטעות סבר שם פליישר שזה סיום הקרובה ליושע ושבת 'מזמור אנצח בשיר', הנדפסת להלן, בנספח).

שבעה שבת ויושע דר אלעזר

מְזֹמֹר שִׁיר | אֶז הוֹנַעַם
 בְּלִיל גִּיה עֲנַמִּים הוֹעַם
 וַיְהִי בְשֹׁלַח <פָּרְעָה אֶת הָעַם
 צָרְחוּ וַיִּי פְשׁוֹלְחוּ עַם
 עוֹנְגוּ זוּ בְּמַגֵּן יִשְׁעַם 5
 <בִּרוּחַ... מַגֵּן>

לְיוֹם | בִּיתָר שִׁי נְשִׂיא אֶל <לְהַיָּם
 נַחוּ אֲנוּחִים מִכְּסֻלּוֹחִים
 וְלֹא נַחֵם אֶל <לְהַיָּם
 הִיֹּת בְּמִי מְנוּחוֹת אֲרוּחִים

- א – ניו יורק, בית המדרש לרבנים, ENA 351.2 (1-23), נוסח היסוד לשורות אלה. השורות הללו נדפסו על פי מקור זה בידי ש"א ורטהיימר, גנזי ירושלים, ב [תרס"א], דף טו.
 ב – קימברידג' T-S H 2.49 (שורות 1-43) והמשכו הישיר T-S H 2.20 (43-סוף). נוסח היסוד משורה 24 ואילך. שורות 90-95 נדפסו ממקור זה בידי ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקדום', תרביץ, לט (תש"ל), עמ' 258.
 ג – קימברידג' T-S NS 130.7a (שורות 29-46, [נוגס'] – 58 [לאומך]).
 ד – קימברידג' T-S AS 112.317 (שורות 59 [נוחלי'] – סוף, לקוי מאוד).

4 וי 18 ו אל בשוליים ב

פסוק מסגרת: תהלים צב, א. מקראות בכל טור שלישי: שמות יג, יז ואילך.
 2-1 מְזֹמֹר... הוֹעַם: בלילה שבו חשך ('הועם') האור ('גיה') של המצרים, כלומר בליל מכת בכורות, הנעימו ישראל ממזמור שיר. השווה: 'עשר שירות הן, הראשונה שנאמרה במצרים, שנ' 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיהו ל, כט) (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, א, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 116). וייתכן שהכוונה לשירת הים, לאחר ליל טביעת המצרים בים סוף. 4 צָרְחוּ... עַם: השווה: 'מי צווח ווי, מצרים צווחים ווי... כשהיו ישראל חונים על שפת הים היו דומים לטכסיס מלכים, והיו המצריים נחנקים ואומרו' ווי מה שילחנן מארצינו' (פסיקתא דרב כהנא, ויהי בשלח, ז, מהדורת מנדלבוים, עמ' 183). 5 עוֹנְגוּ: נתעדנו (והלשון רומז גם לעונג השבת). זו: עם ישראל, על פי שמות טו, טז ועוד. בְּמַגֵּן יִשְׁעַם: השווה: "'ותתן לי מגן ישעך" (תהלים יח, לו), מדבר בישראל שהם בוטחים בהקב"ה והוא מגן להם' (שמות רבה מא, ד). ולעניין הטור כולו ראה גם את תיאור ליל קריעת ים סוף: 'ישראל באורה ומצרים באפילה, רואין את ישראל שהיו באורה ואוכלין ושותין ושמים, והיו המצריים מזוקקין בהם חצים ואבני בליסטראות, והמלאך והענן מקבלין אותם, שנא' "מגני וקרן ישעי משגבי" (תהלים יח, ג) (מדרש לקח טוב לשמות יד, כ, מהדורת בובר, עמ' 88). 6 לְיוֹם... אֱלֹהִים: ליום שהובטח לאברהם ('נשיא אלהים', על שום בראשית כג, ו) כשבייתר בהמות (מעין קרבנות, 'ש'), כלומר למועד שהובטח בבית בין הבתרים (בראשית טו, יג-יד). 7 נַחוּ אֲנוּחִים: נחו ישראל שקודם לכן נאנחו מכובד השעבוד (השווה: שמות ב, כג); ולשון 'נחו' רומז גם למנוחת השבת. מִכְּסֻלּוֹחִים: מעול המצרים (השווה: בראשית י, יד). 8-9 וְלֹא... אֲרוּחִים: אולי: ובעת יציאת מצרים לא מיהר הקב"ה להנחותם בדרך הקצרה (דרך ארץ פלזתים), אלא הנהיגם דרך המדבר וסיפק להם מים ומזון דרך נס; השווה לתיאור של מי הבאר שליוותה

10 ובתְּחִיית טַל תְּיִים וְיִנְוָחִים

<רוך... מחיה>

הַשְּׁבֶת | גְּשֶׁה פְּתוּל בְּקֶץ מוֹפְתִים

רְגוּעַ בְּכַפֵּל צֶאֱן רְפָתִים

דְּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים

נִיהָגִם וּמִלְטָם מִמְשַׁחִיתִים

15 קְדוֹשׁ נֶעְרַץ בְּעַם שְׁבוּתִים

<רוך... האל הקדוש>

אתה בחר<תה>

טוב | דִּימִים עֲזִים בְּבָהוּ / עֲשִׂשׁוּ וְכָהוּ

דְּבָבוּ מִי הוּא / וּבְנוּ כִי קְרוֹב הוּא

לְהוֹדוֹת | הַחֲלוּ אֶלְהָא / בְּנִיסִים תְּמָהִים

10 ובתְּחִיית ב 14 ומילטם] יו"ד תלויה ב

את ישראל במדבר: 'ומגדלים מיני דשאים ואילנות לאין סוף, שנאמר "בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני" (תהלים כג, ב), כל ימים שהיו במדבר כך היו משתמשין בה' (במדבר רבה יט, כו). ובלשון 'מי מנוחות' רמז נוסף למנוחת השבת. 11 השבת... מופתים: השבת הגיעה ונתחברה ('פתול', לשון חיבור ושזירה) למועד ('קץ') הנס ('מופתים') שנעשה לישראל, הוא יום שביעי של פסח. 12 רגוע... רפתים: לתת ביום זה מרגוע כפול (גם מנוחת השבת וגם שביתת יום טוב) לישראל המשולים לצאן (השווה: תהלים ק, ג, ועוד); 'רפתים' הוא מקום הבקר (ראה: חבקוק ג, ז), והובא כאן מדוחק החרו. 13-14 דרך... ניהגם: קשה, שכן הקב"ה 'לא נחם' 'דרך ארץ פלשתים'. ממשחיתים: מן המצרים. 15 בעם שבותים: בישראל הנחים בשבת.

גוף. פתיחות מקראיות: תהלים צב, ב ואילך. סיומות מקראיות בשורות 16-25: שמות יד, ז. הסיומות במחרוזות הראשונה שבכל זוג, משורה 28 עד 75: תהלים צב, ג ואילך (לשם השרשור עם הפתיחות). במחרוזות אלה נזכרים גם המזלות.

16 טוב: כנראה כינוי להקב"ה (אך אולי למשה, שעל פי שיטת ר' מאיר 'טוב שמו' [בבלי, סוטה יב ע"א, ועוד]). דימם עזים בבהו: 'עזים' בדרך כלל כינוי למים, ואולי הכוונה לקריעת ים סוף, אך על פי ההמשך אפשר להציע ש'עזים' כאן הם המצרים, שהעזו פניהם וכפרו בה', ומשמע הטור: הקב"ה שיתק את המצרים כשהטביעם בתהומות הים ('בבהו'; לקיומו של גורם בשם 'בהו' בין התהום לים, השווה: 'למעלה מן תהום תהו, למעלה מן תהו בהו, למעלה מן בהו ים' [מעשה בראשית, בתוך ספר רזיאל המלאך, אמסטרדם תס"א (דפוס ראשון)], דף לה ע"א). עששו וכזה: אפלו וחשכו, כלומר טבעו ומת. 17 דבבו מי הוא: וקודם לכן, במצרים, אמרו ('דבבו') 'מי ה'... לא ידעתי את ה' (שמות ה, ב). ובנו... הוא: ועתה, בים סוף, הבינו 'כי קרוב הוא' (כלשון שמות יג, ז), שהקב"ה מצוי וקרוב אליהם, והוא שמענישם (שיבוץ מתואם חריף). 18 להודות החלו אלהים: מוסב על ישראל, ומשמעו: עם קריעת ים סוף החלו ישראל להודות לה'. בניסים תמהים: כשהם תמהים ומתפעלים מהנסים שנעשו להם.

ולא מתמהמהים / כי אָמַר אֲלֵה־ים

20 לַיְי | וַיְדַן עַם / כְּטוֹבְעוּ מְרִיעִים
וּמַדְבְּרוֹת הַסִּיעִים / וּפָץ פֶּן יִנְחַם הָעַם

וּלְזַמֵּר | זְמִירוֹת נַעֲמָה / לְהַתְלִיל יָם כְּחוֹמָה
פֶּן יִבְעָתוּ בְּחִימָה / בְּרֵאוֹתֶם מִלְחָמָה

לְשׁ-מֶדֶד | חֲזָה יָמָה / מִיָּמִים יָמִימָה
25 וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִמָּה / וְשָׁבוּ מִצְרֵי-מָה

עַל-לִיּוֹן | סִיבַע צֶר וְהוֹשִׁיעֵי / כְּאֲזַן שׁוֹעֵי וְשׁוֹעֵי
בְּרִכּוֹת עֲנָג שִׁבְעֵי / וּבִירַךְ אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעֵי

כנכתוב בתורתך ויברך אלהים א-ת יום הש-ביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל
מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות (בראשית ב, ג)

לְעַשׂוֹת | יוֹם יוֹם כְּהַגִּיד / כִּי בָם נוֹף הַבְּגִיד

20 ודו? ב 22 להתלילם כחמה ב 23 בחמה ב

19 ולא מתמהמהים: וישראל לא התעכבו מלהודות ולהלל. כי אמר אלהים: כאן משמעו כנראה: כי הקב"ה אמר – הבטיח – להושיעם, וקיים את הבטחתו. 20 לַיְי וַיְדַן עַם: עם ישראל הודו (וידו, בלחץ החרוז) לה. כטובעו מריעים: כאשר טובעו המצרים שהרעו להם. 21 ומדברות הסיעים: והקב"ה הסיע אותם 'דרך המדבר ים סוף' (שמות יג, יח). ופץ: ואמר. פן ינחם העם: כאן מובא הפסוק כמשמעו במקרא. 22 ולזמר... כחומה: משמע הטור: והקב"ה הסב את ישראל לדרך ים סוף כדי שהים ייקרע והעם ישיר לפניו. זמירות נעמה: שירות נעימות. להתליל ים: לזקוף את מי הים. כחומה: השווה: שמות יד, כב. 23 פן... מלחמה: וסיבה נוספת להסבתם דרך המדבר היא שמא ייבהלו בזעף 'בראותם מלחמה' בדרך ארץ פלשתים. 24 לשמך חזה ימה: את שמך הגדול ראה הים; השווה: 'וכי מה ראה הים וברח... מקלו של משה ראה וברח... שם המפורש היה חוקק עלי' (פסיקתא דרב כהנא, אנכי, ו, מהדורת מנדלבויים, עמ' 308). מימים ימימה: אולי כוונתו: וכבר מימים קדמונים, מעת בריאתו, ידע הים שעליו להיקרע לפני משה; השווה: 'אמר ר' יונתן, תנאין היתנה הקב"ה עם הים שיקרע לפני ישראל, ה"ה 'וישב הים לפנות בקר לאיתנו' (שמות יד, כז), לתנאו' (בראשית רבה ה, ה, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 35). 25 המימה: כמו: המים. ושוב מצרימה: כאן משמעו: ושוב המים וכיסו את המצרים (השווה: שמות יד, כו). 26 עליון: הקב"ה. כאזן: כאשר הקשיב. שועי ושועי: את תפילתי, והניקוד על פי כתב היד. 27 ברכות ענג: ברכות ותענוגים, והפייטן רומז כאן לברכת השבת. שיבעי: כמו: השביעי. 28 לעשות... כהגיד: נראה משמעו: לעשות את כפל ימי השמחה, שמחת השבת ושמחת שביעי של פסח ('יום יום'), כפי שה' ציווה ('כהגיד'). כי... בהגיד: כי הקב"ה גרם לעם מצרים ('נוף') לבגוד בישראל ולרדוף אחריהם לים (השווה: שמות יד, ד), כדי להענישם ולהטביעם.

טֹלָה בְּכַפֵּל בְּשִׁיר שִׁיר אֲאָגִיד / וּפְאָרוֹ לְהַגִּיד

30 לְהַגִּיד < יוֹשְׁרוֹ בְּסִגְל / בְּשַׁבַּת וַיּוֹם רְגֵל
בְּנִתְיָבוֹת עֲגָל / מֵהֶם לְהַשִּׁיב רְגֵל

כך>תוב על יד נביאך < אם תש>יב < מש>בת < רג>לך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר < (ישעיהו נח, יג)

דָּבָר | כְּרֵתָה לְבָסוֹר / כְּשׁוֹר עוֹל טִיט לְאָסוֹר
בְּמִסָּה לְסוֹר / נִיגוֹנָךְ בְּסוֹף עָלִי עֵשׂ <וֹר >

עֲלִי < עֲשׂוֹר | כְּתַרְךָ נוֹדַעְתָּה / וּבִין גְּלִים הוֹנְפְעָתָה
35 פְּלֵאֲיֵךְ יִידַעְתָּה] / לְעַם שַׁבַּת קְדִשְׁךָ < הוֹדַעְתָּה

כך>תוב בדברי קדשך < ואת ש>בת < ק>דשך הודעת להם ומצוות וחקים ותורה צוית להם ביד משה עבדך < (נחמיה ט, יד)

33 ניגונך ג 34 ובין וכן ג הוֹנְפְעָתָה] ההשלמה על פי ג 35 יידעתה ג

29 טלה... אאגיד: ולכבוד יום זה אכפיל את קרבנות המוסף (המסומלים כאן בטלה, משום שמוסף השבת אין בו אלא 'שני כבשים בני שנה תמימים' [במדבר כח, ט]), וכן אכפיל את השיר ואצרף ('אאגיד') זה לזה את מזמור יום השבת (תהלים צב) ומזמור החג (בשביעי של פסח – תהלים קלו; ראה: פליישר, תפילה [לעיל, הערה 19], עמ' 168). ופארו להגיד: ובמזמורים אלה אספר את פארו ושבחו של הקב"ה. 30 להגיד יושרו: לספר את מעשיו הישירים ודיניו הצודקים של הקב"ה. בסגל: בחבורה. ויום רגל: ויום החג. 31 בנתיבות עגל: קשה, ואולי 'עגל' הוא כאן במקום 'מעגל', במשמע: דרך, אורח (מלשון 'כי נכח עיני ה' דרכי איש, וכל מעגלתיו מפלס' [משלי ה, כא], ועוד הרבה), והצירוף הוא סמיכות הנרדפים. וייתכן שיש לנקד 'עגל'. מהם: מן הדרכים ('נתיבות עגל'), על פי הפסוק הסמוך. 32 דבר... לבסור: נראה שהטור מוסב על גזרת השעבוד בברית בין התורים, ומשמעו: כרתה (עם אברהם) ברית ('דבר') לתת את ישראל לבזו ('לבסור') ולהשפילם בשעבוד מצרים. כשור... לאסור: ולהטיל עליהם ('לאסור', לשון קשירה לעול) עבודת פרך ('עול טיט'), כשור המושך בעול. 33 במסה לסור: וליסר אותם בניסיונות קשים. ניגונך... עשור: אך עם היציאה לחירות וקריעת ים סוף ינגנו לך ישראל ושירו את שירת הים 'עלי עשור', בליווי כלי נגינה. 34 עלי... נודעתה: בעת ששרו לך 'עלי עשור' נודעה מלכותך בעולם. ובין גלים הוֹנְפְעָתָה: ומלכותך נגלתה בין גזרי ים סוף; השווה: 'ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל... כשנגלה הקב"ה על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך אלא כיון שראוהו הכירוהו' (מכילתא בשלח, מסכתא שדירה, ג, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 126–127). 35 לעם: לעם ישראל.

עבְדְךָ | לַחֲזוֹת מַפְעֲלִיךָ / נִמְלֵתָה שֶׁל נֶעְלִיךָ
 לַתְּאוּמִים הַעֲבִיר בְּמִי שׁוֹעֲלִיךָ / וְשֶׁר כִּי שֶׁמְחַתְנִי > יִי בְּפֶּעֱלֶךָ <

בְּפֶּעֱלֶךָ > | לַיְחֲמֵתָה לְיָדִים בְּמִים / וַתִּרְעַם מִן שְׁמַיִם
 וְאֵת מִיחֲדִיךָ פְּעָמִים / כִּילֵּתָם בְּנַחַת בְּלָחֶם יוֹמִים

כך > תוב בתורתך < ראו כי יי נתן לכם הש > בת על כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם
 יומים שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי > (שמות טז, כט)

40 הַשֶּׁבִיעִי | מְרֻגָע מַעֲשֵׂיךָ / פְּגֶשׁ בְּחוֹפֶשׁ עֲמוּסֵיךָ
 וְצִלְלוּ בּוֹ כְּסִרְטוֹן מְכַעֲסֵיךָ / מֵהַגְּדָלוֹ > מַעֲשֵׂיךָ <

מַעֲשֵׂיךָ > | מוֹרְדִים הִיגִישׁוּ / וּבְאוֹנִים שֶׁמֶךְ קִידְשׁוּ
 וּשִׁירוּ חִידְשׁוּ / ... יוֹם שֶׁבַתוֹתִיךָ קִידְשׁוּ

כך > תוב על יד נביאך < > את שבתותי קדשו > והיו לאות ברית ביני וביניכם לדעת כי
 אני יי אלהיכם > (יחזקאל כ, כ)

אֱלֹהֵיכֶם | נִיעֵר בְּנוֹעֵר / וְנִיעֵרוּ כְּגוֹר אֲרֵי נָעַר

36 מפעליך] מ"ם בין השיטין ב [נמ]תה] ההשלמה על פי ג 38 לודים] לוד ג

36 עבְדְךָ... נעליך: כדי שיוכל משה (עבדך) לראות את מעשיך הנפלאים, ציויות עליו בחזון הסנה הבווער של נעליך מעל רגליך' (שמות ג, ה). 37 לתאומים: את עם ישראל, שהם 'מותאמים עם הקב"ה, ומוסרין נפשותם על קדושת השם' (מדרש תהלים יח, יא, מהדורת בובר, עמ' 141). במי שועליך: במים שהקב"ה מודד בשעלו (על פי ישעיהו מ, יב), וכאן הכוונה למי ים סוף. ושר: מוסב על משה, ששר את שירת הים, אך דברי השיר המושמים בפיו לקוחים מהמזמור של יום השבת, משום הסיומות המקראיות. 38 בפעליך: במעשי הנס שעשית לישראל על הים. ליחמתה... במים: נלחמת במצרים (לודים, על שום בראשית י, יג) באמצעות מי ים סוף. ותרעם מן שמים: הלשון על פי שמואל ב' כב, יד. 39 מיחדיך פעמים: כינוי לישראל הקוראים שמע פעמיים בכל יום. כיללתם: מתבקש יותר: כלכלתם, אך 'כיללתם' מופיע בשני המקורות, ואולי משמעו: עיטרתם, הוספת להם תפארת (על ידי כפל המן ביום השישי). בנחת: לשם מנוחת השבת. בלחם יומים: במנת מן כפולה בערב שבת, על פי הפסוק הסמוך. 40 השביעי... עמוסיך: יום השבת, שהוא יום מנוחה (מרגוע) לכל הבריא (מעשיך), הצטרף לחג הפסח, שבו חוגגים את חירותם של ישראל (חופש עמוסיך; 'ועמוסיך' כינוי לישראל על פי ישעיהו מו, ג). 41 וצללו... מכעיסך: וביום זה, שביעי של פסח, טבעו (צללו) המצרים (מכעיסך) כסרטן השוקע במים. 42 מעשיו... היגישו: מעשי הנס שנעשו ביום זה קירבו (הגישו) את המצרים המורדים בה' אל מותם. ובאונים... קידשו: עם עשיית הדין במצרים נתקדש שם ה' (והכינוי 'אונים' על שם העיר המצרית און). 43 ושירו חידשו: ועם ישראל חידשו שיר ושבח לה'; ונראה שצריך להיות: וְשִׁיר, ואולי אחריו תיבה נוספת (שיר חדש, או שיר זמר וכדומה). 44 אלהיכם ניער: הקב"ה ניער את המצרים בים (שמות יד, כז). בנעור: כנראה שם פעולה, כמו: בניעור. וניערו... נער: קשה לעמוד על משמע הדברים, והחזרות התכופות על השורש

45 [...] / הכחיד איש בער

אִישׁ <בְּעַר> | נוֹגֵס הַשִּׁיר / בְּבֶרֶךְ וְהַיְכָשִׁיר]

וְשָׂרִים תּוֹפְפוּ שִׁיר / כָּאֵז בְּשַׁבַּת מְזֻמּוֹר שִׁיר

כְּ>תוֹב בְּדַבְרֵי קִדְשָׁךְ <מְזֻמּוֹר שִׁיר> [לְיוֹם הַשַּׁבָּת <תְּהִלִּים צַב, א>

בְּלִילוֹת <| סוּגְרוֹ פּוֹשְׁעִים / מוֹל בְּתוֹלֵת שְׁעָשׂוּעִים

וְעֵלוּ מוֹשִׁיעִים >] [בְּפִרוּחַ רְשָׁעִים]

50 רְשָׁעִים <| סוּעְרוּ וְנִגְמְרוּ / וְיִשְׂרָיִם לְטוֹבָה נְשָׁמְרוּ

עֲנוּגָה שְׁמָרוּ / בְּאוֹמַר אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמָרוּ

כְּ>תוֹב בְּתוֹרַתְךָ וְיֹאמַר יי אֵל מִשְׁהָ <לֹא מֵר>. וְאֵת <הָ >דְּבָר <אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל <

לֹא מֵר >א <ךְ אֵת שַׁבְּתַתִּי תִשְׁמָרוּ כִּי אֹת הוּא בִּינִי וּבִינֵיכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי יי

מְקַדְשְׁכֶם <שְׁמוֹת לֹא, יב-יג>

מְקַדְשְׁכֶם | עִם עוֹלָם / כְּשַׁחַק מֵאֲזַנִּים גּוֹיֵי עוֹלָם

<עֲבֹדוּהוּ וְרַנְּנוּ לְעוֹלָם > / וְאֵת <תְּהָ >מְרוֹם לְעוֹלָם <

46 השיר] הניקוד על פי ג (ושם ניקוד ארץ ישראלי) [בברך] ב' שנייה מסופקת בג (והיכשיר)] ההשלמה על פי ג
51 באומר] לפניו אולי מילה נוספת ב שבתותיי ג 52 מאוזניים ג

'נער' חשודות; ולכאורה חוזר כאן הפייטן על תוכן הטור הקודם, תוך הוספת דימוי. גם משמע הדימוי אינו
ברור, ואולי כוונתו: כשם שאריה צעיר מנער את טרפו. 46 אִישׁ <בְּעַר>... וְהַיְכָשִׁיר]: קשה, ואולי משמעו:

המצרים ששעבדו את ישראל 'נוגס', וכן 'איש בער' גרמו להם בסופו של דבר לשיר ולברך את הקב"ה.
47 וְשָׂרִים תּוֹפְפוּ שִׁיר: וישראל שרו וניגנו; השווה: "קדמו שרים אחר נוגנים" (תהלים סח, כו), שנאמר "אז

ישיר משה ובני ישראל" (שמות טו, א). "בתוך עלמות תופפות" (תהלים שם), "ותקח מרים הנביאה... את התוף
בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות" (שמות טו, כ) 'מדרש תהלים סח, יג, מהדורת בובר, עמ'

320-319). כְּאֵז... שִׁיר: כשם שכבר אדם הראשון אמר 'מזמור שיר ליום השבת'; השווה: 'א"ר לוי, המזמור הזה
אדם אמרו', מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב, א) ('פסיקתא דרב כהנא, שובה, יא, מהדורת מנדלבוים, עמ'

360, והמקבילות). 48 בְּלִילוֹת >: נראה שהכוונה לליל מכת בכורות וליל קריעת ים סוף. סוּגְרוֹ פּוֹשְׁעִים:
נענשו המצרים. בְּתוֹלֵת שְׁעָשׂוּעִים: כינוי לישראל, על שום ירמיהו לא, יט-כ. 49 וְעֵלוּ... [רְשָׁעִים]: נראה

שמשמעו: כנגד הרשעים העולים ופורחים וכדי לשפטם עלו ובאו המושיעים; לשון 'יעלו מושיעים' לקוח
מעובדיה כא, וגם שם תפקידם 'לשפט את הר עשו', אך כאן הוא מוסב על מושיעי ישראל ממצרים (משה

ואהרן). 50 רְשָׁעִים >: המצרים. סוּעְרוּ: טבעו בים הסוער. וְנִגְמְרוּ: וכלו. וְיִשְׂרָיִם: ישראל. 51 עֲנוּגָה: את
יום העונג, השבת. 52 מְקַדְשְׁכֶם עִם עוֹלָם: הקב"ה מקדש את ישראל, שהוא 'עם עולם' (ישעיהו מד, ז) הקיים

לנצח. כְּשַׁחַק... עוֹלָם: ואילו גויי העולם 'כשחק מאזנים נחשבו' (ישעיהו מ, טו). 53 וְרַנְּנוּ... מְרוֹם לְעוֹלָם >:
וישירו לעד את דברי המזמור 'זאתה מרום'.

לע־וּלַם | עֲרְבָה מִנְחָה / לְנוֹצְרֵי יוֹם הַנְּחָה
55 רִישָׁתָם בְּכַפֵּל אֶרְוָחָה / בִּירְכוּ לְנוֹתָן מְנוּחָה

ככ>תוב על יד נביאיך <ברוך יי א>שר <נ>תן <מ>נוחה לעמו ישראל ככל אשר דבר לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו. למען דע <ת כל עמי הארץ כי יי הוא האלהים אין עוד> (מלכים א' ח, נו, ס)

עוֹד | פְּסוּחַ עַל קוֹיִיךְ / כָּאֵז בְּמָקוֹם עֶקְרֵב עַל מְאִיבֶיךָ
וְתַחֲפִיר קָמִי אֶהוּבֶיךָ / כִּי הִנְנָה אֶאֱיִבֶיךָ

אֶאֱיִבֶיךָ | פְּקוּד לְמַחֹת / וְתַכְפִּיל לְאוֹמֶךְ שְׂמַחֹת
בְּנְאוֹת דְּשָׂא לְהַנְחוֹת / נוֹחֲלִי מִי מְנוּחֹת

ככ>תוב בדברי קדשך <בנאות דש>א ירביצני על מי מנחות ינהלני <תהלים כג, ב>

60 יְנַהֲלֵנִי | צוֹר קוֹנֵי / יְדַרְוֶךָ קִשְׁתּוֹ בְּמִקְנֵי
וּבִסִּין הַקְּרִינִי / וְתַרְסֵם כְּרֶאֱסִים <ק>רְנִי

קְרִנִי | צַר לְמְלוּכָה / לְנִגְיַח כָּל מַמְלָכָה
בְּצִדְקַת צְיוּתִי הִלְכָה / מְלַעֲשׂוֹת בְּשֶׁבֶת מְלָאכָה

55 אר[ווחה]|| ההשלמה על פי ג 58 שמחות] שי"ן מתוקנת ממהו לא ברור ב 60 קשת ד במקני] אולי עוד אות אחרי הבי"ת ד 61 היקרני ד 63 צייתי] מנוקד מעליו ד

54 לע־וּלַם... הנחה: מנחתם של ישראל, השומרים את השבת (נוצרי יום הנחה), ערבה לפני ה' תמיד; והשווה מלאכי ג, ד. 55 רישתם... אר[ווחה]: כאשר ירשו וזכו לכבוד שבת בארוחה הכפולה, 'לחם משנה' (שמות טז, ה, כב-כט). לנותן מנוחה: להקב"ה, על פי הפסוק הסמוך. 56 עוד... קוייך: פנייה בתפילה אל הקב"ה שישבו ויגן על ישראל המקווים לו. כאז: כשם שפסח והגן עליהם בעת יציאת מצרים. במקום... מאיביך: כנראה: כשם שנפירעת במדבר (כלומר על ים סוף שב'דרך המדבר'), שהוא מקום 'נחש שרף ועקרב' (דברים ח, טו), מן המצרים ('מאיביך'). ואולם הקריאה מסופקת, וייתכן שכתוב 'תאיביך', והכוונה: כשם שהגנת במדבר על ישראל (התאבים ומצפים לך). 57 ותחפירי: ותבייש. קמי אהוביך: את אויבי ישראל. 58 ותכפיל: ותרבה, ויש כאן רמז דק גם לכלל הקדושות של שבת ויום טוב. 59 בנאות דשא... מנוחות: על פי הפסוק הסמוך, ומשמעו: להנהיג ('להנחות') את ישראל ('נוחלי מי מנוחות', ו'מי מנוחות' כינוי מטפורי לשבת) בנאות דשא, כלומר בנחתם הדשנה. 60 ינהליני: נראה שמכוח השרשור נגזרת לכאן משמעות המילים הקודמות: 'על מי מנחות ינהלני'. צור קוני: הקב"ה. במקני: באויבי. 61 ובסיני: במדבר סין (שאליו הגיעו אחרי שיצאו ממצרים; שמות טז, א), או בהר סיני. הקריני: רומם את קרני. 62 קרני צר למלוכה: המשך דברי כנסת ישראל: הקב"ה הכין (צ'ר', כמו יצ'ר) את רוממותי (קרני) כדי שאהיה ראויה למלוך. לנגיח כל ממלכה: לנצח את כל הגויים; ולציור השווה דברים לג, יז ועוד. 63 בצדק... מלאכה: בזכות שמירת ההלכה שציווה ה', שלא לעשות מלאכה בשבת. הניקוד 'צִיּוּתִי' שבכתב היד קשה, שכן הקב"ה הוא המצווה אך עם ישראל הוא הדובר בקטע זה, וייתכן שצריך להיות צִיּוּתִי (הצעת י' ברודי).

כך>תוב בתורתך> ששת ימים> תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא
קדש כל מלאכה לא תעשו שבת היא ליי בכל מושבתכם> (ויקרא כג, ג)

מִוִּשְׁבוֹתֵיכֶם | קִלְעוּ צוֹרְרֵי / וַיִּשְׁחָטוּ כְּגֵדֵי יְצוּרֵי
65 וְעָתָה תָשִׁיב נֶקֶם לְצָרֵי / וַתִּבֶּט עֵינַי בְּשׂוֹרֵי>

בְּשׂוֹרֵי> | קִלּוֹן לְחַזוֹת / קִמִּי לְהַבְזוֹת
רַעִים לְהַנְפִישׁ בְּשַׁבַּת זֹאת / כְּאֲשֶׁרִי אֶנְשׂוֹשׁ > יַעֲשֶׂה > זֹאת>

כך>תוב על יד נביאך> אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שמר שבת מחללו
ושמר ידו מעשות כל רע> (ישעיהו נו, ב)

רַע | רוֹדְפִים כָּמֹר / הַמְכֹּוֹנִים מְדֻלֵי כָמֹר
רִיעָלָם רִבַּע חָמֹר / צְדִיק כְּתָמֹר

70 כְּתָמֹר> | רַעוֹת הַמוֹנֵי / רְצִים בְּמִרוֹר מוֹנֵי
וּבְתַעֲנוּג עִידוֹנֵי / הַתַּעֲנֹג אֶל יְיָ

כך>תוב בדברי קדשך> והתענג> ע>ל> יי >ויתן לך משאלת לבך> (תהלים לז, ד)

לְבָבְךָ> | שְׁתוּלִים נַחַן בְּשִׁלּוֹה / כְּדָגִים הַנְּדָגִים בִּישִׁיבָה

64 יצוריי ד 65 לצריי ד בשוריי ד 66 קלון קו"ף מתוקנת מבי"ת ב 67 להבות מתוקן מ"להתבזות ב 72 הנידגים
בישיבה ד

64 מושבותיכם קלעו צוררי: הפייטן עובר לדבר על גלות ישראל, שהצוררים שלטו (קלעו) אותם ממושבותיהם; ובלחץ השרשור והחרוזו אין כאן התאמה דקדוקית בין 'מושבותיכם' לצוררי'. יצורי: את אנשי ישראל.
65 תשיב נקם לצרי: הלשון על פי דברים לב, מא. בש>ורי<: באויבי. 67 רעים: את ישראל, על שום תהלים ככב, ח. להנפיש: לתת להם נופש ומנוחה. 68 רע רודפים כמר: רעתם של המצרים (רודפים) הביאה ללכידתם בים כבתוך מכמורת. המכוונים מדלי כמר: שנאמר בהם 'הן גוים כמר מדלי' (ישעיהו מ, טו).
69 ריעלם רבע חמר: השקה אותם ארבע כוסות (רבע) של יין (חמר) תרעלה; השווה: 'מאיכן קבעו חכמים ד' כוסות שלפסח... ר' יהושע בן לוי אמ' כנגד ד' כוסות שלתרעלה שהקב"ה משקה את אומות העולם' (בראשית רבה פח, ה, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 1081-1082). וראה גם: 'הגיע זמנה של מצרים לשתות כוס התרעלה' (בבלי, חולין צב ע"א). צדיק כתמר: הקב"ה; השווה: "כפות תמרים" (ויקרא כג, מ), זה הקב"ה, דכת' ביה צדיק כתמר יפרח" (תהלים צב, ג) (פסיקתא דרב כהנא, ולקחתם לכם, ט, מהדורת מנדלבוים, עמ' 414).
70 כ>תמר<... מוניי: דברי בקשה לגאולה: המוני ישראל, אשר מיטלטלים (רצים) עתה בעול המר של האויבים (במרור מוניי), ירעו בנווה מתוק ודשן כתמר, כלומר ישובו לנחלתם. 71 ובתענוג עידוניי: סמיכות הנרדפים, ויש בה רמז לעונג השבת. 72 שתולים נחן בשלוה: נחנה בשלוה, כצמחים השתולים במקומם; ומילת השרשור 'לבך' שבראש הטור איננה נקשרת היטב אל שלאחריה. כדגים הנדגים: נראה שהוא לשון ברכה לריבוי ולפריון (השווה: בראשית מח, טז). בישיבה: חוזר אל 'שתולים נחן, נשב במקומנו ולא נגלה עוד.

בְּחֻצֹת מִזְרַח בְּנֵחֶת וְשׁוּבָה / עַד יְנֻבּוּן <בְּשִׁיבָה>

בְּשִׁיבָה | תּוֹאֵר אֶל / נְחִזּוּ בְּהוֹד אֶרְיָאֵל
75 לְהַגִּיד כִּי יֵשֶׁר אֶל / בְּאוֹת שְׁבִינוּ לְבִין יֵשֶׁר אֶל

כַּכְּתוּב בְּתוֹרַתְךָ > בִּינִי וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הַיָּמִים לְעֵלְמָה כִּי שֶׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ אֵת
הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפֹּשׂ <שְׁמוֹת לֵא, יז>

הַיּוֹם לְשׁוֹשׁ הַחֻקִּים / כִּי בּוֹ לָעַם מוֹחֵק
לְמִקְרָא בְּכֵן נוֹחֵק / כְּאוֹמֵר צוּר חֵק

חֵק | צִיּוּי אֶת אֲסוּרִים / הַיּוֹת בּוֹ בְּדִיעַ מוֹאֲסָרִים
סְאוּר וְחֻמֵּץ אוֹסְרִים / עַד יוֹם אֶחָד וְעֵשְׂרִים

כַּכְּתוּב > בְּרַאשׁוֹן > בְּאַרְבַּעַת עֶשֶׂר יוֹם לְחַדֵּשׁ בְּעֶרְבַת תֹּאכְלוּ מִצוֹת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֵשְׂרִים
לְחַדֵּשׁ בְּעֶרְבַת <שְׁמוֹת יב, יח>

80 לִישׁוּעַתְנֶךָ נְבִיעַ שִׁירֵי טוֹב טַעֲמִים / מוֹדְבָרִים מִכָּל עַמִּמִּים

75 לבין] אולי ולבין ב 80 לישועתנך] לישועתינו ד מודברים] הקריאה מסופקת ב מודררים ד

73 בחצרות מור: כנראה הוא כמו 'בחצרות אלהינו' שבפסוק המתפייט, כלומר: בחצרות המקדש הבנוי בהר המוריה. השווה: "לך לך אל ארץ המוריה" (בראשית כב, ב)... למקום שהקטרת קריבה, היך דאת אמר "אלך לי אל הר המור" (שיר השירים ד, ו) (בראשית רבה נה, ז, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 591-592). **בנחת ושובה:** על פי ישעיהו ל, טו. 74 **בשִׁיבָה > תואר אל:** אפשר ש'תואר' הוא פועל בעבר, ומשמע הטור: הקב"ה נגלה על ישראל 'כזקן מלא רחמים' (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, ד, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 129); אך ייתכן ש'תואר' הוא שם עצם, והטור ממשיך אל שלאחריו: 'נחז', כלומר: נזכה לחזות כביכול בדמות האל. השווה: 'עתידי הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר "ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו" (ישעיהו כה, ט) (בבלי, תענית לא ע"א, ועוד). **בהוד אריאל:** על פי הפירוש הראשון שהוצע לטור הקודם, טור זה עומד לעצמו, ומשמעו: נזכה לחזות בבית המקדש ('אריאל', על שום ישעיהו כט, א) ביופיו. ואולם, אם 'נחז' שייך לטור הקודם, יהיה 'בהוד אריאל' תיאור מקום, ומשמעו הטורים: נזכה לחזות בגילוי השכינה בבית המקדש. 75 **להגיד... אל:** על פי תהלים צב, טז, והטור משלים את רצף הסיומות מפרק זה. 76 **היום וכו':** על הבעיה בנוסח שתי המחרוזות הללו ראה לעיל, בגוף המאמר. **היום:** יום שביעי של פסח. **לשוש:** לשמחה ולששון. **הוחק:** נחקק, נקבע. **לץ מוחק:** הרשע, פרעה (ואתו כל מצרים), טבע ונמחק מן העולם. 77 **למקרא בכך נוחק:** ולכן נחקק יום זה ליום מקרא קודש. **כאומר צור חק:** כמצווה שחקק הקב"ה ('צור'). 78 **חק ציווי את אסורים:** חקק וקבע את הציווי לישראל שהיו אסורים וכלואים במצרים. **היות... מואסרים:** להיות מעתה אסורים ביום זה במלאכת עבודה, אך איסור זה הוא של שמחה ('דין'). 79 **סאוד:** שאור. **אוסרים:** באיסור אכילה והנאה. 80 **לישועתנך:** שיבוש, ונראה נוסח המקבילה: לישועתנו, כלומר: כתודה על ישועתנו; ואפשר שהמעתיק התלבט בין נוסח זה לבין הנוסח

לְהִרְאוֹת כְּמֵאֵז בְּבִנוּי כְּמוֹ רְמִים / יחיד בְּשִׁלוּשׁ פֶּעַי <מִים>

כך <תוב בתורתך> שלש פ-עמים בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ולא יראה את פני יי ריקם <דברים טז, טז>

טוֹפֵס יוֹם עֲצַרְתַּת הַשְּׁבִיעִי
חַל לְהִיּוֹת בְּשָׁבִיעִי
זָבַחִי שֵׁי נְגִישׁ לְאוֹרֵי וַיִּשְׁעִי
וַנִּעְבֹּד בְּבֵית דָּוִד הַשְּׁבִיעִי 85
ב-רוך... שאותך

הוֹפְגֵשׁוּ יָמִים שְׁנַיִם
דָּבְקוּ וּפּוֹלְטוּ יַחַד בְּמֵאֲזָנַיִם
גִּיל לְהַכְפִּיל בָּם לְמַחֹלַת מַחְנֵימִם
בְּמוֹ אֵז לְהוֹדוֹת בְּטוֹב חֲכָלִילִי עֵינַיִם
ב-רוך... הטוב

90 אֵז שִׁירִים עֲשֶׂרָה
שׁוֹרְרוּ בְּנֵי נֹסֶה עֲשֶׂרָה

82 יום] בין השיטין ד עצרת] יום מחוק אחריו ד 85 דויד ד 88 מחניים ד 91 שוררו] ייתכן שהתיבה נקטעה בסוף שורה ב שוררוך ד

'לישועתך' (כלומר: על שהושעת אותנו). שירי טוב טעמים: שירים הנאמרים בטוב טעם (השווה: תהלים קיט, סו). מודברים: כנראה: מונהגים בהנהגת ה'; אך נראה יותר נוסח המקבילה: מודדרים, כלומר: יוצאים לחופשי. מכל עממים: ממקומות הגלות בין כל העמים (ולנוסח 'מודדרים' משמעו: מעול כל העמים). 81 להראות: לקיים מצוות עלייה לרגל, על פי הפסוק הסמוך. בבנוי כמו רמים: בבית המקדש, והכינוי על פי תהלים עח, סט. יחיד: נראה שצריך להיות: יחד. 82 טוכס: סודר, נקבע. יום עצרת השביעי: יום שביעי של פסח שנאמר בו 'עצרת לה' (דברים טז, ה). 83 חל להיות בשביעי: והוא חל (בשנה זז) ביום השבת. 84 זבחי שי: קרבנות. לאורי וישעי: להקב"ה, והכינוי על פי תהלים כז, א. 85 בבית דוד השביעי: בבית המקדש שאת ההכנות להקמתו עשה דויד, שנאמר בו 'דויד השביעי' (דברי הימים א' ב, טו). 86 הופגשו: נפגשו. ימים שנים: שביעי של פסח ושבת. 87 ופולשו... במאזנים: כמו 'פולסו', ונשקלו, ששניהם שקולים זה כזה. 88 למחולת מחנים: לישראל, והכינוי על שום שיר השירים ז, א. 89 בטוב חכלילי עינים: בטובה שנזכה לה עם ביאת המשיח ('חכלילי עינים', על פי בראשית מט, יב, שניתרגם על 'מלכא משיחא' בתרגומים הארמיים הארץ ישראליים; ראה דרך משל במוחס ליונתן בן עוזיאל ובתרגום הקטעים). 90-91 אז... נוסה עשרה: ישראל, שהם בני אברהם שנוסה בעשרה ניסיונות (משנה, אבות ה, ג), שרו עשר שירות לפני ה' (ראה מכילתא בשלח, מסכתא דשירה, א, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 116: 'עשר שירות הן').

לְמִיצִיַּת מַאֲמְרוֹת עֶשְׂרָה
 עַד בּוֹא קֶץ לְמַרְבֵּה הַמְּשֻׁרָה
 זְקָן מְקוֹם נִיִּסֵי עֶשְׂרָה
 95 רֹב שְׁלוֹם תִּעָטֵר לְגוֹלָה וְסוּרָה
 בְּרוּךְ... עוֹשֵׂה הַשְּׁלוֹם <

ח. סיכום

סדרי הפסוקים החריגים בשתי השבעות שנדפסו כאן יש בהם כדי ללמד על החירות שנטלו הפייטנים לעצמם בבחירת הפסוקים ובארגונם. הופעת הפסוקים בנוסח הקבע חייבה אותם לצטט פסוקים אלה גם בתפילה המפויטת, והיא שהביאה ליצירת הגוף החריג שבשבעות החג. ואולם, דרך טיפולם של הפייטנים בפסוקים נותרה חופשית: הם יכלו להביא את כל הפסוקים יחדיו, להקדים מבוא פיוטי לפסוק זה או אחר מפסוקי הקבע ולהוסיף פסוקים. ואכן, ראינו כאן שאחד הגדולים שבהם, ר' אלעזר בירבי קליר, התיר לעצמו אפילו להוסיף פסוקים רבים ולארגנם מחדש, בדומה לארגונם המקובל בפיוטי התקיעות, הטל והגשם וימי הכיפורים. מכאן אנו למדים שניתן לראות בסדרת פסוקים מאורגנת בדרך זו מהלך פייטני טהור, ואין בה כדי ללמד בהכרח על מצב מקביל בנוסח הקבע. עם זאת, המידע שבידינו על נוסחי הקבע הקדומים חלקי מאוד, ואין לשלול גם את האפשרות שדרך הסידור העקרונית של שלשות פסוקים מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים (או הכתובים והנביאים) הייתה נהוגה בתקופה מסוימת גם בנוסח קבע כלשהו של מוספי ראשי שנים, תפילות טל וגשם, פסוקי יום הכיפורים או תפילת התענית, ומשם התפשטה והגיעה אל הפיוטים.

92 לְמִיצִיַּת מַאֲמְרוֹת עֶשְׂרָה: לְמִן יְמֵי בְרֵאשִׁית שְׁבַהם 'בְּעֶשְׂרֵה מַאֲמְרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם' (משנה, אבות ה, א); ונראה שהפייטן מכוון כאן למסורת הפותחת את מניין עשר השירות בשירתו של אדם הראשון; ראה דרך משל בשיר השירים זוטא א, א, מהדורת בובר, עמ' 6. 93 עַד... הַמְּשֻׁרָה: עַד שִׁיבּוֹא זְמַן מֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ (מַרְבֵּה הַמְּשֻׁרָה); עַל פִּי יִשְׁעֵיהוּ ט, ו, שְׁנֵדֵרֵשׁ עַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד [סְפָרִי בַמְּדַבֵּר מִב, מֵהַדוּרֵת הוֹרוּיֵץ, עַמ' 46] וְעַל חִזְקִיָּהוּ שִׁבְיָקֵשׁ הַקָּב"ה לְעִשְׂתוֹת מְשִׁיחַ [רוֹת רֵבָה ז, ג, וְעוֹד], מְשׁוֹם שֶׁהַשִּׁירָה 'הַעֲשִׂירִית לְעֵתִיד לְבָא' (מְכִילֵתָא בְּשַׁלַּח, שֵׁם, עַמ' 118). 94 זְקָן מְקוֹם נִיִּסֵי עֶשְׂרָה: מְשׁוֹם שֶׁהַמְּקַדֵּשׁ, שֶׁעֲשֶׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לְאַבוֹתֵינוּ בְּבֵית הַמְּקַדֵּשׁ (מְשֻׁנָה, אבות ה, ד). 95 לְגוֹלָה וְסוּרָה: לְעַם יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּלֹת, וְהִכְנִיּוּ עַל פִּי יִשְׁעֵיהוּ מֵט, כֵּא.

נספח

כדי להבליט את ייחודן של שתי השבעות המקיפות שנדפסו במאמר, אני מבקשת להדפיס כאן שבעתא שגרתית יותר, המפייטת את פסוקי היום בדרך המקובלת. זוהי שבעתא קצרה יחסית, ללילה הראשון של פסח שחל בשבת.⁶⁷ השבעתא חתומה 'אלעזר חזק' בשש חטיבותיה שכנגד הברכות הקבועות של העמידה, וניתן לייחסה מספק לר' אלעזר בירבי קליר, אם כי היא ודאי מאוחרת בהרבה לשבעות שהתפרסמו בגוף המאמר.⁶⁸ שש החטיבות הללו סימטריות, ובכל אחת מהן ארבעה טורים; שלושת הראשונים משלשים את אות החתימה (ובחטיבה האחרונה מביאים את השלמתה – 'חזק'), והרביעי הוא סיומת מקראית (לעתים תוך הקדמת מילה או שתיים בלשון הפייטן) המכילה לשון מעבר לברכה הסמוכה. בראש כל טור ראשון ושלישי מוצבות פתיחות מקראיות, המביאות ברצף את פתיחות פסוקי תהלים צב–צג ('מזמור שיר ליום השבת' וי' מלך גאות לבש').⁶⁹

הגוף בשבעתא זו עומד על שבע מחרוזות בלבד. שש הראשונות באות בצמדים: המחרוזות הראשונה בכל צמד ממשיכה לפייט את פסוקי תהלים צב, גם כפתיחות מקראיות בראש כל טור ראשון ושלישי, כבחטיבות העיקריות, וגם כסיומת מקראית (לעתים חלקית) בסופה. המחרוזת השנייה קשורה אל קודמתה בשרשור (וממילא פותחת גם היא בלשונות מתהלים צב), ובסופה היא מעבירה אל פסוקי היום. בשש מחרוזות אלה מעמיד הפייטן אקרוסטיכון אלפביתי שלם, אות אות לטור (אותיות ש–ת כפולות). המחרוזת השביעית משוחררת מעול האקרוסטיכון, אך טורה הראשון ממשיך ברצף פסוקי תהלים צב, ועל כן אין ספק באותנטיות שלה. גם היא מעבירה בסופה לפסוק.

הפסוקים המתפייטים הם הפסוקים הצפויים בשבעתא לליל פסח שחל בשבת: ראשון מופיע פסוק השבת ('ביני ובין בני ישראל', שמות לא, יז); אחריו הקטע הפותח את

67 הייעוד לליל החג מוכח מהזכרת הגשם לקראת ברכת מחיה המתים ומשילובו של הפסוק 'ליל שְׁמֵרִים' (שמות יב, מב) בגוף.

68 אני מקווה לפרסם בקרוב מחקר מקיף על שכבות שונות ביצירותיו של הקליר. סימני האיחור בשבעתא שלפנינו הם: חטיבות ראשונות שאין בכל אחת מהן אלא ארבעה טורים; סיומת מקראית כמעבר לברכות; חריזה סיומית פשוטה (שאינן בה אלא הברה אחרונה זהה, ללא שיתוף שניים מעיצורי השורש) ומיעוט יחסי של רמזים למדרשים.

69 הוספת פסוקי מזמור צג אפשר שלא באה אלא כדי להמשיך את רצף הפתיחות המקראיות, אך ייתכן שהיא קשורה במנהגם של בני ארץ ישראל לומר מזמור זה בראש תפילות החגים, לפני המזמור המיוחד לכל חג וחג (פליישר, תפילה [לעיל, הערה 19], עמ' 176), וביום טוב שחל בשבת – מיד לאחר 'מזמור שיר ליום השבת', דבר שגורם לשני המזמורים להיתפס כחטיבה אחת השייכת לשבת (ראה שם, עמ' 177–178).

פסוקי החג בעמידה (ויקרא כג, ד-ז); שלישי מתפייט הפסוק המיוחד לליל הפסח ('ליל שמרים', שמות יב, מב), ולבסוף, אחרי מחרוזת בודדת (בניגוד לצמדי המחרוזות שקדמו) – הפסוקים הבאים לקראת סוף ברכת קדושת היום ('שלוש פעמים בשנה... וגו', דברים טז, טז-יז).⁷⁰

שבעתא זו מדגימה את המהלך השגרתי בפייטנות הקדומה: כל הפסוקים המתפייטים בה מצויים בנוסח הקבע, והם באים בתוכה כסדרם, ללא הוספות, וממילא ללא ארגון מחדש בסדרים של תורה־נביאים־כתובים. וזה לשון השבעתא:

ז שבת ופסח

מְזֻמֹר / אֲנַצִּיחַ בְּשִׁיר הַגְּיוֹנִי לְהַפְלִיט
 אָהַג שִׁירִים יוֹמִים לְהִלִּיט
 טוֹב / אֲזַמֵּר עֵת אוֹיֵב הַחֲלִיט
 גִּנוֹן וְהַצִּיל פְּסוּחַ וְהַמְלִיט
 <בְּרוּךְ... מִגֵּן>

5 לְהַגִּיד / לְבוֹב עוֹז אֶל גִּבּוֹר
 לְשׁוֹרֵר כִּי בִּישַׁע גָּה לְסַבּוֹר

ג – כ"י קימברידג', T-S H 2.20 (טורים 1-16) והמשכו הישיר T-S H 2.49 (17-סוף), נוסח היסוד.
 א – כ"י ורשה 54, לו (טורים 1-16); תודתי נתונה לד"ר מיכאל רנד על ההפניה למקור זה.

3 אויב החליט] מצר ואויב החליט א 4 והמליט] ו"ו תלויה נ 5 לבוב] ליבלוב א 7 יעבור א 8 חיתני א מירדין מתוקן מלירדי נ מירדי א

פסוקי המסגרת: תהלים צב-צג.

1 אנציח: אזמר. הגיוני להפליט: להוציא ולהשמיע את דברי (כלומר את המזמור). 2 אהג: אהגה, אשמיע. יומים: ביום שיש בו שתי קדושות, פסח ושבט. להליט: נראה שמשמעו כאן: להתפלל, ואולי משום שהשורש לו"ט עניינו כיסוי ועטיפה, ולשון עטיפה משמש גם לתפילה (השווה: תהלים קב, א). 3 טוב אזמר: אשיר לה'. עת אויב החליט: ביום זה, שבו העניש הקב"ה את המצרים ('אויב'). ולשון 'החליט' אפשר שמשמעו: ענש באופן מוחלט, אך ייתכן שהוא לשון חליטה ברותחין, כמטפורה למכת בכורות. ועל פי המקבילה, 'מצר ואויב להחליט', משמעו: לגאול את ישראל באופן מוחלט. 4 גנון... והמליט: ישעיהו לא, ה. 5 לבוב: לשון אהבה וחיבה (השווה: שיר השירים ד, ט). 6 גה: האיר (צורה תניינית מ'גה'). לסבור: להביא סבר ותקווה.

70 העובדה שהמעבר אל הפסוקים הללו נעשה בקטע בלתי סימטרי נעוצה, כנראה, בהפרדתו מהם: כל קטעי הגוף האחרים הוקראו ברצף, אך בינם לבין הקטע האחרון חצצו כמה פסקאות מנוסח הקבע, שבני ארץ ישראל לא ויתרו עליהן גם בעמידות החג המפויטות. ראה: פליישר, תפילה, שם, עמ' 110.

עָלִי עַשׂוֹר / לְזַמֵּר וּבְרָאשֵׁנוּ יַעֲבֵר
בְּגֶשֶׁם חַיִּיתָנוּ מִרְדֵי בּוֹר
<ברוך... מחיה>

כִּי שֶׁמְחַתְנִי / עֲלִיוֹן בְּגֹאֲלֵתִי
עוֹז לִיתֵן עַד זְמַן כּוֹנְנֵתִי 10
מֵה גְדֻלּוֹ / עִמָּךְ לְנַחֵל דְּתִי
בְּס נִמְתָּה וְהַתְגַּדְלֵתִי וְהַתְקַדְשֵׁתִי וְנִדְעֵתִי
<ברוך... האל>

אֶתְהַבְּחָרְתָּ
אִישׁ בְּעַר / אֶץ בְּתַחְבּוּלוֹת לְאַבֵּד עִם עוֹלָם
בֵּט וְלֹא הִבִּין כִּי אַתָּה גּוֹאֲלָם
בְּפֶרֶחַ רֶשַׁעִים / גְּדַתָּה לְצִיר לְגֹאֲלָם 15
דְּרָשְׁתוּ וְאַתָּה מְרוֹם לְעוֹלָם

לְעוֹלָם / הוֹרִיתָה מִפְעָלָם
וְנָמוּ בָשָׁם יִי כִי אֲמִילָם
זִיְהִרְתָּה לְנֶאֱמָן בְּגִלְלָם

9 שיחמתיני בגאולתי א 10 עז א עד] ייתכן שכתוב עוד נ כוננתי] מחוק וכתוב מחדש, ונראה שמעל כל נר"ן קמץ בבלי א 14 גואלם] גורלם א 18 ונמו] הקריאה מסופקת ואולי הוא ונסו נ

7 ובראשנו יעבר: על פי מיכה ב, יג. 8 חיייתנו... בור: על פי תהלים ל, ד, ונראה נוסח המקבילה 'חיייתני', כבפסוק, וגם בהמשך הטור 'מירד' בגוף ראשון; והנוסח 'חיייתנו' אולי מושפע מ'ובראשנו' שבטור הקודם. 9 עליון: כינוי פנייה להקב"ה, אולי בהשפעת סוף פסוק ב במזמור המתפייט. 10 עד זמן כוננתי: עד הזמן שבו יציב ה' את ישראל על כנם, כלומר ישיבם לנחלתם ויגאלם; ועל פי המקבילה אולי יש לנקד: כוֹנְנֵתִי (באותה הוראה). 11 מה... דתי: כמה גדול הוא עם ישראל שזכה לנחול את התורה. 12 והתגדלתי והתקדשתי ונדעתתי: יחזקאל לח, כג, וההשלמה על פי המקבילה והפסוק.

גוף. רצף פסוקי תהלים פרק צב נמשך גם בסופה של כל מחרוזת ראשונה בצמד, כסיומת מקראית. 13 איש בער: כינוי לפרעה. אץ: מיהר. בתחבולות: על שום 'הבה נתחכמה לו' (שמות א, י). עם עולם: כינוי לישראל, על פי ישעיהו מד, ז. 14 בט: הביט. ולא: אבל לא (ו' הניגוד). 15 גדתה לציר: אמרת למשה. 16 דרשתו: הקב"ה דרש את משה, כלומר בחר בו לגאול את ישראל. 17 הוריתה מפעלם: הקריאה קשה ואינה בטוחה. ואולי משמעו: הסברת למשה ולאחרן איך לפעול כדי לגאול את ישראל. 18 ונמו: גם כאן הקריאה מסופקת, אך נראה שכוונתו: והם (משה ואהרן או ישראל) אמרו. בשם... אמילם: תהלים קיח, י-יב. 19 זיהרת: הזהרת. לנאמן: את משה (על שום במדבר יב, ז). בגללם: בעבור ישראל.

20 חֶק בִּינְךָ וּבִינֵם אוֹת הָיָא לְעוֹלָם

ככ>תוב> בני ובין בני יש>ראל אות היא לעלם כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש> (שמות לא, זי)

כִּי הִנֵּה / טְהוֹר עֵינַיִם דָּר בְּמִרוֹמַיִם
יִידַע לְמַעוֹטֵי עַמִּים
וּתְרָם־ / כְּרָאִים־ בְּנוֹי כְּמוֹ רְמִים
לְעַת וּתְבַט עֵינַיִ בְּשׁוֹרֵי־ בְּקַמִּים

25 בְּקַמִּים־ / מִיגְרָתָה עִם מְשֻׁטֵינִי

נוֹגְשִׁים וְשׁוֹסִים עִם מְדִינִי
סוֹד אֲמַרְיָה לְהַנְחִיל לְבַנְיִ
עַ[שׁ]וֹת אֱלֹה מוֹעֲדֵי [יִ]

ככ>תוב> אלה מועדי ייי מק>ראי> ק>דש אשר תקראו אתם במועדס. בחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש בין הערבים פסח ליי. ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות ליי שבעת ימים מצות תאכלו. ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו> (ויקרא כג, ד–ז)

צְדִיק / פְּדָה בְּזִרְעֵךָ נְאֻדְרוֹת

30 צַפָּה בְּקוֹצוֹת שְׁחוֹרוֹת

27 אמריך יו"ד מסופקת נ

20 חק: הניקוד על פי כתב היד, ואולי המכוון בו הוא 'חק' (על דרך ער'י), חקק וקבע (את מצוות השבת), אך אפשר שהוא קמץ קטן, והכוונה ל'חק'. ההמשך על פי הפסוק הסמוך. 21 טהור עינים: הקב"ה, על פי חבקוק א, יג. 22 יידע: הודיע (אך לא כתוב כאן מה הודיע, ואפשר שהוא עדיין מוסב על מצוות השבת). למעוטי עמים: לישראל, על שום דברים ז, ז. 23 ות>רם> כ>ראים>: גם תיבת 'ראים' היא חלק מן הפתיחה המקראית, אך אות האקרוסטיכון מופקת ממנה. ומשמע הצירוף: הגבהת ורוממת. בנוי כמו רמים: את בית המקדש, והכינוי על פי תהלים עח, סט. 25 בק>מים>: כמו: את הקמים, האויבים. עם משטיני: המצרים. 26 נוגשים... מדיני: המשך הכינוי למצרים, ששעבדו את ישראל ועשקו אותם בריב ובמדון; אך אולי יש לנקד 'עם מדיני', והכוונה לפירוט הרשעים שבין המצרים (נוגשים, שוטים ואנשי מדון). 27 סוד אמריך: את מצוות התורה (ובהן הציווי על המועדים). לבניי: לישראל. 29 צדיק: הקב"ה. בזרוע נאדרות: כמו: בזרוע הנאדרת (השווה: שמות טו, ו), אך חוסר ההתאמה בין 'זרוע' ל'נאדרות' תמוה. 30 צפה בקווצות שחורות: כביכול צפה הקב"ה בתורה וקבע מתי תסתיים גלות מצרים. ל'קווצות שחורות' ככינוי לתורה השווה: "כתם פז" (שיר השירים ה, יא), אילו דברי תורה... "קווצותיו תלחלים" (שם), זה הסירוגל. "שחורות כעורב" (שם), אילו האותיות' (ויקרא רבה יט, א, מהדורת מרגליות, עמ' תיג). וראה גם: 'התורה במה היתה כתובה, על גבי אש

קָץ בָּא וְהַמֵּתִיק לַעַן מְרוֹרוֹת
רַעֲנָנִים שְׁתוּלִים בְּבַיִת יְיָ <בְּחֲצֵרוֹת>

בְּחֲצֵרוֹת / שְׁאֲנַנְתָּ בְּרוּרִים

שְׁתָּלִי נֹטַע הוֹרִים

35 תּוֹקֵפוּ בְּדִלְלוֹת מְשֻׁמְרִים

תִּמְוָךְ הוּא לְיֵל <שִׁמּוּרִים

ככ>תוב< ליל ש>מרים< הוא ליי <להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה ליי שמרים
לכל בני ישראל לדרתם> (שמות יב, מב)

עוֹד יִנּוּבוֹן בְּשִׁי <יָבָה>

פְּרָחִי צְמַחֵי רִבְבָה

לְהִרְאוֹת שְׁלֹשׁ פְּעֵ <מִים> בְּחִיבָה

40 כֹּל זְכוּרְךָ לִפְנֵי בְּתָאוּהָ

ככ>תוב< שלש פע>מים בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך במקום אשר יבחר בחג
המצות ובחג השבועות ובחג הסכות ולא יראה את פני יי ריקם. איש כמתנת ידו כברכת
יי אלהיך אשר נתן לך> (דברים טז, טז–יז)

לְהַגִּיד כִּי יֵשׁ <ר> / זְמַרְתִּי בְּדוּכְנִי

37 ינובון ו"ו שנייה תלויה נ

לבנה באש שחורה, שנא "קוצותיו תלתלים שחורות כעורב", מהו "קוצותיו תלתלים", על כל קוץ וקוץ תילי
תילים של הלכות' (תנחומא בראשית, א). 31 לען מוררות: את השעבוד המר כלענה. 33 בחצרות: כמו:
בחצרות ה', במקדש ובירושלים. שאננת: הושבת בשקט ובשלווה. ברוזים: את ישראל שביררת ובחרת מכל
העמים. 34 שתלי נטע הורים: המשך הכינוי לישראל, שהם זרע האבות וכביכול צמחו ממטעם כשתילים.
35 תוקפו: נתחזקו. בד' לילות משמרים: 'בד' כמו: בארבעה, וניקוד 'משמרים' על פי כתב היד, אך ייתכן שצריך
להיות: מְשֻׁמְרִים. והשווה לתרגום המיוחס ליונתן לפסוק המתפייט (שמות יב, מב): 'ארבעה לילון כתיבין
בספר דוכרנייא קדם רבון עלמא, ליליא קדמאה כד איתגלי למברי עלמא, תניינא כד איתגלי על אברהם,
תליתאה כד איתגלי במצרים והות ידיה מקטלא כל בוכרא דמצרים וימינה משיזבא בכוריהן דישראל, רביעאה
כד אתגלי למפרוק עמא בית ישראל מביני עממיא, וכולהון קרא לילי נטיר' (תרגום: ארבעה לילות כתובים
בספר הזיכרונות לפני ריבון העולם, הלילה הראשון כשהתגלה לברוא את העולם, השני כשהתגלה לאברהם,
השלישי כשהתגלה במצרים והייתה ידו הורגת את כל בכורי מצרים וימינו מצילה את בכוריהם של ישראל,
הרביעי כשיתגלה לגאול את עם בית ישראל מבין האומות, וכולם קרא ליל שימורים). 36 תמוך: סמוך, קבוע
בשמו. 38 פרחי צמחי רבבה: זרע ישראל, המכונים 'צמחי רבבה' על שום יחזקאל טז, ז. 40 בתאוה: ברצון.
41 כי יש>ר>: ייתכן שצריך להשלים: כי יש>ר יי>. בדוכני: בעת שהלוויים היו שרים על הדוכן את מזמור השבת.

זָכְרוּ לְסִפְרֵי בְּשִׁינוּנֵינוּ
 יְיָ מֶלֶךְ / זֶךְ לְאַבְדֵּי מַעֲנֵינוּ
 וְאַמְרָתֶם זָּ >בַח < פְּ >סַח < ה >וּא < לֵינִי
 ב >רוּח ... שְׁאוֹתְךָ <

45 נִכּוֹן כְּסָאֵךְ מֵאֵז / רַם וְנַעֲיִים
 רוֹמְמוֹתוֹ יַחְדָּיו בְּתַחַן שׁוֹעִים
 נִשְׂאוּ נֶהָר >וֹת < / רֶכֶב עֲרֻבוֹת הַיַּרְעִים
 כִּי טוֹב זָמְרוּ לְשִׁמּוֹ כִּי נַעֲיִים
 ב >רוּח ... הַטּוֹב <

50 מְקוּלוֹת / חֲקִי אֲשִׁיב מִבְּשֵׁן
 זְרִיקַת דָּם אֶל מְקוֹם חֲנֻט שׁוֹשֵׁן
 עֵיד >תִּיד < / קְבוּעִים כְּמַסְמְרוֹת נְטוּעִים בְּעֵץ מְדוּשֵׁן
 בְּשֵׁ >לוֹם < יַחְדּוֹ אֲשֵׁ >כָּבֵה < וְאִישׁוֹן
 ב >רוּח ... עַש >ה < הַשֵּׁ >לוֹם <

45 רם ונעיים] הקריאה מסופקת נ

42 זכרו: את שמע גדולת ה' ונפלאותיו. בשינוניו: בדיבורי (מילת מילואים). 43 זך: כינוי להקב"ה. מעני: את המצרים. 44 ואמרתם... ליי: שמות יב, כז, ועניין הזבח משמש כאן כמעבר לברכת העבודה. 46 רוממותו: כמו: אל רוממותו. בתחן שועים: בתפילה פונים. 47 רכב ערבות: הקב"ה, על פי תהלים סח, ה. הירעים: נתן בקולו (השווה: תהלים כט, ג). 48 כי טוב... כי נעים: תהלים קלה, ג. 49 חקיי: מנוקד בכתב היד, אך הנוסח קשה, ומתבקש כינוי לישראל שבגלות. ואפשר שכוונת הטור: את הציוויים ('קולות') והחוקים אשיב לקיומם המחודש. אשיב מבשן: על פי תהלים סח, כג. 50 זריקת דם: ועבודת הקרבנות (הכוללת זריקת דם) תשוב לקדמותה. אל מקום חנט שושן: אל מקום המקדש, שבו עם ישראל ('שושן', על שום שיר השירים ב, ב) ישוב לפרוח ולעשות פרי ('חנט', לשון חנטת הפרי אחרי הפריית הפרח). 51 כמסמרות נטועים: הלשון על פי קהלת יב, יא, וניקדתי על פי הפסוק (בכה"י 'כמסמרות'). בעץ מדושן: כינוי מטפורי לישראל בעת גאולתם. 52 בש >לוֹם <... ואישן: תהלים ד, ט.

